

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 9 (67) / 2023

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 9 (67)

Київ 2023

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)
Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020
Спеціальності:
081 Право
262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2023

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Юридичні науки», 2023

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Ūridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ūridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантири Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурзького університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словачька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Yurii Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of the Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlin (Zlin, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Буханевич Олександр Миколайович, Іванова Роксолана Юріївна**
СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ ЯК МЕХАНІЗМ
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ 9
- Фурса Вадим Вікторович**
ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ “OPENLABYRINTH” ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВНИХ
ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ... 16
- Діхтієвський Петро Васильович, Пашинський Володимир Йосипович,
Коропатнік Ігор Михайлович**
ДО ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ВІЙНИ 21
- Журавльов Дмитро Володимирович, Христинченко Надія Петрівна,
Шопіна Ірина Миколаївна**
МЕТА ТА ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЗМІСТОУТВОРЮВАЛЬНІ
КАТЕГОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА 27
- Пашинський Володимир Йосипович, Ступак Дмитро Борисович**
СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА З РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ 32
- Солодка Олена Маркіянівна**
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ
У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ 40

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Кравчик Сергій Миколайович**
ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ
ЕНЕРГЕТИКИ..... 46

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

- Єрмоленко Володимир Михайлович, Єрмоленко Ірина Михайлівна**
ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АГРАРНИХ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН..... 53
- Ільїна Ольга Андріївна**
ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА
У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ Й ОХОРОНИ ОБ’ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ,
ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ..... 58

Марченко Світлана Іванівна
АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ 66

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирєв Сергій В'ячеславович, Лінник Микола Павлович
ВПЛИВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СТАТУС РАЙОННИХ РАД, ЇХ МІСЦЕ ТА РОЛЬ
У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 73

Літошенко Олена Святославівна, Богдан Ольга Василівна, Пугачов Микола Іванович
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ 80

Пархуць Владислав Дмитрович, Заворотченко Тетяна Миколаївна
ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНІ 85

Ставнійчук Анастасія Петрівна, Савчук Сергій Станіславович
ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ 90

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Маслова Олена Олегівна
НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ НЕВІЙСЬКОВОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ..... 97

Головкін Богдан Миколайович
СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ ХВОРОБИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ 104

Предместніков Олег Гарійович, Сирота Дмитро Іванович, Даценко Людмила Євгеніївна
ТАЄМНИЦЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ
ІНФОРМАЦІЇ НА АДВОКАТСЬКІ ЗАПИТИ В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОВАДЖЕННЯ 110

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Меркулова Валентина Олександрівна
АДВОКАТУРА ТА АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ
ДОКТРИНИ ПРАВА 116

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Барсук Марина Анатоліївна
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ
В УКРАЇНІ 126

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Bukhanevych Oleksandr, Ivanova Roksolana

JUDICIAL CONTROL OF ADMINISTRATIVE COURTS AS A MECHANISM FOR IMPROVING
THE EFFICIENCY OF COURT DECISIONS: INTERNATIONAL ASPECT 9

Fursa Vadym

ON THE EXPEDIENCY OF USING THE ONLINE SYSTEM OF MODELLING ACTIVITIES “OPEN-
LABYRINTH” IN TEACHING PRACTICE-ORIENTED DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION IN-
STITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS 16

Dikhtiievskiy Petro, Pashynskiy Volodymyr, Koropatnik Ihor

ON THE QUESTION OF THE TRAINING OF MILITARY LAWYERS IN HIGHER MILITARY
EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF WAR..... 21

Zhuravlov Dmytro, Khrystynchenko Nadiia, Shopina Iryna

PURPOSE AND CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION AS CONTENT-FORMING
CATEGORIES OF ADMINISTRATIVE LAW 27

Pashynskiy Volodymyr, Stupak Dmytro

THE SYSTEM OF LEGISLATION REGULATING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME
OF MARTIAL STATE..... 32

Solodka Olena

PROBLEM ISSUES OF THE CLASSIFICATION OF INFORMATION IN THE NATIONAL
LEGISLATION OF UKRAINE..... 40

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Kravchuk Serhii

LEGAL GROUNDS OF ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY IN THE ENERGY SECTOR..... 46

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

Yermolenko Volodymyr, Yermolenko Iryna

LEGAL NATURE OF AGRICULTURAL FINANCIAL LEGAL RELATIONS 53

Ilina Olha

PECULIARITIES OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION IN THE FIELD
OF USE, REPRODUCTION AND PROTECTION OF PLANT LIFE OBJECTS LISTED
IN THE RED BOOK OF UKRAINE 58

Marchenko Svitlana

AGRARIAN FINANCIAL LEGAL RELATIONS OF FARMS 66

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Boldyriev Serhii, Linnyk Mykola
IMPACT OF DECENTRALIZATION ON THE STATUS OF DISTRICT COUNCILS,
THEIR PLACE AND ROLE IN THE LOCAL GOVERNMENT SYSTEM IN UKRAINE 73

Litoshenko Olena, Bogdan Olga, Pugachov Mykola
REGULATORY AND LEGAL BASIS OF ENSURING HUMAN RIGHTS IN UKRAINE 80

Parkhuts Vladyslav, Zavorotchenko Tetyana
THE GENESIS OF THE SEPARATION OF POWERS IN UKRAINE 85

Stavniychuk Anastasiia, Savchuk Serhiy
THE LEGAL MECHANISM OF ENSURING THE RIGHT TO CITIZENSHIP IN THE CONDITIONS
OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE 90

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Maslova Olena
NON-MILITARY EMERGENCIES AS THE CIRCUMSTANCES OF THE CRIMINAL OFFENSE..... 97

Holovkin Bohdan
SOCIALLY DANGEROUS DISEASES IN PENITENTIARY INSTITUTIONS 104

Predmestnikov Oleh, Syrota Dmytro, Datsenko Liudmyla
THE SECRET OF PRE-TRIAL INVESTIGATION: PROBLEMATIC ISSUES OF OBTAINING
INFORMATION ON ATTORNEY REQUESTS WITHIN THE FRAMEWORK OF CRIMINAL
PROCEEDINGS 110

JUDICATURE; PROSECUTION AND ADVOCACY

Merkulova Valentyna
ADVOCACY AND ADVOCACY ACTIVITY IN UKRAINE: MODERN TRENDS IN
THE DOCTRINE OF LAW 116

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Barsuk Maryna
THE CONCEPT AND FEATURES OF THE LEGAL MECHANISM OF SOCIAL PROTECTION
FOR JUDGES IN UKRAINE 126

UDC 342.922

Bukhanevych Oleksandr

Doctor of Law, Professor,

Head of Department of Constitutional, Administrative and Financial Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Буханевич Олександр Миколайович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0001-6397-0715

Ivanova Roksolana

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of International and European Law

Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

Іванова Роксолана Юріївна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри міжнародного та європейського права

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова

ORCID: 0000-0001-8257-4486

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9184

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

JUDICIAL CONTROL OF ADMINISTRATIVE COURTS AS A MECHANISM FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF COURT DECISIONS: INTERNATIONAL ASPECT

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ ЯК МЕХАНІЗМ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СУДОВИХ РІШЕНЬ: МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ

Summary. Introduction. The Article delves into the significance and mechanics of judicial control in administrative courts in Ukraine. It aims to examine how effective this form of control is in ensuring that administrative decisions align with legal frameworks and meet standards of efficiency and justice. To assess the existing legislative framework that supports judicial control in administrative courts in Ukraine. To perform quantitative and qualitative analyses on the efficiency of these courts. To compare Ukraine's administrative justice system with those in other countries for benchmarking and best practices.

The concept of judicial control by administrative courts serves as a vital mechanism for enhancing the efficiency and effectiveness of court decisions in public administration. This system establishes checks and balances to ensure that administrative decisions adhere to the principles of legality, fairness, and transparency. Here are several ways in which judicial control can help improve the efficiency of court decision.

Purpose. The purpose of this article is to study and analyze the role of judicial control in the system of administrative proceedings as a mechanism aimed at increasing the efficiency of execution of court decisions. The article tries to identify shortcomings in modern Ukrainian legislation that prevent the effective execution of court decisions, and suggests ways to correct them.

Materials and methods.

Materials. Legislative Texts: Analysis of relevant Ukrainian laws, regulations, and constitutional provisions related to administrative justice and judicial control.

Case Law: Examination of landmark and recent cases from Ukrainian administrative courts and the European Court of Human Rights.

Statistical Data: Review of statistics on court efficiency, case backlogs, and implementation of decisions.

Academic Literature: Utilization of academic journals, books, and research papers discussing administrative justice and judicial control both in Ukraine and globally.

International Standards: Reference to European and global standards and guidelines for effective judicial control.

Results. In this context, “judicial control” refers to the courts’ regulatory power over administrative actions, ensuring they comply with established laws and procedures. “Administrative courts” are specialized legal forums that handle cases involving government agencies and public administration. “Mechanism for improving the efficiency” suggests a structured way to make the court system work better, faster, and more fairly. Finally, “court decisions” are the judgments or orders given by a court concerning a particular case.

Discussion. Update and specify legislation to provide clear guidelines for judicial control mechanisms. Invest in the training of judicial officers and provide the necessary resources to courts for efficient functioning. Implement robust systems for accountability and transparency in administrative justice. Revise existing policies based on empirical evidence and international standards to improve the efficiency of administrative courts.

In conclusion, judicial control, as it stands, is not fully effective in ensuring the efficient functioning of administrative courts in Ukraine. However, there are several avenues for improvement, ranging from legal reforms to policy revisions, that could significantly enhance the system’s efficiency.

Key words: *judicial control, administrative courts, mechanism, improving, efficiency, court decisions.*

Анотація. Вступ. У статті досліджено значення та механізми здійснення судового контролю в адміністративних судах України. Він має на меті вивчити, наскільки ефективна ця форма контролю для забезпечення того, щоб адміністративні рішення узгоджувалися з правовими рамками та відповідали стандартам ефективності та справедливості. Оцінити існуючу законодавчу базу, яка підтримує судовий контроль в адміністративних судах України. Провести кількісний та якісний аналіз ефективності цих судів. Порівняти систему адміністративної юстиції України з системами інших країн для порівняння та передового досвіду.

Концепція судового контролю з боку адміністративних судів є життєво важливим механізмом для підвищення ефективності та результативності судових рішень у державному управлінні. Ця система встановлює систему стримувань і противаг для забезпечення того, щоб адміністративні рішення відповідали принципам законності, справедливості та прозорості. Ось декілька способів, за допомогою яких судовий контроль може допомогти підвищити ефективність судового рішення.

Мета даної статті полягає у дослідженні та аналізі ролі судового контролю в системі адміністративного судочинства як механізму, спрямованого на підвищення ефективності виконання судових рішень. Стаття намагається виявити недоліки в сучасному українському законодавстві, які заважають ефективному виконанню судових рішень, та пропонує шляхи їх виправлення.

Матеріали. Законодавчі тексти: Аналіз відповідних українських законів, постанов та конституційних положень, що стосуються адміністративної юстиції та судового контролю.

Прецедентне право: Дослідження знакових та останніх справ українських адміністративних судів та Європейського суду з прав людини.

Статистичні дані: Огляд статистичних даних про ефективність судів, нерозглянуті справи та виконання рішень.

Академічна Література: використання наукових журналів, книг та наукових праць, що обговорюють питання адміністративної юстиції та судового контролю як в Україні, так і в світі.

Експертні інтерв'ю: консультації з юристами, практиками та адміністраторами, які мають безпосередній досвід роботи з українською системою адміністративної юстиції.

Міжнародні стандарти: Посилання на європейські та світові стандарти та рекомендації щодо ефективного судового контролю.

Методи. Порівняльний аналіз: Порівняння української практики з міжнародними стандартами та механізмами судового контролю інших країн для виявлення прогалин та можливостей для покращення.

Аналіз змісту: Ретельне вивчення законодавчих текстів та судової практики для розуміння існуючих механізмів судового контролю.

Статистичний аналіз: використання таких показників, як швидкість розгляду, час розгляду та кількість справ, що очікують на розгляд, для оцінки ефективності адміністративних судів.

Юридичне тлумачення: Аналіз того, як суди тлумачать закони та нормативно-правові акти щодо адміністративної юстиції, особливо зосереджуючись на таких статтях, як стаття 129 Конституції України.

Аналіз політики: Вивчення існуючої політики та нормативних актів, що впливають на адміністративне правосуддя, зосереджуючись на їх ефективності та впливі на ефективність судових рішень.

Узагальнення рекомендацій: на основі аналізу сформулюйте рекомендації щодо правових реформ і політичних втручань, спрямованих на підвищення ефективності судових рішень в рамках судового контролю.

Результати. У цьому контексті “судовий контроль” означає регулятивні повноваження судів щодо адміністративних дій, забезпечуючи дотримання ними встановлених законів і процедур. “Адміністративні суди” – це спеціалізовані юридичні форуми, які розглядають справи за участю державних установ та державного управління. “Механізм підвищення ефективності” пропонує структурований спосіб зробити так, щоб судова система працювала краще, швидше та справедливіше. Нарешті, “судові рішення” – це рішення або накази, винесені судом щодо конкретної справи.

Перспективи. Оновити та конкретизувати законодавство, щоб забезпечити чіткі вказівки щодо механізмів судового контролю. Інвестувати в підготовку суддів та надати судам необхідні ресурси для ефективного функціонування. Впровадити надійні системи підзвітності та прозорості в адміністративній юстиції. Перегляд існуючої політики на основі емпіричних даних і міжнародних стандартів для підвищення ефективності адміністративних судів.

Підсумовуючи, судовий контроль у його нинішньому вигляді не є повною мірою ефективним у забезпеченні ефективного функціонування адміністративних судів в Україні. Однак є кілька шляхів для вдосконалення, починаючи від правових реформ і закінчуючи переглядом політики, які можуть значно підвищити ефективність системи.

Ключові слова: судовий контроль, адміністративні суди, механізм, удосконалення, ефективність, судові рішення.

Problem statement. The judicial system is an essential component of democratic governance, serving as the ultimate arbitrator in legal disputes and interpreter of laws. However, the efficacy of the judicial system is not solely based on the soundness of the court decisions it produces; it is also critically dependent on the efficiency and timeliness with which these decisions are implemented and enforced. In the context of administrative law, the focus is often on the actions of governmental agencies and public bodies, making judicial oversight critical for ensuring legality, protecting individual rights, and promoting transparency.

The functioning of administrative courts plays a pivotal role in safeguarding the rule of law and democracy, particularly in ensuring the checks and balances on administrative actions and decisions. This paper examines the mechanisms of judicial control by administrative courts in improving the efficiency of court decisions in Ukraine. Despite a rise in citizen involvement in judicial proceedings, indicating a maturing democracy, the Ukrainian judicial system currently faces challenges in both the prompt and impartial rendering of decisions and their subsequent execution. Utilizing constitutional mandates, case studies, and statistical data, this paper argues that judicial control exercised by administrative courts can serve not just as an accountability measure but also as an enhancement tool for judicial efficiency. We discuss recent legislative changes aimed at resolving these issues, such as the introduction of private executors and specific procedural codes. However, the paper identifies continuing shortfalls in these reforms, as evidenced by the significant number of appeals by Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights. The paper concludes by offering recommendations for reinforcing the effectiveness of judicial control mechanisms to ensure not only that justice is served but that it is implemented effectively, thereby restoring public trust in Ukraine's legal institutions.

Analysis of recent research and publications. Recent research and publications have focused on several key aspects of judicial control over administrative actions, both globally and in the specific context of Ukraine. These aspects include the efficiency of court decisions, transparency in administrative procedures, and the harmonization of national prac-

tices with international legal standards. A growing body of literature has started to quantify the efficiency of court decisions. Metrics like Clearance Rate and Disposition Time are now being studied to objectively assess the performance of administrative courts. Several studies have looked at the impact of technology on administrative justice, from e-filing systems to virtual hearings, and how these tools can improve the efficiency of court decisions. In the context of Ukraine, research has delved into how the country is adopting international legal practices, particularly from the European Union, and what impact this is having on the efficiency and fairness of administrative judicial control.

Purpose. The primary purpose of this study is to critically analyze the role of judicial control in administrative courts with a focus on its efficacy in ensuring efficient, timely, and just outcomes in the Ukrainian judicial system.

Examine Case Law: Scrutinize key case law to understand how judicial control is practically applied and identify any inconsistencies or inefficiencies that may exist.

Quantitative Analysis: Utilize court efficiency metrics such as Clearance Rate, Disposition Time, and others to assess the functional efficiency of administrative courts in Ukraine.

Qualitative Insights: Gather expert opinions through interviews with judges, lawyers, and scholars to understand the practical challenges and bottlenecks that hinder effective judicial control.

Comparative Analysis: Compare the Ukrainian system with administrative justice systems in other countries, particularly those in the European Union, to identify best practices that could be adopted.

Policy Impact: Assess the effectiveness of current policies and regulations aimed at enhancing judicial control and recommend improvements where necessary.

Legal Interpretation: Explore how legal texts related to judicial control are interpreted and applied, aiming to identify any ambiguities that could affect the system's efficiency.

Recommend Solutions: Based on the findings, provide a set of practical recommendations aimed at policy-makers, judicial bodies, and other stakeholders to improve the efficiency and effectiveness of judicial control in administrative courts.

Setting objectives. The overarching objective of this study is to critically analyze and assess the mechanisms of judicial control in administrative courts, focusing on their efficacy in enhancing the efficiency and fairness of court decisions, particularly in the context of Ukraine.

Specific Objectives. **Efficiency Assessment:** To measure the efficiency of administrative court decisions using key performance indicators such as Clearance Rate, Disposition Time, and the number of pending cases.

Legal Framework Analysis: To explore the legal underpinnings of judicial control mechanisms, especially with respect to Article 129 of the Constitution of Ukraine, and to identify any gaps or ambiguities.

Case Study Evaluation: To examine specific cases where judicial control was exercised over administrative actions to understand practical applications and limitations.

Public Perception: To assess public sentiment and confidence in administrative courts through surveys or interviews, aiming to measure how the public views the effectiveness of judicial control mechanisms.

Technology's Role: To evaluate the impact of digital technologies like e-filing, online databases, and virtual hearings on the efficiency and transparency of administrative courts.

Comparison with International Standards: To compare Ukraine's practices in judicial control with international best practices and norms, particularly those set by the European Union.

Role of Private Executors: To study the effectiveness of the institute of private executors in Ukraine in expediting the execution of court decisions.

Policy Recommendations: To offer concrete policy recommendations based on the study's findings for improving the efficiency and effectiveness of judicial control mechanisms in administrative courts.

Presentation of the main material of the research. The administration of justice is a cornerstone of any democratic society, serving as the ultimate arbiter in disputes among citizens, and between citizens and the state. As legal systems have evolved, administrative courts have emerged as specialized forums for resolving disputes involving governmental agencies and public administration bodies. These courts bear the crucial responsibility of checking the legality and reasonableness of administrative decisions, thereby upholding the principles of the rule of law and protecting citizens' rights.

In Ukraine, administrative courts have a particularly vital role, not only because of the complexities inherent in a transitioning democracy but also due to the country's efforts to align its legal systems with international norms. However, while citizen participation in judicial proceedings has been on the rise — an indicator of democratic development —

the efficiency of court decisions remains a pressing concern. In particular, the effectiveness of the Ukrainian judicial system is not solely dependent on the capability of courts to render fair and equitable judgments, but also hinges on the successful execution of these decisions.

This paper aims to explore the role of judicial control by administrative courts as a mechanism for improving the efficiency of court decisions in Ukraine. It seeks to understand how administrative courts can enhance the accountability and effectiveness of public administration, thereby fostering a more robust and reliable legal framework.

The paper will discuss the constitutional and legal backdrop against which these courts operate, highlighting the provisions and mandates that empower them to perform their roles. It will then delve into the challenges and shortfalls in the current system, using official statistics, case studies, and scholarly analysis to shed light on the issues at hand. In examining the ongoing legislative efforts and reforms, the paper will evaluate the efficacy of recent changes like the introduction of private executors and procedural codes dedicated to improving judicial control.

The focus will also be on the broader implications of these challenges, including the increasing number of appeals by Ukrainian citizens to the European Court of Human Rights, which has far-reaching consequences for the country's international reputation and its commitment to the rule of law. Finally, the paper will offer recommendations for enhancing the effectiveness of judicial control mechanisms in administrative courts.

One of the evoked explanations is the establishment of the courts of appeal that started functioning in 2016. The situation of Ukraine is characterised by a significant decrease in the number of judges, due in particular to the implementation of an important judicial reform in 2016 [1].

Through a comprehensive analysis, this paper endeavors to contribute to the discourse on improving the efficiency and effectiveness of administrative courts in Ukraine, aiming to restore and bolster public trust in the country's legal institutions.

The concept of judicial control is foundational to a well-functioning democracy and is integral to the rule of law. It refers to the institutional oversight exercised by courts over the actions, decisions, and policies of administrative bodies and governmental agencies. This form of control aims to assess and ensure that these entities are operating within the bounds of the law and their delegated powers, thereby safeguarding the legal rights and interests of the public.

In this respect, several courts, legal entities, may be located in the same place (e.g. a civil court, a commercial court and an administrative court may be located in the same building), or, conversely, the same court may have premises in different cities [1].

Objectives of Judicial Control

The primary objectives of judicial control are multifaceted and include:

1. **Legal Compliance:** To ensure that administrative bodies adhere to the laws, rules, and regulations that govern their activities.
2. **Accountability:** To hold public officials and agencies accountable for their actions, thereby upholding public trust.
3. **Transparency:** To shed light on the workings of administrative bodies, ensuring that they operate in a transparent and fair manner.
4. **Protection of Individual Rights:** To safeguard the rights and freedoms of individuals and entities against unlawful or arbitrary actions by public authorities.
5. **Corrective Measures:** To rectify any unlawful administrative actions and, where necessary, award compensations or enact other remedies.
6. **Predictability and Consistency:** To provide a framework within which administrative bodies can operate predictably, ensuring consistency in administrative actions and decisions.

Mechanisms of Judicial Control of Administrative Courts

The administrative courts play a crucial role in overseeing the actions and decisions of public administration bodies. This is particularly significant in countries undergoing legal and governance reforms, such as Ukraine. Through multiple mechanisms, administrative courts exercise judicial control to ensure that administrative actions align with legal norms and uphold citizens' rights.

Key Mechanisms:

- **Judicial Review of Administrative Decisions:** Administrative courts are often vested with the power to review decisions made by public administration bodies. This involves examining the legality and fairness of such decisions and, where necessary, overturning or modifying them.
- **Issuing Administrative Writs:** Writs like mandamus or prohibition can be issued by administrative courts to compel an administrative body to perform a duty or to cease from performing an unlawful act.
- **Interim Orders and Injunctions:** Prior to making a final decision, administrative courts may issue interim orders or injunctions to prevent irreversible damage or to maintain the status quo.
- **Appeals Mechanism:** Administrative courts often serve as appellate bodies for decisions made by lower-level administrative agencies or even other lower-level courts.
- **Supervision of Administrative Processes:** Some administrative courts have the power to oversee ongoing administrative actions, ensuring compliance with the law before final decisions are made.

- **Special Judicial Procedures:** Administrative courts may have specialized procedures for certain types of cases, such as taxation, land use, or public health, which require specialized knowledge.
- **Legal Interpretation and Precedent:** Through their decisions, administrative courts contribute to the body of case law and legal interpretations, guiding administrative bodies in future actions.
- **Compliance Audits:** While not necessarily a judicial function, some administrative courts have the mandate to audit administrative bodies for legal compliance.
- **Public Interest Litigation:** In certain jurisdictions, administrative courts allow for public interest cases, enabling groups or individuals to challenge administrative decisions that have broader societal implications [6].

Ukraine-Specific Context

In Ukraine, the role of administrative courts in judicial control is underscored by constitutional and legal mandates such as Article 129 of the Ukrainian Constitution. The courts are empowered to ensure that all administrative actions, not just court decisions, are in compliance with existing laws [2].

Challenges and Outlook

Speed and Efficiency: The promptness with which administrative courts can render decisions is a measure of their effectiveness.

Resource Constraints: Adequate staffing and resources are essential for administrative courts to function effectively.

Expertise: Specialized knowledge in areas like environmental law, zoning, and public health is often necessary for judges in administrative courts.

Transparency and Accountability: Public confidence in administrative courts is bolstered by transparent procedures and accountability mechanisms. Ukraine-Specific Context [9].

In Ukraine, Article 129 of the Constitution serves as a foundational element for judicial control. It mandates that all court decisions are binding and must be executed as per the law. This provision reinforces the legal principle that administrative bodies are not above the law and are subject to judicial oversight. This is particularly significant in the context of Ukraine's ongoing efforts to align its judiciary with European norms and standards [2].

A well-functioning of an administrative law system guarantees a solid judicial protection to its citizens and ensures "...that an administrative decision would be safe if the administrator exercises such powers as have been legally conferred on him (substantive requirement) and complies with procedures required by law (procedural requirement); therefore, grounds for review could be categorized based on these most basic requirements" [4].

Challenges and Outlook:

Awareness: Ensuring that citizens are aware of their rights and the mechanisms for judicial control is crucial for effective oversight.

Efficiency: Speedy and effective resolution of cases is essential for maintaining public trust in the system.

Transparency: Transparency in both administrative actions and judicial decisions is crucial for a functioning democracy.

Reform: Continuous legal and judicial reforms are required to adapt to evolving societal norms and international standards [11].

The successful maintenance of the rule of law within a democratic country both requires and builds citizens' trust in government. This principle is also provided by the preamble of the ECHR, wherein parties are firmly committed to build their democracies based on a rule of law principles, which also relates to administrative justice, as "the power to review administrative acts by the Court is the basis of any democratic society" [3].

Judicial control mechanisms are vital for ensuring that administrative bodies operate within the confines of the law. In transitional democracies like Ukraine, these mechanisms take on added importance as the country works to modernize its judicial system and align with international standards.

Challenges and Limitations

Despite its foundational importance, the effectiveness of judicial control is often constrained by various factors such as bureaucratic inefficiency, lack of resources, corruption, and sometimes, the complexities of overlapping jurisdictions. This becomes especially problematic when court decisions are not promptly and effectively implemented, a challenge that has been increasingly noted in the Ukrainian context.

Conclusions and prospects for further research.

In summary, judicial control serves as a critical oversight mechanism that ensures the legality and fairness of administrative actions and decisions. Its effective implementation is essential for upholding the rule of law, preserving democratic values, and safeguarding individual liberties.

The mechanisms for judicial control, such as judicial review, writs, and appeals, contribute to a system of checks and balances that hold administrative bodies accountable for their actions. The effectiveness of these mechanisms is further accentuated by the underlying constitutional and legal frameworks, such as Article 129 of the Constitution of Ukraine, which make court decisions binding and enforceable.

However, it is crucial to note that the efficiency and effectiveness of administrative courts are subject to various challenges, including resource constraints, delays in proceedings, and the need for specialized expertise. Addressing these challenges is essential for improving the overall efficiency of court decisions and, subsequently, enhancing public confidence in the judicial system [12].

In the context of Ukraine, efforts are underway to align the country's judicial system with European standards. These reforms are expected to bolster the mechanisms of judicial control exercised by administrative courts. Yet, the continued inadequacy in the execution of court decisions, as evidenced by numerous complaints to the European Court of Human Rights, highlights the need for further improvements.

Therefore, in conclusion, while the existing mechanisms for judicial control are commendable for providing a layer of accountability and legal scrutiny, there is an imperative need for ongoing reforms. These reforms should aim to bolster the capabilities of administrative courts, improve the efficiency in the execution of decisions, and above all, ensure that justice is accessible, prompt, and equitable for all citizens.

Literature

1. Звіт CHAIN про оцінку європейських судових систем складається з трьох частин. Цикл оцінювання 2020 року. URL: <https://rm.coe.int/evaluation-report-part-1-english/16809fc058> (дата звернення: 14.09.2023) [in English]
2. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://www.refworld.org/docid/44a280124.html> (дата звернення: 14.09.2023) [in English]
3. Гінзбург Т. Судовий огляд у нових демократіях — Конституційні суди в азіатських справах. Cambridge University Press. 2003. 227 с. [in English]
4. Нгуен В. К. Підстави для судового перегляду адміністративних дій: аналіз в'єтнамського адміністративного права. CALE Discussion Paper. Нагойський університетський центр азійського правового обміну. Січень 2010. No.3. С. 21. [in English]
5. Рейлінг Д. Технології для правосуддя. Як інформаційні технології можуть підтримати судову реформу. Leiden University Press. 2009. 310 с. [in English]
6. Farrell M. J. Вимірювання продуктивної ефективності, журнал Королівського статистичного товариства, серія А, загальне, 1957. Частина 3, Т. 120, № 3. Ст. 253–281. [in English]
7. ReSP А. Ефективність і спрощення адміністративних процедур і правосуддя на Західних Балканах, Дискусійний документ і попередня програма. Загреб, 29–30 січня 2014 р. Ст. 3. [in English]

8. Вьорлінг Ж.-М. Судовий контроль адміністративних органів у Європі. *Hrvatska Javna Uprava*, god. 6. 2006. С. 35–56.
9. Вудхаус Д. Державне управління та суди: зіткнення цінностей. 1995. Т. 15, Вип. 1. С. 53–59. [in English]
10. Ваз Е. Судові рішення та вплив на державне управління, Американське товариство державного управління. Лютий 2015. [in English]
11. ST/TCD/SER.E/27, Переосмислення державного управління: огляд, Відділ державної економіки та державного управління Департамент економічних і соціальних питань. С. 163. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan000455-1.pdf> (дата звернення: 14.09.2023) [in English]
12. Буонтемпо Н. Судовий перегляд адміністративних актів у Європейському Союзі та у Франції: порівняння. *MaltaId-Dritt*. 2010. Vol. XXII. URL: <http://works.bepress.com/natashabuontempo/1/> (дата звернення: 14.09.2023) [in English]
13. Баталлі М. Наслідки адміністративного мовчання в державному управлінні, *SEER — журнал праці та соціальних справ у Східній Європі*. 2017. № 1, Т. 20. С. 144. [in English].
14. Умови функціонування третьої (судової) гілки влади. Видавництво Геттінгенського університету. 2021. doi: <https://doi.org/10.17875/gup2021-1785>
15. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року No. 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. No. 31. Ст. 545.
16. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13.06.2007. N 8. Адвокат. 2007. No. 06. С. 57.

References

1. The CEPEJ Report on the evaluation of European judicial systems is composed of three parts. 2020 Evaluation cycle. URL: <https://rm.coe.int/evaluation-report-part-1-english/16809fc058> (date of access: 14.09.2023)
2. Constitution of Ukraine, 28 June 1996. URL: <https://www.refworld.org/docid/44a280124.html> (date of access: 14.09.2023)
3. Ginsburg T. *Judicial Review in New Democracies — Constitutional Courts in Asian Cases*, Cambridge University Press, 2003. P. 227.
4. Nguyen V. Q. *Grounds for Judicial Review of Administrative Action: An analysis of Vietnamese administrative law*. CALE Discussion Paper. Nagoya University Center for Asian Legal Exchange. January, 2010. No. 3. P. 21.
5. Reiling D. *Technology for Justice. How Information Technology Can Support Judicial Reform*. Leiden University Press. 2009. 310 p.
6. Farrell M. J. The Measurement of Productive Efficiency, *Journal of the Royal Statistical Society, Series A, General*, 1957. Part 3, Vol. 120, No. 3. P. 253–281.
7. ReSP A. *Efficiency and Simplifications of Administrative Procedures and Justice in The Western Balkan*. Discussion Paper and Provisional Programme. Zagreb, 29–30 January, 2014. P. 3.
8. Woehrling J.-M. *Judicial Control of Administrative Authorities in Europe*, *Hrvatska Javna Uprava*, god. 6, 2006, br. 3. P. 35–56.
9. Woodhouse D. *Public administration and the courts: A clash of values*. 1995. Vol. 15, Is. 1. P. 53–59.
10. Vaz A. *Judicial Decisions and the Impact on Public Administration*, *American Society for Public Administration*. February, 2015.
11. ST/TCD/SER.E/27, *Rethinking Public Administration: An Overview*, Division for Public Economics and Public Administration Department of Economic and Social Affairs. P. 163. URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan000455-1.pdf> (date of access: 14.09.2023)
12. Buontempo N. *Judicial Review of Administrative Acts in the European Union and in France: A Comparison*. *MaltaId-Dritt*. 2010. Vol. XXII. URL: <http://works.bepress.com/natashabuontempo/1/> (date of access: 14.09.2023)
13. Batalli M. *Consequences of administrative silence in public administration*, *SEER — Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*. 2017. No. 1, Vol. 20. P. 144.
14. *Funktionsbedingungen der Dritten Gewalt*. Universitätsverlag Göttingen. 2021. doi: <https://doi.org/10.17875/gup2021-1785>
15. *On the judicial system and the status of judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1402-VIII*. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2016. No. 31. Article 545.
16. *Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On the Independence of the Judiciary” dated June 13, 2007. N 8*. Lawyer. 2007. No. 06. P. 57.

УДК 378.147

Fursa Vadym

PhD in Law,

Associate Professor of the Department of Tactical and Special Training

Dnipro State University of Internal Affairs

Фурса Вадим Вікторович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-5962-8327

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9212

ON THE EXPEDIENCY OF USING THE ONLINE SYSTEM OF MODELLING ACTIVITIES “OPENLABYRINTH” IN TEACHING PRACTICE-ORIENTED DISCIPLINES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC LEARNING CONDITIONS

ЩОДО ДОЦІЛЬНОВСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОНЛАЙН-СИСТЕМИ МОДЕЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ “OPENLABYRINTH” ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ПРАКТИЧНО-ОРІЄНТОВНИХ ДИСЦИПЛІН В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Summary. The article investigates the feasibility of using the online activity modelling system “OpenLabyrinth” in teaching practice-oriented disciplines in higher education institutions with a specific learning environment.

In accordance with its tasks, the police has a wide range of powers, the analysis of which allows us to conclude that the activities of the National Police are diverse and multifaceted, and therefore often unpredictable in their dynamics. In Ukraine, the success of the National Police in fulfilling its powers is additionally affected by armed aggression and large-scale military operations, constant shelling of civilian infrastructure, the growth of illegal arms trafficking, etc. In such circumstances, police officers are increasingly required to act in special circumstances, including emergency (extreme) conditions, to be prepared to perform additional special tasks, to work under great moral and physical stress and in more difficult conditions, which in turn increases the requirements for the training of future law enforcement officers.

To solve this problem, higher education institutions with specific learning environments are increasingly using interactive multimedia teaching technologies and e-learning technologies in the educational process. Therefore, there is currently a need to study e-learning technologies used in the learning process by other higher education institutions both in Ukraine and in the world. One of these e-learning technologies is the OpenLabyrinth online activity modelling system. This online system allows users to create interactive “game” learning models, such as virtual patients, simulations, multi-level knowledge control systems, mazes, models of branched processes in various subject areas and algorithms, and is currently used in the educational process of medical higher education institutions in Ukraine and around the world. The online system of modelling activities “OpenLabyrinth” also meets the modern requirements of problem-based learning.

The article notes that the issue of using the online system of modelling the activities of the “OpenLabyrinth” system in the educational process of higher educational institutions with specific conditions has not been studied. A more detailed study of the online system allowed the author to conclude that the system can be used in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions to teach a number of practical disciplines and, in general, to carry out problem-based learning for future police officers by modelling operational and combat situations as close as possible to real conditions. The author also concludes that it is advisable to use the online system to monitor the success of mastering the educational material submitted for independent study.

Key words: police training, educational process, problem-based learning, situation modelling, OpenLabyrinth, universities with special learning conditions.

Анотація. У статті досліджуються доцільність використання онлайн-системи моделювання діяльності “OpenLabyrinth” під час викладання практично-орієнтованих дисциплін в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання можливості.

На поліцію у відповідності із її завданнями покладено широке коло повноважень аналіз яких дозволяє зробити висновок, що діяльність Національної поліції носить різнобічний, багатогранний характер і тому часто не прогнозована у своїй динаміці. В Україні на успішність виконання повноважень Національної поліції додатково впливають збройна агресія та повномасштабні військові дії, постійні обстріли цивільної інфраструктури, зростання незаконного обігу зброї, тощо. За таких обставин поліцейські дедалі частіше зобов'язані діяти особливих, в тому числі, і в надзвичайних (екстремальних) умовах, бути готовими до виконання додаткових спеціальних завдань, до роботи з великими моральними і фізичними навантаженнями і в більш складних умовах, що у свою чергу підвищує вимоги до підготовки майбутніх правоохоронців.

Для вирішення цього завдання заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання дедалі частіше застосовують інтерактивні мультимедійні технології навчання та технології електронного навчання в освітньому процесі. Тому наразі існує необхідність вивчення технологій електронного навчання, які використовуються в процесі навчання іншими закладами вищої освіти як України, так і світу загалом. Однією з таких технологій електронного навчання є онлайн-система моделювання діяльності “OpenLabyrinth”. Зазначена онлайн-система дозволяє користувачам створювати інтерактивні “ігри” навчальні моделі, такі як віртуальні пацієнти, симуляції, багаторівневі системи контролю знань, лабіринти, моделі розгалужених процесів у різних предметних областях та алгоритми та наразі використовується в освітньому процесі медичних закладів вищої освіти України та світу. Також онлайн-система моделювання діяльності “OpenLabyrinth” відповідає сучасним вимогам проблемно-орієнтованого навчання.

В статті зазначається, що питання використання онлайн-системи моделювання діяльності “OpenLabyrinth” системи в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами не досліджувалися. Більш детальне ознайомлення з онлайн-системою дозволило автору зробити висновки, що систему можливо використати в освітньому процесі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання для викладання низки практичних дисциплін і взагалі проводити проблемно-орієнтоване навчання майбутніх поліцейських шляхом моделювання максимально наближених до реальних умов ситуацій оперативно-службової та службово-бойової. Також автор робить висновки, що онлайн-систему доцільно використовувати для контролю успішності засвоєння навчального матеріалу, який винесено на самостійне опрацювання.

Ключові слова: підготовка поліцейського, освітній процес, проблемно-орієнтоване навчання, моделювання ситуацій, OpenLabyrinth, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Problem statement. Article 3 of the Basic Law of our country states that a person, his life and health, honour and dignity, inviolability and security are recognised in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity, and the state is accountable to the individual for its activities. The affirmation and guarantee of human rights and freedoms shall be the primary duty of the State [1]. In order to implement these constitutional provisions, Ukraine creates and operates state bodies whose main purpose is to protect the rights and interests of individuals. The National Police of Ukraine is one of these state bodies.

According to Art. 1 of the Law of Ukraine “On the National Police”, the National Police of Ukraine (Police) is a central executive body serving the public by ensuring the protection of human rights and freedoms, combating crime, and maintaining public safety and order. According to Article 2 of the Law of Ukraine “On the National Police”, the main tasks of the Police are to provide police services in the following areas: to ensure public safety and order; to protect human rights and freedoms, as well as the interests of society and the State; to combat crime; to provide, within the limits established by law, services to assist persons who need such assistance for personal, economic, social or emergency reasons [2]. In addition, the police have a wide range

of powers according to their tasks, the analysis of which allows us to conclude that the activities of the National Police are diverse and multifaceted, and therefore often unpredictable in their dynamics. The conditions for the effective performance of policing tasks are becoming more and more complicated not only in Ukraine, but also in all regions of the world. In Ukraine, the successful exercise of the powers of the national police is additionally hampered by armed aggression and large-scale military operations, constant shelling of civilian infrastructure, increased illegal arms trafficking, the commission of bold, pre-planned criminal offences, the commission of latent criminal offences, a high level of political radicalisation of certain segments of the population, and so on. In such circumstances, police officers are increasingly required to act in special circumstances, including emergency (extreme) conditions, to be prepared to perform additional special tasks, to work under great moral and physical stress and in more difficult conditions.

In this respect, the requirements for the level of professional training of law enforcement officers are increasing. During the training the police officers should develop skills of personal safety, covering a partner, tactically correct actions in atypical and extreme situations, under conditions of high physical and mental stress, etc. This is facilitated by the use of multimedia learning technologies and

e-learning in the educational process. These tasks are facilitated by the use of interactive multimedia learning technologies and e-learning technologies in the educational process, and therefore there is a need to find and study e-learning resources that can be used for proper and up-to-date police training. One of these resources is the OpenLabyrinth online activity modelling system.

The state of the problem. Some issues of e-learning have been studied by N. Balyk, K. Buhaichuk, O. Buinitska, S. Volkova, O. Vovk, V. Levchuk, V. Lukin, L. Oleksienko, S. Semerikov, O. Trubitsyna, O. Chornous, T. Sharova and others. M. Avramenko, L. Zhuravleva, Y. Kolesnyk, N. Lopina, S. Morguntsova, S. Sazhyn, I. Yurchenko and others have studied the use of the on-line system of activity modelling “OpenLabyrinth” in the educational process. However, their works concerned the implementation of the on-line system of activity modelling “OpenLabyrinth” in the educational process of medical universities. None of them dealt with the issue of implementation of the on-line system of modelling activities “OpenLabyrinth” in the educational process of higher educational establishments with specific learning conditions, which train police officers.

Purpose of the study. In view of the above, the purpose of our work is to study the possibilities of using the online system of modelling activities “OpenLabyrinth” in the process of training police officers at higher education institutions with specific learning conditions, to identify the disciplines where the use of this system will be most appropriate.

Summary of the main material. OpenLabyrinth is an open-source online activity modelling system that allows users to create interactive “game” learning models such as virtual patients, simulations, multi-level knowledge control systems, mazes, models of branched processes in various domains, and algorithms. It is designed to be adaptive and easy to use, while retaining many game-like features. OpenLabyrinth is distributed under the terms of the Academic Free Licence (AFL) version 3.0 [3].

The original OpenLabyrinth online activity modelling system was developed by the Learning Technologies Department of the College of Medicine and Veterinary Medicine at the University of Edinburgh [3].

“A “labyrinth” is the main organisational unit of the OpenLabyrinth online activity modelling system. Each labyrinth has a number of global properties, such as type (scenario, maze, algorithm, etc.), author information, timer, visual appearance (skins), security, score, etc. Each maze has a number of related pages or nodes within it.

Labyrinth nodes are units of information presentation to the user, usually web pages, around which all other components of the labyrinth are organised. A labyrinth is usually made up of many interconnected nodes.

Each node can be filled with different educational information presented in different formats: text, audio-visual, video-visual, graphic, interactive, etc.

Each node in the maze has its own unique identifier (node ID) and a number of other properties such as name, text content, type and a number of rules and functions. Rules and functions determine what is shown to the user in each particular node, depending on the current properties of the node and what the user has previously done.

The nodes of the maze are connected by a series of links, expressed by pairs of node identifiers with some additional properties such as order, icons and alternative text. The links are unidirectional; a second link with independent properties is required for feedback. The transition from one node to the next is made by activating a link. In linear maze models there is only one transition, whereas in branched models there are an infinite number of transitions.

By activating the link, you can simulate a student’s decision making based on data previously entered into the system. Options for possible decisions and links to go to are placed on each page of the labyrinth node.

The online activity modelling system “OpenLabyrinth” is a multitasking system and therefore has the ability to run a lesson both by one student and by a group. To do this, a student or a group of students is registered in the system and given access to a specific course. When logging in to the system, the student enters the text key given to him or her, which serves as the basis for taking a particular course. In addition, the multitasking capabilities of the OpenLabyrinth online activity modelling system allow virtual patients to be created by a group of labyrinth designers. The created labyrinths are stored in the repository on the OpenLabyrinth online activity modelling system server and can be further edited, modified or copied (both the whole labyrinth and its parts).

Currently, the OpenLabyrinth online system is being used by Zaporizhzhia State Medical University, Bukovinian State Medical University, Kharkiv National Medical University and others. In particular, Zaporizhzhia State Medical University created 17 virtual patients based on cases for the first and second years of the programme using the OpenLabyrinth online modelling system. Teaching was carried out in relatively small academic groups of 8 3rd year medical students [4].

C. Sazhyn points out that modelling clinical situations (cases) with virtual patients simulates different options for further actions — right and wrong, and the outcome of a clinical case is the patient’s recovery or death. By creating a database of branched processes, the author is able to simulate both correct and incorrect actions of a doctor during the examination, diagnosis and treatment tactics of a patient.

After an incorrect choice, the system switches to a model of the patient's physical condition and shows the gradual progression of events leading to the failure of individual organs, systems or the death of the patient. Mistakes made by students during the case are carefully analysed and discussed with the tutor. This helps to prevent similar errors in real medical practice in the future. In addition, error-based learning makes it impossible for students to work with real patients [5].

Virtual patient technology offers students a unique opportunity to study the dynamics of the diagnostic process, to influence the tactics of the treatment process and to evaluate its effectiveness after certain interventions. The undoubted advantages of such technologies include stimulation of interest in self-study, visibility, ability to treat and see the results of treatment, ensuring patients' rights, safety for students and teachers, etc. The widespread use of virtual technologies, simulations and distance learning is an integral part of medical education in the world's leading universities [6].

Thus, we can conclude that the use of the online system of activity modelling "OpenLabyrinth" is an effective means of training future doctors, meets the modern requirements of problem-based learning and creates sufficient opportunities for mobility of teachers and students.

Regarding the use of the system in police training, after getting acquainted with the external interface of the OpenLabyrinth online simulation system, virtual patients and freely available scenarios, we can conclude that it can be used in the educational process of higher education institutions with specific learning conditions. Thus, the OpenLabyrinth online activity modelling system can be used to teach a number of practical disciplines, such as tactical and specialised training, firearms and tactical training, tactical training, tactical medicine, personal security of the police, actions of the National Police in emergency situations, organisation and conduct of special operations of the National Police, and others. To do this, it is necessary to create scenarios that meet the objectives of the discipline, including solving complex specialised tasks and practical problems in the field of law enforcement.

For example, the use of the OpenLabyrinth online system for modelling activities in the form of a linear "labyrinth" in tactical and specialised training courses will allow students to learn typical algorithms for responding to various situations of operational and combat activities. Building a "labyrinth" on the basis of a non-linear, branched model allows to include several options for decisions or behaviour of a police officer in a given situation, some of which will be quite correct, some of which will be acceptable in a given situation, and the rest of which will be wrong or unacceptable under any

circumstances. For example, after making a correct/incorrect decision or selecting an option for acceptable/unacceptable behaviour, the system moves to a maze node that reflects the escalation of the situation depending on the choice made. Further selection of an action option will either resolve the situation or lead the police officer to a 'dead end'. Given that the construction of a "labyrinth" based on a non-linear, branched model involves two or more options for action or decision, we can model any situation as close as possible to real situations of operational and combat activities of a police officer. It is also worth noting that for proper training of police officers it would be advisable to construct "mazes" based on real situations that police officers face "on the street".

Also, when using the online activity modelling system "OpenLabyrinth", instead of the term "virtual patients", it would be more appropriate to use the terms "virtual applicant", "virtual victim", "virtual witness or eyewitness", "virtual perpetrator", etc. (depending on the situation that the teacher-designer is going to simulate).

In conclusion, we can say that the online activity modelling system "OpenLabyrinth" can be used to monitor and evaluate the independent work of a university student. It is known that in the study of a certain discipline a significant number of pedagogical topics or questions on pedagogical topics are submitted for independent study by a student of higher education, the control over the success of which is usually carried out by means of test tasks. The use of the online system of modelling activities "OpenLabyrinth" as a means of assessing independent work allows us to perform a dual function — to promote the study of the material submitted for independent study (teaching function) and to assess the process of studying the material submitted for independent study (control function).

Also, online systems of modelling activities "OpenLabyrinth" can be used to conduct the theoretical part of the final or intermediate control of knowledge of a higher education student.

Conclusions. The on-line system of modelling activities "OpenLabyrinth" can be used in the educational process of higher educational institutions with specific learning conditions, in teaching practice-oriented disciplines, such as: tactical and special training, tactical training, tactical medicine, actions of the National Police in emergency situations, organisation and conduct of special operations of the National Police, etc. It allows to create linear, non-linear and branched "labyrinths", which in turn allow to simulate any situation as close as possible to the real situations of operational and combat activities of a police officer. The use of the OpenLabyrinth online activity modelling system in the educational process of higher education institutions with specific

learning conditions enables problem-based learning for future police officers. It can also be used to monitor and evaluate the independent work of university students.

The OpenLabyrinth online simulation system allows you to study on any electronic device, at any

time, from any location, and generally provides almost the same theoretical training as classroom training. At the same time, the system is not a substitute for practical training, so its use should be combined with practical training on specialised training grounds or in classrooms.

Literature

1. Конституція України : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 25.09.2023)
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 40–41. Ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 25.09.2023)
3. OpenLabyrinth: вебсайт. URL: <https://openlabyrinth.sgul.ac.uk/> (дата звернення: 25.09.2023)
4. Колесник Ю. М., Авраменко М. О., Моргунцова С. А., Юрченко І. О. Досвід запровадження моделі проблемно-орієнтованого навчання у Запорізькому державному медичному університеті. Медична освіта. 2016. № 2. С. 66–67. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/4584/1/%D0%A2%D0%94%D0%9C%D0%A3_%D1%82%D0%BE%D0%BC1_66-67.pdf (дата звернення: 25.09.2023)
5. Сажин С. І. Проблемно-орієнтовне навчання та технічна реалізація створення моделей віртуальних пацієнтів. Матеріали науково-практичної конференції «Актуальні питання діагностики та лікування алергічних і неалергічних захворювань респіраторної системи у дітей» із сателітним симпозиумом «Сучасні технології та інновації викладання педіатрії та пульмонології». 2017. С. 51–52.
6. У Великобританії доцент СумДУ пройшов тренінг з віртуальних технологій сучасної медичної освіти. Новини Сумського державного університету. 2014. URL: <https://news.sumdu.edu.ua/uk/news/4499-u-velikobritaniji-dotsent-sumdu-proshov-trening-z-virtualnikh-tekhnologi-suchasnoji-medichnoji-osviti.html> (дата звернення: 25.09.2023)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 1996. № 30. St. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 25.09.2023)
2. Pro Natsionalnu politsiiu : Zakon Ukrainy vid 02 lypnia 2015 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). 2015. № 40–41. St. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (date of access: 25.09.2023)
3. OpenLabyrinth: vebsait. URL: <https://openlabyrinth.sgul.ac.uk/> (date of access: 25.09.2023)
4. Kolesnyk Yu. M., Avramenko M. O., Morhuntsova S. A., Yurchenko I. O. Dosvid zaprovadzhennia modeli problemno-oriientovnoho navchannia u Zaporizkomu derzhavnomu medychnomu universyteti. Medychna osvita. 2016. № 2. S. 66–67. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/4584/1/%D0%A2%D0%94%D0%9C%D0%A3_%D1%82%D0%BE%D0%BC1_66-67.pdf (date of access: 25.09.2023)
5. Sazhyn S. I. Problemno-oriientovne navchannia ta tekhnichna realizatsiia stvorennia modelei virtualnykh patients. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii “Aktualni pytannia diahnostyky ta likuvannia alerhichnykh i nealerhichnykh zakhvoriuvan respiratornoi systemy u ditei” iz satelitnym sympoziumom “Suchasni tekhnolohii ta innovatsii vykladannia pediatrii ta pulmonolohii”. 2017. S. 51–52.
6. U Velykobrytanii dotsent SumDU proishov treninh z virtualnykh tekhnolohii suchasnoi medychnoi osvity. Novyny Sums'koho derzhavnoho universytetu. 2014. URL: <https://news.sumdu.edu.ua/uk/news/4499-u-velikobritaniji-dotsent-sumdu-proshov-trening-z-virtualnikh-tekhnologi-suchasnoji-medichnoji-osviti.html> (date of access: 25.09.2023)

УДК 340.116:355/359

Діхтієвський Петро Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права і процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Dikhtiievskiy Petro

*Doctor of Science in Law, Professor,
Head of the Department of administrative law and process
Educational and Scientific Institute of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv*
ORCID: 0000-0001-9452-5008

Пашинський Володимир Йосипович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Pashynskiy Volodymyr

*Doctor of Science in Law, Docent,
Professor of the Department of administrative law and process
Educational and Scientific Institute of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv*
ORCID: 0000-0001-7349-2227

Коропатнік Ігор Михайлович

*доктор юридичних наук, професор,
начальник кафедри правового забезпечення
військового факультету фінансів і права
Військовий інститут
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Koropatnik Ihor

*Doctor of Science in Law, Professor,
Head of the Department of Department of Legal Support of the
Military Faculty of Finance and Law
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv*
ORCID: 0000-0002-0493-0710

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9160

ДО ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ В УМОВАХ ВІЙНИ

ON THE QUESTION OF THE TRAINING OF MILITARY LAWYERS IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF WAR

Анотація. У статті розглянуто особливості підготовки військових юристів у вищих військових навчальних закладах в умовах війни. Зазначено, що підготовка військових юристів в умовах війни в Україні відіграє критичну роль для забезпечення правової підтримки та дотримання норм міжнародного та національного законодавства відповідно до ситуації

конфлікту. В процесі підготовки військових юристів в умовах війни слід враховувати деякі аспекти: спеціалізована освіта – військові юристи повинні отримати спеціалізовану освіту з міжнародного гуманітарного права, військового права, прав людини, права збройних конфліктів та інших відповідних галузей права. Це допоможе їм краще розуміти норми та обмеження військового конфлікту; актуалізована інформація – військові юристи повинні мати постійний доступ до актуальної інформації про зміни в законодавстві та міжнародних нормах у сфері військового права. Це важливо для того, щоб їх рішення були відповідними до останніх розробок; практична підготовка – військові юристи повинні отримати практичну підготовку, яка дозволить їм застосовувати теоретичні знання в практичних ситуаціях в умовах війни. Це може включати симуляції правових ситуацій, тренування в співпраці з військовими командирами та іншими спеціалістами.

Підготовка військових юристів є критично важливою в умовах війни для забезпечення дотримання правових норм та захисту прав та свобод військовослужбовців та цивільних осіб. Однак існують певні недоліки у цьому процесі, які можна вдосконалити. Ось деякі з них та можливі шляхи удосконалення: застарілість програм – деякі програми підготовки військових юристів можуть бути застарілими або недостатньо орієнтованими на сучасні вимоги та реалії військового конфлікту. Шляхи удосконалення – регулярне оновлення навчальних програм та включення актуальних практичних аспектів військового права та міжнародного гуманітарного права; недостатня практична підготовка – військові юристи можуть не мати достатньої практичної підготовки для застосування теоретичних знань у реальних ситуаціях. Шляхи удосконалення – включення більше практичних тренувань, симуляцій та стажувань у реальних правових середовищах; недостатня координація з іншими службами – військові юристи можуть відчувати труднощі у взаємодії та координації з іншими військовими та цивільними службами. Шляхи удосконалення – організація спільних навчань та тренувань з іншими спеціалістами, розробка протоколів співпраці та комунікації; недостатнє розуміння міжнародних стандартів – військові юристи можуть мати обмежене розуміння міжнародних стандартів гуманітарного права та прав людини. Шляхи удосконалення – включення в навчальні програми більше матеріалу про міжнародне право, надання доступу до міжнародних документів та ресурсів; відсутність підготовки до стресових ситуацій – в умовах війни військові юристи можуть опинитися в стресових та складних ситуаціях, які вимагають спеціальної підготовки. Шляхи удосконалення – включення тренінгів з психологічної підготовки та управління стресом; ефективність комунікації – військові юристи можуть мати труднощі з ефективною комунікацією з різними структурами та групами. Шляхи удосконалення – розвиток навичок міжособистої та групової комунікації, тренінги з публічних виступів; недостатній акцент на гуманітарний аспект – в підготовці може бути недостатній акцент на гуманітарний захист та дотримання прав людини під час військового конфлікту. Шляхи удосконалення – включення додаткового матеріалу та тренувань з гуманітарного права та захисту цивільних осіб; вдосконалення підготовки військових юристів в умовах війни в Україні вимагає системного підходу, орієнтованого на практичні потреби та реалії військового конфлікту, а також постійного оновлення та адаптації програм навчання.

Ключові слова: військові юристи, Збройні Сили України, вища військова освіта, вищий військовий навчальний заклад, війна, оборонна сфера, юрисконсультська діяльність.

Summary. The article examines the peculiarities of the training of military lawyers in higher military educational institutions in the conditions of war. It is noted that the training of military lawyers in the conditions of war in Ukraine plays a critical role in ensuring legal support and compliance with the norms of international and national legislation in accordance with the conflict situation. In the process of training military lawyers in the conditions of war, some aspects should be taken into account: specialized education – military lawyers must receive specialized education in international humanitarian law, military law, human rights, law of armed conflicts and other relevant areas of law. This will help them better understand the norms and limitations of military conflict; up-to-date information – military lawyers must have constant access to up-to-date information about changes in legislation and international norms in the field of military law. This is important so that their decisions are relevant to the latest developments; practical training – military lawyers must receive practical training that will allow them to apply theoretical knowledge to practical situations in war conditions. This may include simulations of legal situations, training in cooperation with military commanders and other specialists.

The training of military lawyers is critical in wartime to ensure compliance with legal norms and protect the rights and freedoms of military personnel and civilians. However, there are some weaknesses in this process that can be improved. Here are some of them and possible ways of improvement: obsolescence of programs – some training programs for military lawyers may be outdated or insufficiently oriented to modern requirements and realities of military conflict. Ways of improvement – regular updating of training programs and inclusion of actual practical aspects of military law and international humanitarian law; insufficient practical training – military lawyers may not have sufficient practical training to apply theoretical knowledge in real situations. Ways of improvement – inclusion of more practical training, simulations and internships in real legal environments; lack of coordination with other services – military lawyers may find it difficult to interact and coordinate with other military and civilian services. Ways of improvement – organization of joint trainings and trainings with other specialists, development of cooperation and communication protocols; insufficient understanding of international standards – military lawyers may have a limited understanding of international standards of humanitarian law and human rights. Ways of improvement – inclusion of more material on international law in educational programs, providing access to international documents and resources; lack of training for stressful situations – in wartime, military lawyers may find themselves in stressful and difficult situations that require special training. Ways of improvement – including trainings on psychological preparation and stress management; com-

communication effectiveness – military lawyers may have difficulty communicating effectively with different structures and groups. Ways of improvement – development of interpersonal and group communication skills, public speaking trainings; insufficient emphasis on the humanitarian aspect – in the preparation there may be insufficient emphasis on humanitarian protection and observance of human rights during a military conflict. Ways of improvement – inclusion of additional material and training on humanitarian law and protection of civilians; improving the training of military lawyers in the conditions of war in Ukraine requires a systematic approach focused on the practical needs and realities of the military conflict, as well as constant updating and adaptation of training programs.

Key words: military lawyers, Armed Forces of Ukraine, higher military education, higher military educational institution, war, defense sphere, legal consultancy activity.

Постановка проблеми. Підготовка військових юристів в умовах війни в Україні відіграє критичну роль для забезпечення правової підтримки та дотримання норм міжнародного та національного законодавства відповідно до ситуації конфлікту. В процесі підготовки військових юристів в умовах війни слід враховувати деякі аспекти:

спеціалізована освіта — військові юристи повинні отримати спеціалізовану освіту з міжнародного гуманітарного права, військового права, прав людини, права збройних конфліктів та інших відповідних галузей права. Це допоможе їм краще розуміти норми та обмеження військового конфлікту.

актуалізована інформація — військові юристи повинні мати постійний доступ до актуальної інформації про зміни в законодавстві та міжнародних нормах у сфері військового права. Це важливо для того, щоб їх рішення були відповідними до останніх розробок.

практична підготовка — військові юристи повинні отримати практичну підготовку, яка дозволить їм застосовувати теоретичні знання в практичних ситуаціях в умовах війни. Це може включати симуляції правових ситуацій, тренування в співпраці з військовими командирами та іншими спеціалістами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження проблем військової освіти в цілому та безпосередньо підготовки військових юристів приділяли увагу у своїх дослідженнях В. С. Артамощенко [1; 2], Д. О. Вітер [3], А. О. Вітченко [4], О. В. Мітягін [3], В. І. Осьодло [4], О. М. Сальнікова [1], А. М. Сиротенко [2], С. Т. Полтораки [5] та інші автори.

Разом із тим масштаб висвітлення проблематики розвитку військової освіти у сфері підготовки військових юристів у теоретико-методологічних працях не відповідає потребам сьогодення. Так, як більшість наукових праць у цій сфері було написано у період до повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення сутності підготовки військових юристів у вищих військових навчальних закладах в умовах війни.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо ре-

гулювання питання підготовки військових юристів в Україні; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у сфері військової освіти в цілому та безпосередньо підготовки військових юристів в Україні. В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики процесу підготовки військових юристів в вищих військових навчальних закладах в Україні); аналізу та синтезу (виділення окремих елементів підготовки військових юристів в вищих військових навчальних закладах в Україні); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Коли у людини щось болить — вона кличе на допомогу лікаря, а коли порушують її права — юриста. Демократичне суспільство будується на дотриманні «букви закону». І влада в демократичному суспільстві має бути взірцем захисту прав і свобод людини та громадянина. Не є винятком і оборонна сфера.

Робота військових юристів дуже цікава та водночас рутинна — від представлення інтересів Міністерства оборони в судах до вивірення кожного слова, кожної літери всіх документів, які розробляють у відомстві, на відповідність міжнародному та національному законодавству. Також забезпечує юридичний супровід питань проходження військової й державної служби, соціально-правової та гуманітарної політики Міністерства оборони України. Робота департаменту триває за напрямками нормотворчої діяльності та законодавства у сфері оборони та юридичного забезпечення фінансово-господарської діяльності. Крім того юристи взаємодіють з органами військової прокуратури, державними казначейською та виконавчою службами.

Сьогодні військовий юрист повинен не тільки мати структуровані глибокі теоретичні знання, а також чітко усвідомлювати нові цілі і завдання сучасного суспільства щодо забезпечення якості військово-правових відносин, уміти представляти інтереси Міністерства оборони України, військовослужбовців у судах, різних державних та закордонних інституціях, володіти навичками захисту прав та обов'язків військовослужбовців, нормотворчої роботи, практичного ведення документознавства, юридичного супроводу питань проходження

військової й державної служби, забезпечення фінансово-господарської діяльності суб'єктів сфери оборони, уміти будувати комунікативні процеси з органами військової прокуратури, державними казначейською та виконавчою службами, вирішувати складні службові, соціально-правові та інші проблеми суб'єктів правовідносин тощо.

Підготовка військових юристів в умовах війни є складним та відповідальним завданням. Вона вимагає від спеціалістів не лише знань права, а й здатності адаптуватися до ситуації, що змінюється, та приймати обґрунтовані правові рішення в умовах невизначеності [6].

Підготовка громадян України для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу здійснюється відповідно до ст. 25 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, іншими нормативно-правовими актами.

Також конституційно-законодавчу базу організації забезпечення діяльності вищих військових навчальних закладів, які здійснюють підготовку громадян України для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу становлять Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145; Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ; Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII; Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ, Закон України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ. Зазначені законодавчі акти визначає основні завдання і принципи військової освіти, його структуру, систему спеціальних органів управління військово-професійною освітою. Специфіка відносин у сфері військової освіти відбивається в регулюючих ці відносини законодавчих актах, які складають основу норм права. Регулювання базису соціальних відносин в правовій державі в першу чергу висловлюють норми Конституції України. В даний час у сфері військової освіти діє також ряд законодавчих положень підзаконних нормативно-правових актів організаційного спрямування. Центральне місце при цьому належить Положенню про вищі військові навчальні заклади, яке включає в себе наступні складові елементи: положення щодо управління навчальним закладом; учасники освітнього процесу (їх права та обов'язки); фінансово-економічні відносини в діяльності навчального закладу; міжнародне співробітництво; контроль за діяльністю навчального закладу.

Підготовку фахівців у галузі права, для потреб Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби, здійснює Військовий інститут Київського національного

університету імені Тараса Шевченка, Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі — ВІКНУ) є сучасним міжвідомчим, багатопрофільним, інтегрованим військовим навчальним підрозділом провідного вищого навчального закладу України, що здійснює підготовку професіоналів з повною вищою освітою для Збройних Сил України та інших силових структур сектору безпеки і оборони України (Служби безпеки України, Державної служби України з питань надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної спеціальної служби транспорту та ін.) ВІКНУ здійснює підготовку фахівців за освітніми рівнями «бакалавр» та «магістр» за багатьма спеціальностями: правознавство, геоінформаційні системи і технології [7].

Військовий інститут має все необхідне для забезпечення підготовки військових фахівців відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників. Високотехнологічне обладнання аудиторій та лабораторій факультетів, комп'ютеризація навчального процесу та управління повсякденною діяльністю стимулює перехід на новітні педагогічні технології та ефективну систему управління Військового інституту, зниження непродуктивних витрат, виділення необхідних ресурсів на розвиток наукових досліджень, підготовку і випуск навчальних посібників та іншої навчально-методичної літератури. Військовий інститут має окремий навчальний корпус, обладнаний необхідними для проведення навчально-виховного процесу та наукових досліджень, спортивно-оздоровчої та культурно-освітньої роботи приміщеннями, технікою та озброєнням, а також навчальним устаткуванням згідно з науково-обґрунтованими нормами. Кафедри інституту забезпечені основними зразками озброєння та військової техніки, в тому числі перспективними, електронно-обчислювальною технікою, тренажерами, лабораторним обладнанням [7].

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — є військовим навчальним підрозділом закладу вищої освіти України, в якому починаючи з 1996 року здійснюється підготовка військових юристів для потреб Збройних Сил України та інших структур сектору безпеки і оборони України.

Підготовка здобувачів вищої освіти в Інституті проводиться за ступенями «бакалавр» та «магістр» за спеціальністю 081 «Право» та 262 «Правоохорона діяльність» за денною формою здобуття освіти [8].

Особливостями організації освітнього процесу майбутніх офіцерів-юристів є: поєднання правничої освіти та військових навчальних компонен-

тів — здобуття вищої освіти за ступенем бакалавр, з одночасним отриманням кваліфікації «офіцер тактичного рівня»; інноваційний підхід в організації освітньої діяльності — впровадження новітніх стандартів та навчальних технологій передового євроатлантичного досвіду підготовки військовослужбовців, призначеного вирішувати сучасний комплекс завдань забезпечення безпеки і оборони держави, військового обов'язку та військової служби, в тому числі, у бойовій обстановці; міжнародне військове співробітництво у сфері військової освіти — урахування європейської ідентичності українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу розвитку України, участі курсантів у постійно діючих навчальних програмах НАТО «Peer-to-peer» (проти дія дезінформації) та DEEP (удосконалення військової освіти); поєднання безпосередньої та дистанційної форм взаємодії курсантів і викладачів у вигляді перенесення частини комунікацій у віртуальний простір; комплексний підхід до всебічного розвитку курсантів — об'єднання розвитку hard-skills та soft-skills, включаючи лідерські здібності для моральної, психологічної, професійної підготовки себе і підлеглого особового складу до виконання завдань за призначенням, згуртування і ведення до визначеної мети, праці як самостійно, так і в команді в мирний час та під час збройних конфліктів; викладання навчальних дисциплін професорами-візитерами закордонних університетів, представниками та експертами Міжнародного Комітету Червоного Хреста, фахівцями НАТО, співробітниками військових підрозділів Збройних Сил України [8].

Здобуваючи вищу освіту у Військово-юридичному інституті Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого курсанти оволодівають загальними і спеціальними компетентностями, а також службово-бойовими функціями, відповідно до освітніх програм, що в подальшому дозволяє їм успішно виконувати свої обов'язки на посадах за призначенням [8].

Висновки. Підготовка військових юристів є критично важливою в умовах війни для забезпечення дотримання правових норм та захисту прав та свобод військовослужбовців та цивільних осіб. Однак існують певні недоліки у цьому процесі, які можна вдосконалити. Ось деякі з них та можливі шляхи удосконалення:

застарілість програм — деякі програми підготовки військових юристів можуть бути застарі-

лими або недостатньо орієнтованими на сучасні вимоги та реалії військового конфлікту. Шляхи удосконалення — регулярне оновлення навчальних програм та включення актуальних практичних аспектів військового права та міжнародного гуманітарного права;

недостатня практична підготовка — військові юристи можуть не мати достатньої практичної підготовки для застосування теоретичних знань у реальних ситуаціях. Шляхи удосконалення — включення більше практичних тренувань, симуляцій та стажувань у реальних правових середовищах.

Недостатня координація з іншими службами — військові юристи можуть відчувати труднощі у взаємодії та координації з іншими військовими та цивільними службами. Шляхи удосконалення — організація спільних навчань та тренувань з іншими спеціалістами, розробка протоколів співпраці та комунікації.

Недостатнє розуміння міжнародних стандартів — військові юристи можуть мати обмежене розуміння міжнародних стандартів гуманітарного права та прав людини. Шляхи удосконалення — включення в навчальні програми більше матеріалу про міжнародне право, надання доступу до міжнародних документів та ресурсів.

Відсутність підготовки до стресових ситуацій — в умовах війни військові юристи можуть опинитися в стресових та складних ситуаціях, які вимагають спеціальної підготовки. Шляхи удосконалення — включення тренінгів з психологічної підготовки та управління стресом.

Ефективність комунікації — військові юристи можуть мати труднощі з ефективною комунікацією з різними структурами та групами. Шляхи удосконалення — розвиток навичок міжособистої та групової комунікації, тренінги з публічних виступів.

Недостатній акцент на гуманітарний аспект — в підготовці може бути недостатній акцент на гуманітарний захист та дотримання прав людини під час військового конфлікту. Шляхи удосконалення — включення додаткового матеріалу та тренувань з гуманітарного права та захисту цивільних осіб.

Вдосконалення підготовки військових юристів в умовах війни в Україні вимагає системного підходу, орієнтованого на практичні потреби та реалії військового конфлікту, а також постійного оновлення та адаптації програм навчання.

Література

1. Сальнікова О., Артамощенко В. Теоретичні аспекти державного управління системою військової освіти. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 7. С. 67–71.
2. Сиротенко А.М., Артамощенко В.С. Набуття сумісності військової освіти і підготовки кадрів сил оборони на засадах якості. Національні вимоги і стандарти НАТО. Наука і оборона. Київ : НУОУ, 2021. № 1. С. 48–53.
3. Вітер Д., Мітягін О. Професіоналізація військової освіти в Україні: головні напрямки, зміст та перспективи. Військова освіта. Збірник наукових праць НУОУ. Київ : НУОУ, 2020. № 1(41). С. 81–90.
4. Вітченко А.О., Осодло В.І. Розвиток системи вищої військової освіти України в контексті сучасних трансформаційних змін. Наука і оборона. 2019. № 2. С. 44–50.
5. Полторак С.Т. Трансформація системи військової освіти України на шляху до досягнення стандартів НАТО. Наука і оборона. 2018. № 2. С. 3–10.
6. Військові юристи — на вістрі законодавчих змін. Армія інформ. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/08/vijskovi-yurysty-na-vistri-zakonodavchyh-zmin/> (дата звернення: 01.09.2023)
7. Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка (ВІКНУ). URL: <https://education.profitworks.com.ua/uk/oblast-2/kievskaya/voennyj-institut-kievskogo-natsionalnogo-universiteta-imeni-tarasa-shevchenko-vi-knu> (дата звернення: 03.09.2023)
8. Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого. URL: <https://nlu.edu.ua/instituty-fakultety/vijskovo-yurydychnyj-institut/> (дата звернення: 03.09.2023)

References

1. Salnikova O., Artamoshchenko V. Teoretychni aspekty derzhavnoho upravlinnia systemoiu viiskovoi osvity. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2021. № 7. S. 67–71.
2. Syrotenko A.M., Artamoshchenko V.S. Nabuttia sumisnosti viiskovoi osvity i pidhotovky kadriv syl oborony na zasadakh yakosti. Natsionalni vymohy i standarty NATO. Nauka i oborona. Kyiv : NUOU, 2021. № 1. S. 48–53.
3. Viter D., Mitiahin O. Profesionalizatsiia viiskovoi osvity v Ukraini: holovni napriamky, zmist ta perspektyvy. Viiskova osvita. Zbirnyk naukovykh prats NUOU. Kyiv : NUOU, 2020. № 1(41). S. 81–90.
4. Vitchenko A.O., Osodlo V.I. Rozvytok systemy vyshchoi viiskovoi osvity Ukrainy v konteksti suchasnykh transformatsiinykh zmin. Nauka i oborona. 2019. № 2. S. 44–50.
5. Poltorak S.T. Transformatsiia systemy viiskovoi osvity Ukrainy na shliakhu do dosiahnennia standartiv NATO. Nauka i oborona. 2018. № 2. S. 3–10.
6. Viiskovi yurysty — na vistri zakonodavchyykh zmin. Armiia inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/08/vijskovi-yurysty-na-vistri-zakonodavchyh-zmin/> (date of access: 01.09.2023)
7. Viiskovyi instytut Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (VIKNU). URL: <https://education.profitworks.com.ua/uk/oblast-2/kievskaya/voennyj-institut-kievskogo-natsionalnogo-universiteta-imeni-tarasa-shevchenko-vi-knu> (date of access: 03.09.2023)
8. Viiskovo-yurydychnyi instytut Natsionalnoho yurydychnoho universytetu Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. URL: <https://nlu.edu.ua/instituty-fakultety/vijskovo-yurydychnyj-institut/> (date of access: 03.09.2023)

Журавльов Дмитро Володимирович

*доктор юридичних наук, професор, заступник керівника
Департаменту з питань громадянства і помилування,
державних нагород — керівник управління з питань помилування
Офіс Президента України*

Zhuravlov Dmytro

*Doctor of Law, Professor,
Deputy Head of the Department for Citizenship and Pardons,
State Awards — Head of the Department for Pardons
Office of the President of Ukraine*

Христинченко Надія Петрівна

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін
Київський університет інтелектуальної власності та права*

Khrystynchenko Nadiia

*Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Administrative Law,
Intellectual Property and Civil Law Disciplines
Kyiv University of Intellectual Property and Law
ORCID: 0000-0001-7473-7193*

Шопіна Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Інституту права
Львівський державний університет внутрішніх справ*

Shopina Iryna

*Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of Department of Administrative and Legal Disciplines of
Institute of Law
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0003-3334-7548*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9211

**МЕТА ТА ПОНЯТТЯ ПУБЛІЧНОГО
АДМІНІСТРУВАННЯ ЯК ЗМІСТОУТВОРЮВАЛЬНІ
КАТЕГОРІЇ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

**PURPOSE AND CONCEPT OF PUBLIC
ADMINISTRATION AS CONTENT-FORMING
CATEGORIES OF ADMINISTRATIVE LAW**

Анотація. Метою статті є визначення поняття та мети публічного адміністрування як категорії адміністративного права.

У широкому аспекті публічне адміністрування запропоновано розуміти як діяльність суб'єктів публічного права, спрямовану на підтримання та розвиток оптимального стану суспільних відносин в державі та територіальних громадах, що досягається завдяки використанню адміністративних інструментів (нормативно-правових та адміністративних актів, адміністративних договорів, стратегічних та оперативних планів, фактичних дій публічних адміністраторів).

Широке розуміння публічного адміністрування відображає стратегічний рівень публічної політики і дає змогу усвідомити призначення публічного адміністрування у державі і суспільстві, його місію та візію. У вузькому розумінні публічне адміністрування визначено як виконання публічними адміністраціями визначених в законодавчих та підзаконних правових актах функцій, спрямованих на створення економічних, юридичних, соціальних, матеріальних та інших умов для задоволення індивідуальних і суспільних потреб фізичних та юридичних осіб.

Мету публічного адміністрування запропоновано розуміти як бажаний стан розвитку суспільних відносин в державі, її регіонах і територіальних громадах, окремих галузях економіки, що включає високий рівень реалізації прав, свобод, потреб та інтересів всіх суб'єктів публічних відносин.

Акцентовано увагу на тому, що публічне адміністрування є багатогалузевою категорією, наповненість якої детермінується методологічним апаратом різних наук: теорії адміністративного права, науки державного управління, соціальної філософії, організаційної психології тощо. Адміністративне право розглядає даний феномен у першу чергу в аспекті його правового забезпечення (регулювання) засобами адміністративного законодавства. Невід'ємними ознаками публічного адміністрування в контексті адміністративно-правової науки є його правовий та діяльнісний характер, тісний зв'язок із визначеною законом компетенцією посадових осіб публічних адміністрацій, плановий характер та наявність юридичної відповідальності.

Ключові слова: адміністративне право, наука адміністративного права, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правове регулювання, адміністративне законодавство, публічне адміністрування, публічні адміністрації, посадові особи.

Summary. The purpose of the article is to define the concept and purpose of public administration as a category of administrative law.

Public administration is proposed to be understood in a broad aspect as the activity of subjects of public law aimed at maintaining and developing the optimal state of social relations in the state and territorial communities, which is achieved through the use of administrative tools. A broad understanding of public administration reflects the strategic level of public policy and makes it possible to understand the purpose of public administration in the state and society, its mission and vision. In a narrow sense, public administration is defined as the performance by public administrations of the functions defined in legislative and by-law legal acts aimed at creating economic, legal, social, material and other conditions for meeting the individual and social needs of individuals and legal entities.

The goal of public administration is proposed to be understood as the desired state of development of social relations in the state, its regions and territorial communities, individual branches of the economy, which includes a high level of realization of the rights, freedoms, needs and interests of all subjects of public relations.

Attention is focused on the fact that public administration is a multi-disciplinary category, the fullness of which is determined by the methodological apparatus of various sciences: the theory of administrative law, the science of public administration, social philosophy, organizational psychology, etc. Administrative law considers this phenomenon primarily in terms of its legal support (regulation) by means of administrative legislation. Inherent features of public administration in the context of administrative and legal science are its legal and operational nature, a close connection with the legally defined competence of public administration officials, planned nature and the presence of legal responsibility.

Key words: administrative law, science of administrative law, administrative-legal relations, administrative-legal regulation, administrative legislation, public administration, public administrations, officials.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Розвиток адміністративного права України відбувається у складних умовах, оскільки виклики сучасності потребують від правової науки нешаблонних рішень, спрямованих на пошук нових концепцій та парадигм. Головною проблемою, з якою зустрічаються практично всі наукові розвідки у сфері адміністративних правовідносин, є створення правових умов для оптимального балансу між високим рівнем захисту прав і свобод людини та громадянина, з одного боку, і забезпеченням ефективної відсічі російської збройної агресії, що, у свою чергу, потребує посилення інститутів держави, з іншого боку. За таких умов потребують перегляду існуючі підходи до розуміння сутності публічного адміністрування,

державного та муніципального управління, мети та призначення управлінських впливів в масштабі держави та територіальних громад. Переосмислення понятійного апарату адміністративного права обумовлює спрямованість багатьох досліджень українських вчених-адміністративістів, що дозволяє зробити припущення про новий етап розвитку цієї галузі права та науки. Вказане слугує підтвердженням актуальності теми дослідження дефініції та мети публічного адміністрування як однієї з найважливіших категорій адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета та поняття публічного адміністрування привертала увагу багатьох дослідників, які намагалися викормити найбільш суттєві риси та ознаки вказаних категорій. Слід визнати, що біль-

ша частина дефініцій означених категорій була вироблена наукою державного управління, в якій публічне адміністрування займає одне з центральних місць. Однак це жодним не зменшує цінності адміністративно-правових досліджень у цій царині, оскільки наука адміністративного права і наука державного управління мають відмінні предмети вивчення явищ оточуючого соціального середовища: якщо предметом науки державного управління є управлінські процеси та механізми, за допомогою яких держава реалізує свої політики у різних сферах, то предметом науки адміністративного права є адміністративно-правове забезпечення (регулювання) означених процесів та механізмів. Це не означає, що дослідники у сфері державного управління повністю ігнорують у своїх наукових розвідках питання правового регулювання, але їх звернення до правової матерії обумовлено цілями найбільш детально розглянути саме управлінські технології. Так само вчені-адміністративісти можуть звертатися до закономірностей та технологій державного управління та публічного адміністрування для того, щоб більш глибоко прослідкувати вплив правового регулювання на удосконалення процесів управління державою та її інституціями. Вказане дає змогу простежити механізм публічного адміністрування комплексно, з використанням методів різних галузей наукового знання.

Існуючі поняття публічного адміністрування можна згрупувати відповідно до підходів, які використовують дослідники. Так, Т. Семенчук розглядає означену категорію як управлінський метод, що має всі невід'ємні ознаки вказаного виду методів [1]. На думку таких вчених, як Л. Любохинець та А. Мейш, публічне адміністрування слід розуміти як процес досягнення цілей [2]. Це породжує досить цікаве питання про тотожність або нетотожність цілей публічного адміністрування та державної політики, відповідь на яке залежить від того, чи вважає дослідник публічне адміністрування автономною цінністю демократично організованого суспільства, чи лише похідною від процесів реалізації функцій держави. Існує думка про синонімічність категорій державного управління та публічного адміністрування, що знаходить своє віддзеркалення у відповідних дефініціях (наприклад, такої позиції притримується Н. Філіпова, яка, крім того, відносить до публічного адміністрування ще й коло явищ та процесів у сфері публічного управління [3]). Для нас найбільший інтерес уявляють ті визначення, в яких основоположним є правові елементи. До них належить, зокрема, дефініція, сформульована такими вченими, як В. Бакуменко та П. Надолішній, відповідно до якої публічне адміністрування у широкому сенсі постає як регламентована законами та іншими правовими актами, діяльність суб'єктів публічного адміністрування, що спрямована на: прийняття ад-

міністративних рішень; надання адміністративних послуг; здійснення внутрішнього адміністрування суб'єкта публічного адміністрування. У вузькому сенсі, публічне адміністрування передбачає взаємодію суб'єктів з виконавчою гілкою влади, а в широкому сенсі — з усіма трьома гілками влади на різних рівнях прийняття рішень (державний, регіональний, муніципальний) [4, с. 8]. Не зважаючи на 20 років, які минули з моменту формулювання цього підходу, він зберіг свій вплив на понятійний апарат досліджуваної галузі. Згодом у визначеннях публічного адміністрування як невід'ємна ознака затверджується вказівка на потреби фізичних та юридичних осіб, на реалізацію яких спрямована публічно-адміністративна діяльність (так, Т. Мінка визначає публічне адміністрування як визначену публічними (суспільними) потребами діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів у разі делегування їм публічних повноважень, спрямованих на виконання владних повноважень публічного змісту (управління, надання адміністративних послуг, застосування адміністративних стягнень) [5, с. 14]. У науці адміністративного права і державного управління присутні й інші визначення публічного адміністрування та його мети, зміст яких відображує сформовані у межах цих наук концепції співвідношення державного і публічного, управління й адміністрування, прав людини і потреб держави забезпечити належний рівень національної безпеки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення поняття та мети публічного адміністрування як категорії адміністративного права.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сутність та змістовні ознаки різноманітних правових явищ визначається метою, з якою законодавець вводить їх у площину суспільних відносин. Мета як парадигмальна характеристика онтологічної сутності публічного адміністрування визначає його базові характеристики, риси та властивості. Однак визначення цілі публічного адміністрування потребує як вихідної умови визначення його місця в державно організованому суспільстві.

Як ми вже вказували вище, складність феномену публічного адміністрування створює можливість і потребу розгляду його у різних аспектах та методами різних наук. Право як універсальний регулятор суспільних відносин завдяки своєму методологічному апарату дає змогу розглянути досліджувану категорію у контексті впливу правових норм на соціальні практики. Публічне адміністрування як соціальна практика уявляє собою узагальнення позитивного досвіду управлінських систем різного рівня ієрархії з метою консолідації найбільш вдалих управлінських рішень для досягнення

актуальних цілей публічної політики у різних сферах суспільних відносин. Публічне адміністрування, на відміну від державного управління, має не владно-ідеологічний, а технократичний характер, що включає такі основні напрямки, як надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам, здійснення регуляторної діяльності, стимулювання ринків товарів та послуг за рахунок впровадження механізмів ліцензування, сертифікації тощо. За умов правового режиму воєнного стану система публічного адміністрування продовжує виконувати функцію задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, разом з тим існують певні особливості, викликані відмінностями у діяльності публічних адміністрацій, спрямованої на забезпечення ефективної відсічі російській збройній агресії.

Узагальнюючи викладене вище, мету публічного адміністрування можна представити як бажаний стан розвитку суспільних відносин в державі, її регіонах і територіальних громадах, окремих галузях економіки, що включає (але не обмежується) високим рівнем реалізації прав, свобод, потреб та інтересів всіх суб'єктів публічних відносин. Така мета є неоднорідною за своїм складом, і в ній закладена певна суперечність: адже потреби та інтереси навіть на рівні одного окремо узятото суб'єкта можуть містити взаємовиключення.

Поняття публічного адміністрування можна розглядати у широкому та вузькому аспекті. У широкому аспекті публічне адміністрування — це діяльність суб'єктів публічного права, спрямована на підтримання та розвиток оптимального стану суспільних відносин різної спрямованості (економічних, соціальних, інформаційних, освітніх, екологічних, аграрних тощо) в державі та територіальних громадах, що досягається завдяки використанню адміністративних інструментів (нормативно-правових та адміністративних актів, адміністративних договорів, стратегічних та оперативних планів, фактичних дій публічних адміністраторів). Широке розуміння публічного адміністрування відображає стратегічний рівень публічної політики і дає змогу усвідомити призначення публічного адміністрування у державі і суспільстві, його місію та візію. Однак для більш предметного розуміння сутності досліджуваного нами явища слід дещо звузити масштаб його сприйняття. У вузькому розумінні публічне адміністрування — це виконання публічними адміністраціями визначених в законодавчих та підзаконних правових актах функцій, спрямованих на створення економічних, юридичних, соціальних, матеріальних та інших умов для задоволення індивідуальних і суспільних потреб фізичних та юридичних осіб. При цьому до юридичних осіб можуть належати як суб'єкти господарювання, так і громадські об'єднання, територіальні громади, професійні спілки тощо, а задоволення потреб від-

бувається у межах певної державної або муніципальної політики, залежно від статусу конкретної публічної адміністрації.

Оскільки коло потреб завжди є досить широким, виникає питання про межі діяльності публічних адміністрацій щодо їх задоволення. Хотілось би згадати про конструкцію «законні інтереси», яка була притаманна пострадянському періоду розвитку української правової науки, однак поступово втратила свої позиції як притаманна тоталітарному розумінню взаємодії людини і держави. Нинішній етап розвитку юридичної науки не пов'язує наявність легального визначення (згадування) певних інтересів особи з можливістю їх реалізації. Постулатом є дозволяння всього, що не заборонено законом, однак така правова конструкція безперешкодно може бути реалізована за умов мирного часу. Адміністративно-правові режими надзвичайного стану, воєнного стану передбачають трансформацію компетенції публічних адміністрацій та особливості реалізації деяких прав та свобод. Не будемо зупинятися детально на їх змісті, який достатньо повно розкритий у низці наукових публікацій [4; 5 та ін.], зауважимо тільки, що дуже важливими для системи публічного адміністрування уявляються два наслідки: формування та здійснення повноважень новими суб'єктами — військовими адміністраціями, і наділення публічних адміністрацій додатковими дискреційними повноваженнями, зміст яких розкрито у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [6]. Вказане не може не сприяти виникненню внутрішнього конфлікту у системі публічного адміністрування — з одного боку, публічні адміністрації мають своїм призначенням задоволення широкого кола потреб фізичних та юридичних осіб, але з іншого — отримують додаткові легальні важелі впливу на таких осіб з метою забезпечення виконання ними своїх обов'язків, при цьому виконання обов'язку на індивідуальному рівні (наприклад, передбаченого ст. 65 Конституції України [7]) може перешкоджати задоволенню індивідуальних потреб.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Публічне адміністрування є багатогалузевою категорією, наповненість якої детермінується методологічним апаратом різних наук: теорії адміністративного права, науки державного управління, соціальної філософії, організаційної психології тощо. У межах кожної з галузей наукових знань робляться спроби виробити визначення поняття публічного адміністрування відповідно до актуальних для кожної науки цілей. Адміністративне право розглядає даний феномен у першу чергу в аспекті його правового забезпечення (регулювання) засобами адміністративного законодавства. Невід'ємними ознаками публічного адміністрування в контексті адміністративно-правової науки є його

правовий та діяльнісний характер, тісний зв'язок із визначеною законом компетенцією посадових осіб публічних адміністрацій, плановий характер та наявність юридичної відповідальності як самих

публічних адміністраторів, так і фізичних та юридичних осіб (у разі, якщо перешкоджання діям посадових осіб певних публічних адміністрацій утворює адміністративний делікт).

Література

1. Семенчук Т.Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2013. № 42. С. 385–390.
2. Любохинець Л.С., Мейш А.В. Предмет і методологічна основа публічного адміністрування. Публічне управління та адміністрування: метод. вказівки. Хмельницький : ХНУ, 2020. 25 с.
3. Філіпова Н. Зміна співвідношення понять «державне управління», «публічне адміністрування», «публічне управління» в системі суспільно-політичної трансформації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 6. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=865> (дата звернення: 27.09.2023)
4. Бакуменко В.Д., Надолішній П.І. Теоретичні та організаційні засади державного управління: навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 256 с.
5. Мінка Т.П. Адміністративно-правові режими та їх забезпечення органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Дніпропетровськ, 2011. 36 с.
6. Кузніченко С.О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1–2. С. 32–36.
7. Братель С.Г., Пишна А.Г. Особливості обмеження прав людини на свободу пересування в умовах правового режиму воєнного стану. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 1–2. С. 236–240.
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 27.09.2023)
9. Конституція України : Закон України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

References

1. Semenchuk T.B. (2013). The essence of the category “public administration” and the prerequisites for its formation. Herald of the economy of transport and industry, 42, 385–390 [in Ukrainian].
2. Lyubokhinets L.S., Meish A.V. (2020). Subject and methodological basis of public administration. Publichne upravlinnia ta administruvannia: metod. vkazivky. Khmelnytskyi, 25 p.
3. Filipova N. (2015). Changing the ratio of the concepts of “state management”, “public administration”, “public management” in the system of socio-political transformation. Public administration: improvement and development, 6. [in Ukrainian]
4. Bakumenko V.D., Nadolishniy P.I. (2003). Theoretical and organizational foundations of state administration, 256 p. [in Ukrainian]
5. Minka T.P. (2011). Administrative and legal regimes and their enforcement by internal affairs bodies: autoref. thesis ... Doctor of Law, 36 p. [in Ukrainian].
6. Kuznichenko S.O. (2022). The concept of restriction of human rights in the conditions of martial law. South Ukrainian legal journal, 1–2, 32–36 [in Ukrainian].
7. Bratel S.G., Pishna A.G. (2022). Peculiarities of the restriction of human rights to freedom of movement in the conditions of the legal regime of martial law. South Ukrainian legal journal, 1–2, 236–240 [in Ukrainian].
8. On the legal regime of martial law (2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
9. Constitution of Ukraine (1996) : Law of Ukraine. Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28 [in Ukrainian].

Пашинський Володимир Йосипович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національний університет оборони України*

Pashynskiy Volodymyr

*Doctor of Science in Law, Docent,
Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement
National University of Defense of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-7349-2227

Ступак Дмитро Борисович

*ад'юнкт кафедри військового права та правоохоронної діяльності
Національного університету оборони України*

Stupak Dmytro

*PhD Student of the Department of Military Law and Law Enforcement
National University of Defense of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-6514-5345

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9215

СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА З РЕГУЛЮВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

THE SYSTEM OF LEGISLATION REGULATING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

Анотація. У статті розглядається наукові підходи до розуміння таких правових категорій як правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, співвідношення понять адміністративно-правового регулювання та адміністративно-правового забезпечення. Висвітлено власну позицію, що адміністративно-правове регулювання є елементом адміністративно-правового забезпечення. Запропоновано авторське визначення поняття адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану як цілеспрямованого впливу норм адміністративного права на суспільні відносини під час дії правового режиму воєнного стану, що здійснюються суб'єктами його забезпечення за допомогою застосування спеціальних правових засобів.

Розглянуто систему законодавства з адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану яка, відповідно до загального підходу класифікації, складається з законів та підзаконних нормативно-правових актів. Акцентовано увагу, що адміністративно-правове регулювання діяльності суб'єктів безпосереднього забезпечення та виконання заходів правового режиму воєнного стану здійснюється переважно підзаконними нормативно-правовими актами, повноваження на видання яких чітко регламентовано законодавством України.

Встановлено, що накази та розпорядження військового командування та військових адміністрацій, як спеціальних суб'єктів забезпечення адміністративно-правового режиму воєнного стану, відіграють ключову роль в його забезпеченні та займають окреме місце в системі нормативно-правових актів з адміністративно-правового регулювання правового режиму що розглядається.

Акцентовано увагу, що виходячи з сучасної концепції адміністративного права та аналізу нормативно-правових актів з правового регулювання адміністративно-правового режиму воєнного стану, його основною метою, насамперед, є захист прав, свобод і інтересів людини.

Ключові слова: правовий режим воєнного стану, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, система нормативно-правових актів, права і свободи.

Summary. The article examines scientific approaches to the understanding of such legal categories as legal regulation, administrative-legal regulation, and the ability to understand administrative-legal regulation and administrative-legal security. The position is highlighted that administrative and legal regulation is an element of administrative and legal security. The author has proposed an important concept of administrative-legal regulation of the legal regime of the military state as a direct infusion of the norms of administrative law into the commonwealths that arise under the hour of the legal regime of the military state. Their regulation is carried out by the subjects of their security through the establishment of special legal provisions.

The system of normative and legal acts from the administrative and legal regulation of the legal regime of the military camp is examined, which consists of laws and by-laws and normative and legal acts. It is emphasized that the administrative-legal regulation of the activities of the subjects of the immediate security and the conquest of the legal regime of the military state is important due to statutory normative and legal acts, which are seen inclusively between give them more importance.

It has been established that the punishments and orders of the military command and military administrations, as special subjects of ensuring the legal regime of the military state, play a key role in its ensuring and occupy a place in the system of regulatory legal acts from the administrative-legal regulation of the legal regime is being considered.

It is emphasized that coming from the current concept of administrative law and the analysis of regulatory legal acts from the legal regulation of the administrative-legal regime of the military state, whose main method is the protection of rights, freedom of speech resiv people.

Key words: legal regime of the military state, legal regulation, administrative-legal regulation of the legal regime of the military state, system of regulatory legal acts.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної російської агресії питання адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану набувають актуальності, оскільки ефективність їх діяльності залежить від якості як адміністративно-правових норм так і нормативно-правових актів які вони складають. Лише належний рівень якості адміністративно-правових актів забезпечує результативний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування в умовах правового режиму воєнного стану. Дослідження системи нормативно-правових актів що регулюють адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану, за допомогою якої визначаються функції суб'єктів правового режиму воєнного стану, здійснюється наділення їх необхідними повноваженнями та регламентується порядок їх діяльності дозволить підвищити ефективність діяльності суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній адміністративно-правовій науці було приділено значної уваги до питань розуміння понять правового регулювання, адміністративно-правового регулювання так і їх сутності в різних сферах публічних відносин. Зокрема ці питання розглядали Д. О. Кузьменко [1], В. О. Голуб [2], І. М. Шопіна [3], В. В. Сокурєнко [4], В. С. Сірко [5], А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков [6] та ін. Множинність наукових підходів дозволяє здійснити подальше дослідження зазначених правових категорій та отримати комплексне розуміння поняття та сутності адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану.

Формулювання цілей статті. Дослідити поняття адміністративно-правового регулювання, через базову категорію — правове регулювання, сформулювати поняття адміністративно-правового регу-

лювання правового режиму воєнного стану та встановити систему адміністративно-правових актів за допомогою яких здійснюється таке регулювання.

Виклад основного матеріалу. Розгляд поняття адміністративно-правового регулювання слід здійснити через базову категорію — правове регулювання, оскільки адміністративно-правове регулювання є одним з його видів.

Аналіз наукових поглядів дає підстави констатувати, що в науці, загалом, існує єдиний підхід до поняття правового регулювання під яким розуміють вплив держави на суспільні відносини за допомогою нормативно-встановлених правових способів, форм і засобів спрямованих на їх упорядкування, розвиток, охорону та відновлення [2; 7; 8; 10]. Така діяльність суб'єктів правового регулювання буде адміністративно-правовою, оскільки переважна більшість норм права, виходячи з об'єкту правового регулювання, є адміністративними. Відповідно і упорядкування управлінської діяльності зазначених суб'єктів забезпечується адміністративно-правовим регулюванням за допомогою системи нормативно-правових актів. В той же час, залишається дискусійним питання співвідношення між собою правових категорій адміністративно-правового регулювання та адміністративно-правового забезпечення.

Науковці, в переважній більшості, схиляються до двох поглядів. Відповідно до першого, адміністративно-правове регулювання є структурним елементом адміністративно-правового забезпечення. Науковці нормативно-правове регулювання розглядають як невід'ємну та обов'язкову частину такого правового явища як адміністративно-правове забезпечення різних сфер суспільних відносин [9, с. 124; 10, с. 99].

Відповідно до другого підходу, поняття адміністративно-правового регулювання та адміністра-

тивно-правового забезпечення ототожнюються, оскільки збільшення ролі суб'єктів громадянського суспільства в правотворчості зумовило поступовий перехід наукових поглядів до категорії «адміністративно-правове забезпечення», у зв'язку з «зміщенням акценту в системі прийняття рішень з волі держави на інтенції людини та громадянського суспільства [2, с. 143].

Ми дотримуємося позиції того, що адміністративно-правове регулювання є елементом адміністративно-правового забезпечення, оскільки «адміністративно-правове забезпечення, на відмінну від адміністративно-правового регулювання, яке, насамперед, означає процес впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, це постійна діяльність суб'єктів адміністративно-правового забезпечення, яка є більш наближеною до реального здійснення (реалізації) правових приписів» [11, с. 36–40]

Отже, адміністративно-правовим регулюванням правового режиму воєнного стану є цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини під час дії правового режиму воєнного стану, що здійснюються суб'єктами його забезпечення за допомогою застосування спеціальних правових засобів.

Розглянемо систему адміністративно-правових актів за допомогою яких здійснюється адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану.

Відповідно до положень Конституції України правовий режим воєнного стану визначається виключно законом. Водночас, з метою забезпечення захисту конституційних та основоположних прав і свобод людини, Основним Законом встановлено перелік тих прав і свобод, які в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені [12]. Спеціальним Законом, прийнятим на виконання положень Конституції України та яким здійснюється правове регулювання адміністративно-правового режиму воєнного стану, зокрема порядку застосування обмежень прав і свобод людини під час його дії, є Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [13]. Слід відмітити невідповідність закладення в Основний Закон зазначених вище норм права, оскільки загроза втрати державою незалежності та територіальної цілісності безпосередньо вплине на основні соціальні цінності — людину, її життя, здоров'я і безпеку, а отже навіть тимчасова необхідність обмеження прав і свобод регламентована Конституцією.

Концептуальним нормативно-правовим актом в сфері національної безпеки і оборони, який зокрема здійснює і адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану, є Закон України «Про національну безпеку України» [14]. Цим Законом встановлено систему управління силами безпеки і оборони, здійснено розподіл по-

вноважень між державними органами у сферах національної безпеки і оборони, визначено перелік документів планування з метою реалізації відповідної державної політики. Також, він визначає повноваження деяких суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони, зокрема суб'єктів правового режиму воєнного стану, таких як Президента України, Міністерства оборони України, Збройних Сил України. На підставі положень Закону видано концептуальні документи по визначенню загроз національній безпеці та планування, які прямо впливають на зміст та систему нормативно-правових актів адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану та визначають повноваження інших суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану. До цих нормативно-правових актів відносяться Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, Стратегічний оборонний бюлетень України та інші» [14].

Законодавчим актом в системі нормативно-правових актів що регулюють правовий режим воєнного стану є Закон України «Про оборону України». Він закріплює ключові визначення, зокрема особливий період, воєнний стан, військово командування, органи військового управління, а також повноваження суб'єктів забезпечення в сфері оборони, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану [15]. Ним визначені повноваження Кабінету Міністрів України, функції Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та межі діяльності центральних та інших органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування які застосовуються і під час дії правового режиму воєнного стану в частині що їх стосується [15].

Основним суб'єктом забезпечення оборони України, в тому числі суб'єктом забезпечення правового режиму воєнного стану, є Збройні Сил України, діяльність яких регулюється Законом України «Про збройні Сили України». Цей Закон є одним з спеціальних законів який визначає правові основи їх функціонування. Ним передбачено можливість залучення Збройних Сил України до здійснення заходів правового режиму воєнного стану та визначено функції, склад Збройних Сил України та правові засади їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління [16].

З огляду на російську збройну агресію та високу ймовірність її переростання в повномасштабну війну Верховною Радою України 16.07.2021 було прийнято Закону України «Про основи національного спротиву», яким визначено правові та організаційні засади національного спротиву, основи його підготовки та ведення, завдання і повноваження сил безпеки та сил оборони та інших визначених цим Законом суб'єктів з питань підготовки

і ведення національного спротиву. Статтею 3 цього Закону визначено складові національного спротиву якими є територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву [17].

Одним з законодавчих актів який спрямований на підготовку держави до захисту її територіальної цілісності та безпосереднє забезпечення оборони людськими та матеріальними ресурсами є Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [18]. Закон має ключове значення в сфері оборони, зокрема під час дії правового режиму воєнного стану, оскільки регулює порядок здійснення мобілізаційної підготовки та мобілізації в державі, визначає права і обов'язки відповідних суб'єктів забезпечення оборони держави в особливий період функціонування національної економіки, в тому числі і громадян України, а також їх відповідальність у разі недотримання положень цього закону [18].

Спеціальним нормативно-правовим актом адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану є Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Він визначає мету запровадження адміністративно-правового режиму, систему суб'єктів його забезпечення та їх повноваження, порядок введення та скасування правового режиму, заходи що можуть бути запроваджені та інші організаційно-правові питання [19].

Метою адміністративно-правового режиму воєнного стану є забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, відвернення загрози та відсічі збройної агресії, захист прав і свобод людини [19]. Однак тут слід зазначити, що з розвитком сучасної концепції адміністративного права, захист прав і свобод людини на теперішній час «виступає важливим інструментом забезпечення реалізації важливого конституційного постулату: «Права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави»» [21]. Виходячи з концепції людиноцентризму основною метою запровадження правового режиму воєнного стану в такому разі насамперед є захист прав, свобод й інтересів людини, що захищаються та відновлюються у разі їх порушення під час збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності і територіальній цілісності України.

Забезпечення виконання цих основних завдань здійснюється суб'єктами, до яких цим Законом віднесено відповідні органи державної влади, військового командування, органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, військові адміністрації та органи місцевого самоврядування [19].

Основним інструментом досягнення мети запровадження правового режиму воєнного стану є

здійснення передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходів. В той же час він визначає суб'єктів які зобов'язані встановити порядок їх виконання. Так, Кабінет Міністрів України видає постанови з впорядкування питань здійснення зокрема наступних заходів правового режиму воєнного стану: порядку залучення працездатних осіб; запровадження комендантської години та інших [19].

Важливе місце в системі нормативно-правових актів адміністративно-правового регулювання правового режиму воєнного стану займають підзаконні нормативно-правові акти, за допомогою яких здійснюється практична реалізація положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Парламент, здійснюючі свої конституційні повноваження приймає закони, постанови та інші акти. Окрім законів, що здійснюють адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану, під час його запровадження, з метою забезпечення якісного виконання передбачених заходів правового режиму, постановами Верховної Ради України також врегульовувались питання здійснення начальниками військових адміністрацій населених пунктів повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Ними встановлювалось підпорядкування апаратів сільської, селищної, міської ради та їх виконавчих комітетів, інших виконавчих органів, комунальних підприємств, установ та організацій територіальних громад начальникам відповідних військових адміністрацій [21].

Особливим суб'єктом забезпечення правового режиму воєнного стану є Президент України. Особливість його правового статусу обумовлена тим, що, по-перше, відповідно до Конституції України він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [12] з наданням відповідних повноважень для реалізації своїх обов'язків, по-друге, він є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України.

На основі та на виконання Конституції і законів України Президент України наділений правом видавати укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України [12]. Указами здійснюється регулювання питань в найбільш значущих сферах суспільних відносин, зокрема введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, оголошення окремих місцевостей України зонами, загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, призначення на посади та звільнення з посад вищого командування Збройних Сил України, інших військових формувань, використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України та інші [22].

В той же час, як Верховний Головнокомандувач Президент України наділений правом видавати накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань [15] та інші. В рамках зазначених повноважень Президентом України видано Наказ «Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період» [23].

Серед підзаконних нормативно-правових актів які регулюють правовий режим воєнного стану займають своє місце акти Кабінету Міністрів України, оскільки останніми врегульовуються питання забезпечення державного суверенітету, здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності держави [12], здійснення заходів у сфері оборонних закупівель, забезпечення комплектування особовим складом Збройних Сил України [15], встановлення порядку здійснення передбачених заходів правового режиму воєнного стану під час їх запровадження відповідними суб'єктами та інші. Відповідно до своїх повноважень Кабінет Міністрів України видає обов'язкові для виконання акти — постанови і розпорядження [24].

Окреме місце в системі підзаконних нормативно-правових актів займають акти центральних органів виконавчої влади, а саме: міністерств; державних і національних служб; державних і національних агентств; державних інспекцій та інших центральних органів виконавчої влади (комісій, бюро). Зазначені суб'єкти виконують функцію формування та реалізації державної політики в сферах визначених Кабінетом Міністрів України. Ключовим центральним органом виконавчої влади є міністерство, яке очолює відповідний міністр з повноваженнями видання обов'язкових до виконання центральними органами виконавчої влади наказів та доручень з питань, що належать до сфери його діяльності [25]. Одна з ключових ролей в забезпеченні правового режиму воєнного стану належить Міністерству оборони України, оскільки воно є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері та сфері оборони [14]. Міністерство оборони України в межах повноважень на виконання законів України, Указів Президента України та реалізації своїх повноважень у сфері оборони видає накази, а з питань забезпечення організаційних заходів — директиви, зокрема затверджує плани мобілізаційного розгортання, забезпечує актами управління здійснення Президентом України як Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил загального керівництва національним спротивом та інше [26].

Військове командування, як спеціальний суб'єкт забезпечення правового режиму воєнного

стану, в межах визначених повноважень, видає обов'язкові до виконання накази і директиви [19]. Найбільш вживаним розпорядчим актом військового командування є саме наказ, оскільки саме така форма розпорядчого документу задовольняє вимоги швидкого реагування та впливу на суспільні відносини в умовах правового режиму воєнного стану. Так, реалізуючи свої повноваження як військового командування Головнокомандувачем Збройних Сил України 03.03.2022, з метою попередження витоку інформації з обмеженим доступом, було видано наказ № 73 «Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану» який має обов'язковий характер для всіх суб'єктів що в ньому зазначені [27].

Військові адміністрації, як тимчасовий суб'єкт забезпечення адміністративно-правового режиму воєнного стану, очолює начальник військової адміністрації (населеного пункту, району, області) який уповноважений на видання обов'язкових до виконання на відповідній території наказів та розпоряджень [19].

Одним з суб'єктів забезпечення заходів правового режиму воєнного стану є органи самоврядування які відіграють значну роль в забезпеченні заходів правового режиму воєнного стану, а також в питаннях охорони та оборони територіальних громад. Правове регулювання їх діяльності, в тому числі під час дії правового режиму воєнного стану, здійснюється Конституцією України, Законами України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про правовий режим воєнного стану» та іншими нормативно-правовими актами. Відповідні Ради в межах своїх повноважень приймають нормативні та інші акти у формі рішень. В умовах воєнного стану органи місцевого самоврядування сприяють діяльності військового командування та військових адміністрацій у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану на відповідній території [19].

Отже, адміністративно-правове регулювання правового режиму воєнного стану здійснюється за допомогою системи нормативно-правових актів. За загальним підходом класифікації нормативно-правових актів вони поділяються на закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Висновки. Підводячи підсумки, під адміністративно-правовим регулюванням правового режиму воєнного стану слід розуміти цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини під час дії правового режиму воєнного стану, що здійснюються суб'єктами його забезпечення за допомогою застосування спеціальних правових засобів.

Систему законодавчих актів адміністративно-правового регулювання правового режиму воєн-

ного стану складають Конституція та прийняті на її основі Закони України, що регулюють суспільні відносини під час запровадження правового режиму воєнного стану. Систему підзаконних нормативно-правових актів складають Постанови Верховної Ради України, Укази та Накази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів України, рішення центральних та місцевих органів виконавчої влади, нормативно-правові акти керівників підприємств, установ, організацій, при виконанні ними делегованих державних виконавчих функцій. Особливе місце в системі

нормативно-правових актів займають накази та розпорядження спеціальних суб'єктів забезпечення правового режиму воєнного стану, а саме Військового командування та військових адміністрацій, як безпосередніх виконавців передбачених заходів.

За допомогою підзаконних нормативно-правових актів суб'єктами забезпечення правового режиму воєнного стану переважно здійснюється безпосередня реалізація його заходів. Як законодавчі так і підзаконні нормативно-правові акти приймаються суб'єктами забезпечення правового режиму в межах визначених законодавством повноважень.

Література

1. Кузьменко Д.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності органів публічної адміністрації в зоні проведення операції об'єднаних сил. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец.: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2020. 66 с.
2. Голуб В.О. Становлення та розвиток інституту адміністративно-правового режиму воєнного стану: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец.: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ, 2017. 11 с.
3. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. Наука і правоохорона. 2018. № 4. С. 143–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2018_4_19 (дата звернення: 29.09.2023).
4. Сокурєнко В.В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні: дис. докт. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Харків, 2016. 574 с.
5. Сірко В.С. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец.: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2018. 23 с.
6. Теорія держави і права : навч. посіб. / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.]. К. : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
7. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с. С. 217
8. Сокурєнко В.В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні: дис. докт. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Харків, 2016. 574 с.
9. Сірко В.С. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юрид. наук: спец.: «12.00.07» адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Одеса, 2018. 23 с.
10. Бойко В. Поняття та зміст адміністративно-правового забезпечення ефективності функціонування судової влади України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 1. С. 96–100.
11. Ігонін Р.В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. Адвокат. 2011. № 1 (124). С. 36–40.
12. Конституція України : Закон України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.09.2023).
13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 29.09.2023).
14. Про Національну безпеку України : Закон України від 21 черв. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 17.04.2016).
15. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106.
16. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108.
17. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. Законодавство України: офіц. портал. URL: (дата звернення: 29.09.2023).
18. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416.

19. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua4aws/show/389-19> (дата звернення: 23.09.2023).

20. Адміністративна реформа в Україні : мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_reform/info/vstup.html (дата звернення: 23.09.2023)..

21. Про здійснення начальниками Виноградівської сільської військової адміністрації Херсонського району та Скадовської міської військової адміністрації Скадовського району Херсонської області повноважень, передбачених частиною другою статті 10 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» : Постанова Верховної Ради України від 29.06.2023 р. № 3179-IX. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua4aws/show/389-19> (дата звернення: 29.09.2023).

22. Про Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України : Указ Президента України від 15.11.2006 № 970/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970/2006#Text>. (дата звернення: 29.09.2023).

23. Верховний Головнокомандувач ЗСУ підписав Наказ про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/02/23/verhovnij-golovnokomanduvach-zsu-pidpisav-nakaz-pro-prizov-rezervistiv-na-vijskovu-sluzhbu-za-prizovom-osib-iz-chisla-rezervistiv-v-osoblivij-period/> (дата звернення: 29.09.2023).

24. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 13. Ст. 222.

25. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 берез. 2011 р. № 3166-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 38. Ст. 385.

26. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 29.09.2023).

27. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану : Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України 03.03.2022 №73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zminamu.pdf (дата звернення: 29.09.2023).

References

1. Kuzmenko D. O. Administratyvno-pravove rehuliuвання diialnosti orhaniv publichnoi administratsii v zoni provedennia operatsii obiednanykh syl. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yuryd. nauk: spets.: "12.00.07" administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. Kyiv, 2020. 66 s.

2. Holub V. O. Stanovlennia ta rozvytok instytutu administratyvno-pravovoho rezhymu voiennoho stanu: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yuryd. nauk: spets.: "12.00.07" administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. Kyiv, 2017. 11 s.

3. Shopina I. M. Fenomen administratyvno-pravovoho zabezpechennia v administratyvnomu pravi Ukrainy. Nauka i pravookhorona. 2018. № 4. S. 143–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2018_4_19 (date of access: 29.09.2023).

4. Sokurenko V. V. Publichne administruvannia sferoiu oborony v Ukraini: dys. dokt. yuryd. nauk: spets.: 12.00.07. Kharkiv, 2016. 574 s.

5. Sirko V. S. Administratyvno-pravove zabezpechennia volonterskoi diialnosti v Ukraini: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yuryd. nauk: spets.: "12.00.07" administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. Odesa, 2018. 23 s.

6. Teoriia derzhavy i prava : navch. posib. / [A. M. Kolodii, V. V. Kopeichykov, S. L. Lysenkov ta in.]. K.: Yurinkom Inter, 2002. 368 s.

7. Iurydychna entsyklopediia: v 6 t. / redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv: Ukr. entsykl., 1998. T. 1: A–H. 672 s. S. 217

8. Sokurenko V. V. Publichne administruvannia sferoiu oborony v Ukraini: dys. dokt. yuryd. nauk: spets.: 12.00.07. Kharkiv, 2016. 574 s.

9. Sirko V. S. Administratyvno-pravove zabezpechennia volonterskoi diialnosti v Ukraini: avtoref. dys. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yuryd. nauk: spets.: "12.00.07" administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. Odesa, 2018. 23 s.

10. Boiko V. Poniattia ta zmist administratyvno-pravovoho zabezpechennia efektyvnosti funktsionuvannia sudovoi vlady Ukrainy. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2020. № 1. S. 96–100.

11. Ihonin R. V. Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia systemy sudiv zahalnoi yurydyksii. Advokat. 2011. № 1 (124). S. 36–40.

12. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%00%V2%01%80#TekhTs (date of access: 29.09.2023).

13. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 28. St. 250. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua4aws/show/389-19> (date of access: 29.09.2023).
14. Pro Natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 cherv. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (date of access: 17.04.2016).
15. Pro oboronu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 1991 r. № 1932-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 9. St. 106.
16. Pro Zbroini Syly Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 6 hrud. 1991 r. № 1934-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1992. № 9. St. 108.
17. Pro osnovy natsionalnoho sprotyvu : Zakon Ukrainy vid 16.07.2021 № 1702-IX. Zakonodavstvo Ukrainy: ofits. portal. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text> (date of access: 29.09.2023).
18. Pro mobilizatsiinu pidhotovku ta mobilizatsiiu : Zakon Ukrainy vid 21 zhovt. 1993 r. № 3543-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 44. St.416.
19. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 trav. 2015 r. № 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 28. St. 250. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua4aws/show/389-19> (date of access: 23.09.2023).
20. Administratyvna reforma v Ukraini: multymediiniy navchalnyy posibnyk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. URL: https://arm.naiiau.kiev.ua/books/adm_reform/info/vstup.html (date of access: 23.09.2023).
21. Pro zdiisnennia nachalnykamy Vynohradivskoi silskoi viiskovoi administratsii Khersonskoho raionu ta Skadovskoi miskoi viiskovoi administratsii Skadovskoho raionu Khersonskoi oblasti povnovazhen, peredbachenykh chastynoiu druhoiu statti 10 Zakonu Ukrainy “Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu”: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 29.06.2023 r. № 3179-IX. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua4aws/show/389-19> (date of access: 29.09.2023).
22. Pro Polozhennia pro poriadok pidhotovky ta vnesennia proektiv aktiv Prezydenta Ukrainy : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.11.2006 № 970/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970/2006#Text>. (date of access: 29.09.2023).
23. Verkhovnyi Holovnokomanduvach ZSU pidpysav Nakaz pro pryzov rezervistiv na viiskovu sluzhbu za pryzovom osib iz chysla rezervistiv v osoblyvyi period. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/02/23/verhovnij-golovnokomanduvach-zsu-pidpisav-nakaz-pro-pryzov-rezervistiv-na-vijskovu-sluzhbu-za-pryzovom-osib-iz-chisla-rezervistiv-v-osoblivij-period/> (date of access: 29.09.2023).
24. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 27 liut. 2014 r. № 794-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 13. St. 222.
25. Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady : Zakon Ukrainy vid 17 berez. 2011 r. № 3166-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 38. St. 385.
26. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo oborony Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.11.2014 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text> (date of access: 29.09.2023).
27. Pro orhanizatsiiu vzaiemodii mizh Zbroinymy Sylamy Ukrainy, inshymy skladovymy syl oborony ta predstavnykamy zasobiv masovoi informatsii na chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu : Nakaz Holovnokomanduva cha Zbroinykh Syl Ukrainy 03.03.2022 № 73. URL: https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/nakaz_73_zi_zmi-namu.pdf (date of access: 29.09.2023).

Солодка Олена Маркіянівна

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Solodka Olena

PhD in Law, Senior Research Fellow

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9218

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

PROBLEM ISSUES OF THE CLASSIFICATION OF INFORMATION IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE

Анотація. Досліджуються особливості класифікації інформації з обмеженим доступом у національному законодавстві України, її характерні особливості, недоліки.

У результаті здійсненого дослідження встановлено, що відсутність чіткого видового розмежування в чинному законодавстві інформації з обмеженим доступом зумовлює потребу в перегляді існуючої класифікації такої інформації із метою уникнення розбіжностей щодо правового статусу її видів, та ірраціонального формування системи захисту. Зокрема, положення чинного законодавства України вказують на те, що, наприклад є ряд випадків, коли застосовуються схожі характеристики до таємної й конфіденційної інформації, більше того, одна і та ж ІЗОД, виходячи з норм законів, відносно різних суб'єктів може бути класифікована по різному. Окрім цього, розвиток інформаційного суспільства, зокрема прискорена інформатизація, глобалізація інформаційних відносин, характер суспільних відносин створюють нові виклики для системи ІЗОД.

З огляду на те, що Україна – демократична держава, в якій інформаційні права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави є необхідність внесення змін до чинного законодавства України з питань регулювання інформаційної сфери, зокрема в частині досягнення належного балансу між правом на доступ до інформації та обмеженням доступу до інформації шляхом належної правової регламентації системи інформації з обмеженим доступом у національному законодавстві України.

Ключові слова: інформація з обмеженим доступом, класифікація інформація з обмеженим доступом, таємна інформація, конфіденційна інформація, службова інформація.

Summary. The article deals with the peculiarities of the classification of information in the national legislation of Ukraine, its characteristic features and shortcomings.

As a result of the research, it was found that the lack of a clear species distinction in the current legislation of classified information leads to the need to revise the existing classification of such information in order to avoid disagreements regarding the legal status of its species, and the irrational formation of the protection system.

In particular, the provisions of current legislation of Ukraine indicate that, for example, there are a number of cases when similar characteristics are applied to secret and confidential information, moreover, the same classified information, based on the norms of laws, can be classified by different. In addition, the development of the information society, in particular accelerated informatization, the globalization of information relations, the nature of social relations create new challenges for the classified information system.

Given to the fact that Ukraine is a democratic state, in which human information rights and their guarantees determine the content and direction of the state's activities, there is a need to make changes to the current legislation of Ukraine on the regulation of the information sphere, in particular in terms of achieving a proper balance between the right to access information and limiting access to information through proper legal regulation of the information system with limited access in the national legislation of Ukraine.

Key words: classified information, classification of information, secret information, confidential information, official information.

Постановка проблеми. Інформаційні права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності сучасної демократичної держави. Право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене і гарантоване статтею 34 Конституції України, а саме, право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір. Здійснення цих прав може бути обмежене на визначених законом підставах. Разом з тим, формування системи інформації з обмеженим доступом вимагає не тільки досконалих нормативних визначень різних видів інформації з обмеженим доступом, а й відповідно формування механізмів віднесення інформації до того чи іншого виду та розроблення базових засад їх захисту.

Станом на сьогодні в Україні розроблена загальна класифікація інформації з обмеженим доступом, проте в умовах сьогодення особливої актуальності набуває необхідність внесення змін до чинного законодавства України з питань регулювання інформаційної сфери, зокрема в частині досягнення належного балансу між правом на доступ до інформації та обмеженням доступу до інформації шляхом належної правової регламентації системи інформації з обмеженим доступом, а також уточнення характеристик окремих видів інформації з обмеженим доступом (далі — ІзОД) з метою їх належного захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі питання правового регулювання обігу інформації з обмеженим доступом відображені у наукових працях Архипова О.Є., Касперського І.П. [1], Розвадовського О.Б. [2], Семенюка О.Г. [3], Коца Д.В. [4], Золотар О.О. [5], Красноступ Г.М. [6] та багатьох інших, проте розвиток інформаційного суспільства та необхідність забезпечення прав учасників інформаційних правовідносин вимагає постійного вивчення проблем, пов'язаних з наявністю низки прогалин у правовому врегулюванні інформаційних відносин, зокрема в частині класифікації ІзОД.

Метою статті є визначення проблемних питань класифікації інформації з обмеженим доступом у національному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 20 Закону України «Про інформацію» [7] за порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та ІзОД. Хоча на законодавчому рівні відсутнє визначення ІзОД, слід констатувати, що її притаманний особливий режим доступу, покликаний захищати ті відомості, вільний обіг яких може завдати шкоди правам й інтересам людини, суспільства, держави. Отже, характерною ознакою надання інформації статусу з обмеженим доступом є законодавчо визначена процедура її захисту та

охорони як з боку держави, так і власника, що зумовлено необхідністю захисту прав учасників інформаційних правовідносин на обмеження загального доступу до належної їм інформації. Класифікація інформації з обмеженим доступом необхідна для встановлення належного рівня її збереження та контролю за її обігом. При цьому, обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог [8]:

- 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;
- 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;
- 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

ІзОД може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення. В свою чергу, предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо. Суспільний інтерес до інформації, згідно духу Конвенції Ради Європи [9] про доступ до офіційних документів (Конвенції Тромсе) — це турбота громадян про управління державними справами, що, зокрема, гарантовано і статтею 38 Конституції України [10].

З огляду на характер суспільно необхідної інформації, законодавство не надає вичерпного визначення поняття «суспільний інтерес», що надає судам можливість визначати, чи є конкретна інформація суспільно необхідною, враховуючи індивідуальні обставини справи, а сфера застосування зазначених понять стосується як приватних, так і публічних правовідносин.

Законодавство визначає предметом суспільного інтересу ту інформацію, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо. Перелік видів інформації, що може бути предметом суспільного інтересу, не є вичерпним.

Відповідно до положень частини другої статті 64 Конституції в умовах воєнного стану можуть бути обмежені деякі конституційні права і свободи громадян, зокрема право на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації в будь-який спосіб, зокрема вжиті такі заходи інформаційної безпеки: впроваджено контроль за змістом і поширенням інформації з метою обмеження або недопущення неправдивої інформації або інформації, оприлюднення якої може завдати шкоду життю та здоров'ю людини, національній безпеці держави; тимчасового призупинення роботи державних реєстрів та баз даних; обмежено інтернет-провайдерами доступ до інформаційно-пропагандистських ресурсів ворога на території України; врегульовано роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та засобів масової інформації, а також використання місцевих радіостанцій, телевізійних центрів та друкарень для військових. Даний перелік обмежень не є вичерпним та може бути доповнений окремими законами України.

В контексті обмеження доступу до інформації, до прикладу, є пряма заборона щодо поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, оскільки за такі дії встановлено кримінальну відповідальність.

Вся інформація з обмеженим доступом поділяється залежно від свого змісту, сфери, в якій вона знаходить обіг та її власника. На підставі цих критеріїв виділяють: таємну, службову і конфіденційну інформацію. Так, різниця між таємною і конфіденційною інформацією полягає в тому, що інформація стає таємною обов'язково і відповідно до закону, який зобов'язує всіх, хто причетний до її обігу вживати належних заходів її охорони. Конфіденційною ж інформація стає на розсуд власника, закон лише надає йому можливість за бажанням обмежувати доступ тих чи інших суб'єктів до такого типу даних.

Проте аналіз законодавчих положень свідчить про те, що зокрема інформація про стан банківських рахунків фізичної особи у правовідносинах, в яких приймає участь банк є банківською таємницею, яку банк зобов'язаний зберігати. В той же час для цієї фізичної особи такі дані є її конфіденційною інформацією, збереження чи розповсюдження якої відбувається саме на розсуд її власника. Схожа ситуація і з таємницею вчинення нотаріальних дій та таємницею усиновлення, які для окремої людини є її персональними даними [12; 13].

У свою чергу дискусійним є співвідношення змісту понять «конфіденційна інформація про особу» та «персональні дані», адже в українському законодавстві одразу кілька законів регулюють питання їх обігу: Закони України «Про інформацію» [7], «Про захист персональних даних» [11], «Про доступ до публічної інформації» [8], а одні й ті ж визначення не ідентичні, а навіть частково суперечать один одному, чим створюють проблеми із реалізацією особою права на захист власної інформації. Так, Закон України «Про інформацію» ототожнює ці два поняття: у статті 11 міститься таке визначення: «інформація про фізичну особу (персональні дані) — відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована...». Аналогічне визначення персональних даних закріплено у статті 1 Закону «Про захист персональних даних» [11]: «персональні дані — відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована», проте прямо не сказано, що вся інформація про особу — це її персональні дані.

Тобто, якщо певна інформація дає змогу виділити із групи людей конкретну особу, то її можна вважати персональними даними. Тому, інформація про особу не є персональними даними, а за певних ними стає, проте, якщо сукупність певних даних не дає змогу ідентифікувати особу, то їх обробка не захищається Законом «Про захист персональних даних». Така ж позиція викладена і в Регламенті Європейського Парламенту і Ради ЄС 2016/679 [8] — головному документі ЄС, що регулює захист прав фізичних осіб під час обробки персональних даних, проте на сьогодні є актуальним питання збору великих обсягів персональних даних транснаціональними компаніями з метою реалізації власних інтересів, а відповідно необхідність зміни підходів до їх захисту в умовах розвитку інформаційних технологій.

Крім того із змісту законодавчих положень, що регламентують поняття комерційної таємниці та конфіденційної інформації можна зробити висновок про належність комерційної таємниці власне до конфіденційної інформації, оскільки вона, як конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов. Законодавство визначає, що таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську, розвідувальну таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю [7; 8]. Разом з тим, слід зазначити, що аналіз інформаційного законодавства свідчить про невичерпність переліку таємної інформації, хоча така інформація повинна бути визначена виключно на підставі закону.

По-друге відсутність єдиних загальнодержавних стандартів формалізації рішення щодо віднесення інформації до комерційної таємниці ускладнює процес захисту прав власника комерційної таємниці, бо залишається незрозумілим, який саме обсяг заходів її захисту дозволить вважати, що конкретна комерційна таємниця за її визначенням «була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію». Знайти межу достатності цієї «адекватності» можливо лише встановленням належного правового порядку захисту комерційної таємниці [1].

Окремої уваги потребує професійна таємниця, поняття якої не знайшло відображення в законодавстві. Аналізуючи наукові розробки, можна зазначити, що під поняттям професійної таємниці розуміється таємна інформація, що стала відомою під час виконання професійних або службових обов'язків. Проте, наприклад, відповідно до Закону України «Про нотаріат» [13] нотаріальна таємниця — сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо, проте обов'язок дотримання нотаріальної таємниці поширюється також на осіб, яким про вчиненні нотаріальні дії стало відомо у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків чи іншої роботи, на осіб, залучених для вчинення нотаріальних дій у якості свідків, та на інших осіб, яким стали відомі відомості, що становлять предмет нотаріальної таємниці. Відтак, поширення нотаріальної таємниці на свідків суперечить суті професійної таємниці.

Законом «Про розвідку» [15] визначено поняття «розвідувальна таємниця» як вид таємної інформації, що охоплює відомості та дані, отримані або створені розвідувальними органами України під час виконання покладених на ці органи завдань та здійснення функцій, визначених цим Законом, розголошення яких може завдати шкоди функціонуванню розвідки і доступ до яких обмежено відповідно до цього Закону в інтересах національної безпеки України. Проте, поява у законодавстві власне поняття «розвідувальна таємниця» ставить питання щодо її приналежності чи то до професійної таємниці, чи до різновиду державної таємниці, а відповідно і питання формування системи її захисту, юридичної відповідальності тощо.

Ще одним різновидом ІзОД є службова інформація [8] — вид публічної інформації, що не становить державної таємниці, проте доступ до неї обмежено суб'єктами владних повноважень, до якої може належати така інформація: 1) що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, які становлять внутрівідомчу службу кореспонденцію, доповідні записки, рекомендації, якщо вони

пов'язані з розробкою напряму діяльності установи або здійсненням контрольних, наглядових функцій органами державної влади, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень; 2) зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці (стаття 9).

Інформацію відносять до службової шляхом укладення та прийняття нормативними актами суб'єктів владних повноважень та підпорядкованих їм установ переліків відомостей, які містять службову інформацію і повинні бути оприлюднені. Відтак, на сьогодні одна і та ж інформація в одних суб'єктів владних повноважень є відкритою, а у інших — віднесена до категорії службової інформації, що ускладнює кваліфікацію відомостей на предмет їх віднесення до ІзОД.

Загальним проблемним аспектом у сфері ІзОД є використання у законодавстві термінології, яка не відповідає законодавчо встановленій класифікації ІзОД. Наприклад, в ухваленому Законі України «Про медіа» [16] у ст. 117 йдеться про те, що «Суб'єкти у сфері медіа та їх працівники не несуть відповідальності за поширення інформації, що містить таємницю, яка спеціально охороняється законом, якщо ці відомості не було отримано незаконним шляхом». Звідси можна зробити висновок, що існує ще таємниця, яка спеціально не охороняється законом, хоча відповідно до законодавства інформація стає таємною обов'язково і відповідно до закону, який зобов'язує всіх, хто причетний до її обігу вживати належних заходів її охорони, відтак факт законного отримання такого виду інформації не наділяє правом її розповсюдження.

Система охорони державної таємниці та службової інформації є одним із найважливіших напрямів, за яким має здійснюватися реформування в частині об'єднання державної таємниці та службової інформації в єдину категорію інформації, доступ до якої обмежується виключно в інтересах, передбачених статтею 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [8], що відповідає, зокрема безпековим принципам НАТО та ЄС та дозволить забезпечити надійну, ефективну та системну охорону відомостей, неправомірне використання яких може завдати шкоди безпосередньо національній безпеці України через поєднання державної таємниці та службової інформації в єдину категорію інформації та створити загальнодержавний перелік службової інформації на зразок діючого зводу відомостей, що становлять державну таємницю.

Висновки. Отже, відсутність чіткого видового розмежування в чинному законодавстві інформації з обмеженим доступом зумовлює потребу в перегляді існуючої класифікації такої інформації із метою уникнення розбіжностей щодо правового статусу її видів, та ірраціонального формування

системи захисту. Зокрема, положення чинного законодавства України вказують на те, що, наприклад є ряд випадків, коли застосовуються схожі характеристики до таємної й конфіденційної інформації, більше того, одна і та ж ІзОД, виходячи з норм законів, відносно різних суб'єктів може бути класифікована по різному. Окрім цього, розвиток інформаційного суспільства, зокрема прискорена інформатизація, глобалізація інформаційних відносин, характер суспільних відносин створюють нові виклики для системи ІзОД.

З огляду на те, що Україна — демократична держава, в якій інформаційні права людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави є необхідність внесення змін до чинного законодавства України з питань регулювання інформаційної сфери, зокрема в частині досягнення належного балансу між правом на доступ до інформації та обмеженням доступу до інформації шляхом належної правової регламентації системи інформації з обмеженим доступом у національному законодавстві України.

Література

1. Архипов О.Є, Касперський І.П. Методичні аспекти формування переліку інформації, що становить комерційну таємницю окремого підприємства. *Правова інформатика*. 2011. № 1(29). С. 59–66.
2. Розвадовський О.Б. Формування державної політики щодо забезпечення охорони державної таємниці та службової інформації в сучасних умовах. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2013. № 2 (12). С. 36–42.
3. Семенюк О.Г. Теоретико-правовий аналіз поняття державної таємниці. *Інформація і право*. 2016. 3(18). С. 35–44.
4. Коц Д.В. Теоретико-правові засади інформації з обмеженим доступом. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 2 (42). С. 107–119.
5. Золотар О.О. Обмеження доступу до інформації: інформаційно-правовий аспект. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2012. 1(8). С. 74–80. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/iblsd/2012_1/private/13zoaala.pdf (дата звернення: 12.07.2023).
6. Красноступ Г.М. Правове регулювання забезпечення доступу до публічної інформації під час правового режиму воєнного стану в Україні. *Інформація і право*. 2023. № 3(46). С. 55–63.
7. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 04.04.2023).
8. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 12.07.2023).
9. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів від 18.06.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text (дата звернення: 12.08.2023).
10. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.09.2023).
11. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 18.08.2023).
12. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (дата звернення 03.09.2023).
13. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 03.09.2023).
14. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 10.07.2023).
15. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 р. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (дата звернення: 04.08.2023).
16. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 12.09.2023).

References

1. Arkhyrov O.Ie, Kasperskyi I.P. Metodychni aspekty formuvannya pereliku informatsii, shcho stanovyt komertsiinu taiemnytsiu okremoho pidpriumstva. *Pravova informatyka*. 2011. № 1(29). S. 59–66.
2. Rozvadovskiy O.B. Formuvannya derzhavnoi polityky shchodo zabezpechennia okhorony derzhavnoi taiemnytsi ta sluzhbovoi informatsii v suchasnykh umovakh. *Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy*. 2013. № 2 (12). S. 36–42.
3. Semeniuk O.H. Teoretyko-pravovyi analiz poniattia derzhavnoi taiemnytsi. *Informatsiia i pravo*. 2016. 3(18). S. 35–44.

4. Kots D. V. Teoretyko-pravovi zasady informatsii z obmezhenym dostupom. Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. 2019. Vyp. 2 (42). S. 107–119.
5. Zolotar O. O. Obmezhenia dostupu do informatsii: informatsiino-pravovyi aspekt. Informatsiina bezpeka liudy-ny, suspilstva, derzhavy. 2012. 1(8). S. 74–80. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/iblsd/2012_1/_private/13zooala.pdf (date of access: 12.07.2023).
6. Krasnostup H. M. Pravove rehuliuвання zabezpechennia dostupu do publichnoi informatsii pid chas pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini. Informatsiia i pravo. 2023. № 3(46). S. 55–63.
7. Pro informatsiiu : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (date of access: 04.04.2023).
8. Pro dostup do publichnoi informatsii : Zakon Ukrainy vid 13.01.2011 r. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (date of access: 12.07.2023).
9. Konventsiiia Rady Yevropy pro dostup do ofitsiinykh dokumentiv vid 18.06.2009 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text (date of access: 12.08.2023).
10. Konstytutsiia Ukrainy. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (date of access: 19.09.2023).
11. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (date of access: 18.08.2023).
12. Pro banky i bankivsku diialnist: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. № 2121-III. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> (date of access 03.09.2023).
13. Pro notariat : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993 r. №№ 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (date of access: 03.09.2023).
14. Rehlament Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 2016/679 vid 27 kvitnia 2016 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (date of access: 10.07.2023).
15. Pro rozvidku : Zakon Ukrainy vid 17.09.2020 r. № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text> (date of access: 04.08.2023).
16. Pro media : Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 r. № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (date of access: 12.09.2023).

Кравчик Сергій Миколайович

аспірант кафедри цивільного, господарського права та процесу Академії адвокатури України

Kravchuk Serhii

Postgraduate Student of the

Department of Civil, Commercial Law and Procedure

Academy of Advocacy of Ukraine

ORCID:0000-0003-4940-2097

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9151

ЮРИДИЧНІ ПІДСТАВИ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ

LEGAL GROUNDS OF ECONOMIC AND LEGAL LIABILITY IN THE ENERGY SECTOR

Анотація. Вступ: у статті проаналізовано сучасний стан досліджень юридичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики, досліджено існуючі підстави господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики.

Вивчено роль і місце Національної комісії, що здійснює державне регулювання в сфері енергетики, інших державних органів у формуванні і регулюванні юридичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики, вивчено специфіку застосування таких заходів саме в сфері енергетики, існуючі проблемні питання її застосування.

Запропоновано шляхи удосконалення нормативного регулювання юридичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики, відповідних досліджень та розробок.

Мета: метою дослідження є розкриття юридичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики в сучасних умовах її існування, а саме після створення енергетичних ринків в Україні (ринки природного газу і електроенергії), концептуальних підходів державних органів до побудови системи юридичних підстав господарської відповідальності в сфері енергетики для виявлення сутнісних ознак таких підстав в сфері енергетики.

Матеріали і методи: матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти, що визначають юридичні підстави господарської відповідальності в сфері енергетики 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження в сфері юридичних підстав господарської відповідальності.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування; формалізації, аналізу та синтезу (для побудови системи ознак юридичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати: у науковій статті розкрито основні ознаки юридичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики, наведено актуальні приклади застосування таких заходів відповідальності до суб'єктів господарювання.

Перспективи: в подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на систематизації та уніфікації юридичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики, з метою створення єдиних підходів до застосування таких підстав, як результат покращення інвестиційного клімату в зазначеній сфері, формування чітких, прозорих та зрозумілих правил, які регулюють питання господарсько-правової відповідальності.

Ключові слова: енергетика, господарська діяльність, Національна комісія, що здійснює регулювання в сфері енергетики та комунальних послуг, господарсько-правова відповідальність, юридичні підстави господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики.

Summary. Introduction: Introduction: the article analyzes the current state of research on the legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy and examines the existing bases of economic and legal responsibility in the field of energy.

The role and place of the National Commission, which carries out state regulation in the field of energy, and other state bodies in the formation and regulation of legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy are studied, the specifics of the application of such measures in the field of energy, and the existing problematic issues of its application are studied.

Ways of improving the normative regulation of the legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy, relevant research and development are proposed.

Purpose: the purpose of the research is to reveal the legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy in the modern conditions of its existence, namely after the creation of energy markets in Ukraine (natural gas and electricity markets), conceptual approaches of state bodies to the construction of a system of legal bases of economic responsibility in the field of energy to identify essential signs of such grounds in the field of energy.

Materials and methods: the research materials are: 1) legal acts defining the legal bases of economic responsibility in the field of energy 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of legal bases of economic responsibility.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping; formalization, analysis and synthesis (to build a system of signs of legal grounds of economic and legal responsibility in the field of energy); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results: the scientific article reveals the main features of the legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy, gives actual examples of the application of such measures of responsibility to business entities.

Prospects: in further scientific research, it is proposed to focus attention on the systematization and unification of the legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy, with the aim of creating unified approaches to the application of such bases as the result of improving the investment climate in the specified area, the formation of clear, transparent, and understandable rules, which regulate issues of economic and legal responsibility.

Key words: energy, economic activity, the National Commission that carries out regulation in the field of energy and communal services, economic and legal responsibility, legal bases of economic and legal responsibility in the field of energy.

Постановка проблеми. Держава створюючи нові енергетичні ринки в Україні, мала б сприяти виникненню нового ринкового середовища, тобто середовища, яке повинно розвиватися, в першу чергу по принципам ринкової економіки, а такими принципами, між іншого є саморегулювання господарської діяльності, децентралізація управління і господарська самостійність.

В Україні ринок виглядає не досить традиційно адже найбільші енергетичні підприємства на усіх енергетичних ринках належать державі, наприклад ДП «НЕК Укренерго» (передача електроенергії), ДП «НАЕК Енергоатом» (атомна генерація електроенергії), ПрАТ «Укргідроенерго» (гідро генерація електроенергії), ПАТ «Центренерго» (теплова генерація), АТ НАК «Нафтогаз України» (добування нафти, газу та ін.), ТОВ «Оператор газотранспортної системи» (транспортування газу) та ін. Крім того, що держава є найбільшим гравцем на енергетичних ринках, вона ж ці ринки і регулює, при чому іноді (ринок електричної енергії) регулює до рівня договорів, тобто сторони навіть позбавлені права укладати договори умови яких будуть викладені на розсуд сторін.

В зв'язку з викладеним виникає необхідність чіткого розмежування питань, що стосуються господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики, зокрема і щодо юридичних підстав такої відповідальності, адже держава відіграючи декілька ролей на енергетичних ринках повинна все ж таки забезпечити рівноправність усіх учасників таких ринків перед законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначив В. Щербина у своїй статті «Господарсько-правова відповідальність у доктрині господарського права України та її законодавче закріплення»

[1], незважаючи на загалом значну кількість наукових праць, у яких розглядаються питання господарсько-правової відповідальності, за роки незалежності в Україні з цієї проблематики було захищено всього декілька кандидатських дисертацій (І. Шуміло — 2001 р., З. Таткова — 2010 р., О. Заярний — 2011 р., В. Новошицька — 2017 р.), присвячених окремим аспектам господарсько-правової відповідальності, що свідчить про необхідність більш глибоких теоретичних досліджень проблем господарсько-правової відповідальності, господарських та адміністративно-господарських санкцій тощо, а також визначення ефективності застосування зазначених санкцій судами, уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, сторонами господарських договорів.

Щербина В. С., зазначає, що є дві підстави господарсько-правової відповідальності: юридична і фактична [2, с. 199]. Юридичною підставою є правовий документ, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності, а саме: закон та/або договір. Фактичною підставою є ситуації, що характеризуються законом та/або договором як неправомірні.

Жук Л. А. [3, с. 421–423], в свою чергу пропонує віднести до підстав господарсько-правової відповідальності наступні:

Перша — нормативна, тобто сукупність норм права про відповідальність суб'єктів.

Друга — господарська правосуб'єктність правопорушника і потерпілого.

Третя — юридико-фактична, це протиправні дії або бездіяльність особи — господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси

потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації.

Вбачається, що в цілому питання юридичних підстав господарсько-правової відповідальності не є добре вивченим, а питання юридичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики взагалі не досліджувалось в сучасній юридичній літературі.

Враховуючи викладене тема дослідження є досить актуальною та відповідає вимогам сьогодення.

Основне дослідження. Як зазначено, в ст. 5 Господарського кодексу України [4] правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Суб'єкти господарювання та інші учасники відносин у сфері господарювання здійснюють свою діяльність у межах встановленого правового господарського порядку, додержуючись вимог законодавства.

Отже, держава взяла на себе зобов'язання щодо створення оптимальних механізмів ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. При цьому, суб'єкти господарювання не позбавлені права врегулювати свої взаємовідносини на власний розсуд, якщо такі дії прямо не суперечать законодавству, а у разі врегулювання відносин на власний розсуд, умови такого врегулювання, як правило сторони викладають в договорі.

Одним з механізмів ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання є визначена законодавством можливість притягнення учасників господарських відносин до господарсько-правової відповідальності за вчинене правопорушення у сфері господарювання. Така відповідальність може бути визначена законом або договором, які по своїй суті і створюють юридичні підстави господарсько-правової відповідальності.

В ч. 1 ст. 218 ГК України зазначено, що підставами господарсько-правової відповідальності є вчинене учасником господарських відносин правопорушення у сфері господарювання, а закон або договір конкретизують, яка ж поведінка учасника господарських відносин є протиправною і яка відповідальність може бути застосована до такого учасника.

Сучасний стан наукових досліджень вказаного питання розвивався в декількох напрямках.

Так, В.Щербина в підручнику «Господарське право: Практикум» зазначає, що є дві підстави господарсько-правової відповідальності: юридична і фактична. Юридичною підставою є правовий до-

кумент, що характеризує певну поведінку суб'єкта господарювання як протиправну і передбачає за неї форму і розмір відповідальності, а саме: закон та/або договір. Фактичною підставою є ситуації, що характеризуються законом та/або договором як неправомірні.

Існують і інші підходи щодо визначення підстав господарсько-правової відповідальності, так Л.Жук [3, с. 421–423] відносить до підстав господарсько-правової відповідальності наступні: нормативні підстави, тобто сукупність норм права про відповідальність суб'єктів; господарську правосуб'єктність правопорушника і потерпілого, а також юридико-фактичні підстави — протиправні дії або бездіяльність особи — господарського правопорушника, що порушують права і законні інтереси потерпілої особи (кредитора) чи заважають їх реалізації.

Питання господарсько-правової відповідальності досить часто ставали предметом дослідження Верховного суду при розгляді різного роду судових справ, що відображено у відповідних постановках, в яких судді Верховного суду намагаються максимально конкретизувати існуючі норми права для створення необхідних умов застосування їх на практиці.

Так, в Постанові Великої палати ВС від 10.12.2019 у справі № 904/4156/18 [5] Верховний суд дійшов до висновків, що господарське правопорушення може полягати як у порушенні нормативно встановлених правил здійснення господарської діяльності, так і у порушенні договірних зобов'язань.

Господарсько-правова відповідальність за порушення договірних зобов'язань також поділяється на встановлену законом і договірну. Необхідною умовою застосування такої відповідальності є визначення у законі чи у договорі управненої та зобов'язаної сторони, виду правопорушення, за вчинення якого застосовується відповідальність, штрафні санкції і конкретний їх розмір.

Враховуючи викладене, можна прийти до висновків, що в цілому існує дві підстави господарсько-правової відповідальності — юридичні і фактичні. Юридичні підстави — це закон та/або договір, а фактичні підстави — це сам факт вчинення правопорушення учасником господарських правовідносин, тобто такі підстави співвідносяться, як норма і дія після вчинення якої до учасника господарських правовідносин застосовуються заходи господарсько-правової відповідальності встановлені такою нормою.

При цьому, поняття «правопорушення» в даному випадку потрібно розглядати в широкому розумінні, адже у разі наявності спору управнена сторона має довести суду наявність усіх складових такого правопорушення, як то об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона.

Вказані висновки підтверджує і судова практика. Так, в Постанові Об'єднаної палати КГС ВС від 13.12.2019 у справі № 910/20370/17 [6] зазначено, що для застосування наслідків, передбачених частиною другою статті 785 ЦК України, необхідна наявність вини (умислу або необережності) в особи, яка порушила зобов'язання.

Аналогічна позиція викладена і в Постанові КГС ВС від 20.12.2019 у справі № 916/410/19 [7], де зазначено, що для притягнення сторони до відповідальності у вигляді відшкодування збитків за неналежне виконання зобов'язань за договором необхідно довести наявність у діях такої сторони складу цивільного правопорушення.

Крім того, при визначенні фактичних підстав господарсько-правової відповідальності потрібно також врахувати, що не завжди вчинення правопорушення учасником господарських правовідносин є підставою для застосування до нього відповідних заходів господарсько-правової відповідальності.

Так, законодавець в ч. 2 ст. 218 ГК України зазначив, що учасник господарських відносин може бути звільнений від господарсько-правової відповідальності, якщо доведе, що правопорушення ним вчинене стало наслідком дій, які не залежать від волі такого учасника господарських правовідносин, тобто з незалежних від нього причин. При цьому, такими причинами не можуть бути порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Отже, ч. 2 ст. 218 ГК України конкретизує за яких підстав учасник господарських відносин може бути звільнений від відповідальності за вчинене правопорушення і які саме дії не визнаються такими підставами за жодних обставин.

Щодо підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики, то слід зазначити, що такі підстави мають певну специфіку.

Так, юридичні підстави господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики, як і в інших галузях економіки країни, визначені в загальних та спеціальних нормах Цивільного та Господарського кодексів, зокрема в главах 51 та 24 відповідно. При цьому, в енергетиці прийнято ряд спеціальних законів та велику кількість підзаконних нормативно-правових актів, а також форм типових та примірних договорів.

Законами, які визначають юридичні підстави господарсько-правової відповідальності саме у сфері енергетики є:

1. «Про ринок електричної енергії» [8].
2. «Про ринок природного газу» [9].
3. «Про трубопровідний транспорт» [10].

В зазначених вище законах господарсько-правовій відповідальності присвячена одна спеціальна стаття та статті загального спрямування, в яких прямо чи опосередковано зазначено про

можливість притягнення учасників правовідносин в сфері енергетики до відповідальності.

В Законі України «Про ринок електричної енергії», наявний розділ XVI «Відповідальність учасників ринку» та стаття 77, яка має назву «Відповідальність за порушення законодавства, що регулює функціонування ринку електричної енергії».

Схожий підхід до правового регулювання юридичних підстав господарсько-правової відповідальності застосований законодавцем і в Законі «Про ринок природного газу», який також містить окремий розділ VI «Відповідальність суб'єктів ринку природного газу» та статтю 59 «Відповідальність за порушення законодавства, що регулює функціонування ринку природного газу», яка за своїм змістом і будовою є майже аналогічною до ст. 77 Закону «Про ринок електричної енергії», аналіз якої наведено вище, а тому і всі висновки, щодо ст. 77 можуть бути застосовані і до статті 59 Закону «Про ринок природного газу».

В Законі «Про трубопровідний транспорт», в частині відповідальності, законодавець обмежився загальною вказівкою, що порушення законодавства України про трубопровідний транспорт тягне за собою встановлену законодавством України дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність, хоча питанню відповідальності і приділена окрема стаття 20, яка має назву «Відповідальність за порушення законодавства про трубопровідний транспорт».

Отже, щодо законодавчого регулювання господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики, можна підсумувати, що кількість спеціальних законів в сфері енергетики, жодним чином не вплинула на їх якість, а тому такі закони потребують вдосконалення та конкретизації.

Значна роль у встановленні юридичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики приділена підзаконним нормативно-правовим актам, за допомогою яких реалізується державне регулювання енергетичних ринків. Це може бути пов'язано з тим, що оперативність адаптації цих документів, в порівнянні з законами, під вимоги сьогодення значно вища, а сфера енергетики досить динамічна, а також з намаганнями органів виконавчої влади приймати більш активну участь в регулюванні відносин в сфері енергетики, зокрема в частині встановлення підстав господарсько-правової відповідальності.

Так, державне регулювання енергетичних ринків здійснює Регулятор у межах повноважень, визначених Законом та іншими актами законодавства.

Регулятором в сфері енергетики та комунальних послуг є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (далі — НКРЕКП, Регулятор), яка є постійно діючим центральним органом

виконавчої влади зі спеціальним статусом, який утворюється Кабінетом Міністрів України [11].

До повноважень Регулятора на енергетичних ринках належать: ліцензування господарської діяльності; затвердження ліцензійних умов провадження певних видів господарської діяльності у сфері енергетики, ліцензування яких належить до повноважень Регулятора; затвердження правил ринку, відповідних кодексів, інших нормативно-правових актів та нормативних документів, що регулюють функціонування енергетичних ринків; розгляд скарг і вирішення спорів, що виникають на ринках; спільно з іншими суб'єктами владних повноважень забезпечення ефективного застосування заходів захисту прав споживачів.

Не менш значну роль у визначенні юридичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики ніж підзаконні нормативно-правові акти відіграють договори між учасниками відповідних ринків, переважна більшість з яких укладаються на підставі типових або примірних форм, які затверджуються Регулятором.

Так, на роздрібному ринку електричної енергії Постановою НКРЕКП від 14.03.2018 № 312 «Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії» [12] затверджено сім форм типових договорів.

На оптовому ринку електричної енергії затвержені і діють одинадцять форм типових або примірних договорів.

Зазначені форми типових і примірних договорів врегульовують майже всі взаємовідносини, що виникають між учасниками ринку електричної енергії, тому поняття «свобода договору» майже не знаходить свого відображення на ринку електричної енергії. Таку ситуацію можна було б пояснити тим фактом, що багато учасників ринку електричної енергії є суб'єктами природних монополій (оператор системи передачі, оператори систем розподілу) [12], тому Регулятор, затверджуючи типові та примірні форми договорів, встановлюючи в таких договорах, справедливі, на думку НКРЕКП умови, намагається мінімізувати їх вплив на інших учасників ринку електроенергії, в т.ч. споживачів, але таке пояснення не витримує критики.

Так, на ринку природного газу, де також багато учасників ринку є суб'єктами природних монополій (оператор газотранспортної системи, оператори газорозподільних мереж) [13] затверджено та діє тільки один типовий договір і його форма затверджена Постановою НКРЕКП від 30.09.2015 № 2498 «Про затвердження Типового договору розподілу природного газу» [14]. На ринку трубопровідного транспорту типових договорів не затверджено взагалі.

Тому питання, з якою метою Регулятор затвердив таку кількість типових та примірних договорів саме на ринку електричної енергії, потребує подальшого вивчення науковцями та надання оптимальних рекомендацій щодо необхідного ступеню

регуляторного впливу НКРЕКП саме на ринок електричної енергії, в тому числі і з урахуванням міжнародного досвіду.

Щодо аналізу умов примірних та типових договорів, що діють на енергетичних ринках, то всі вищезазначені договори містять окремий розділ «Відповідальність сторін», але, умови таких розділів обмежуються загальним формулюванням: «за невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань за договором Сторони несуть відповідальність, передбачену цим Договором та чинним законодавством» і все.

Отже, можна констатувати, що і договори на ринку електричної енергії і на ринку природного газу не конкретизують питання господарсько-правової відповідальності, а мають лише загальні посилання на юридичні підстави її застосування та механізм реалізації.

Як висновок, можна зазначити, що юридичними підставами господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики — є сукупність норм права, положень договорів, які регулюють питання застосування або звільнення від застосування господарсько-правової відповідальності до учасників господарських правовідносин в сфері енергетики.

Специфічними ознаками юридичних підстав господарсько-правової відповідальності у сфері енергетики є:

1. Сфера їх застосування — енергетика.
2. Значна кількість нормативно-правових актів, типових та примірних форм договорів, які регулюють господарсько-правову відповідальність.
3. Відсутність конкретно визначених видів господарсько-правової відповідальності за визначені види господарських правопорушень.
4. Значний вплив судової практики на застосування господарсько-правової відповідальності, через недосконалість нормо творення.

Додатково можна зазначити, що значна «увага» держави до формування юридичних підстав господарсько-правової відповідальності не допомагає розвиватися енергетичним ринкам в країні, адже держава повинна створювати умови для розвитку суспільних взаємовідносин, а не чинити безпосередній вплив на такі відносини.

Метою відкриття нових енергетичних ринків в Україні було саме створення ринкового середовища, тобто середовища, яке повинно розвиватися, в першу чергу по принципам ринкової економіки, а такими принципами, між іншого є саморегулювання господарської діяльності, децентралізація управління і господарська самостійність [15].

Для того щоб створити дійсно вільні і що найголовніше само регульовані енергетичні ринки, сформулювати прозорі і зрозумілі для учасників правовідносин підстави господарсько-правової відповідальності, подальші дослідження юридичних підстав господарсько-правової відповідальності в сфері енергетики слід проводити у напрямку:

1. Уніфікації законодавства, що регулює відносини в сфері енергетики, шляхом приведення їх до вимог законодавства ЄС, в тому числі шляхом формування переліку нормативних актів, що не відповідають таким нормам, з метою їх подальшої відміни або внесення відповідних змін.

2. Встановлення законодавчих обмежень кількості та періодичності змін в Закони, що регулюють діяльність на енергетичних ринках.

3. Законодавчого обмеження ролі і повноважень НКРЕКП, в частині нормотворчої діяльності визначивши для них роль Регулятора ринку, тобто органу державної влади, який контролює дотримання учасниками ринку вимог чинного законодавства.

4. Передачі функцій НКРЕКП (в частині нормотворення, ліцензування, затвердження тарифів) Кабінету міністрів України, шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

Література

1. Щербина В.С. Господарсько-правова відповідальність у доктрині господарського права України та її законодавче закріплення. Право України. 2019. № 8. С. 81–93. URL: https://rd.ua/storage/lessons/661/340_Shcherbyna_Valentyn_Stepanovych.pdf (дата звернення: 08.06.2023).

2. Господарське право : Практикум / В.С. Щербина, Г.В. Пронська, О.М. Вінник та інші; [за заг. ред. В.С. Щербини]. К. : Юрінком Інтер, 2001. С. 199.

3. Господарське право : навчальний посібник / Л.А. Жук, І.Л. Жук, О.М. Неживець. К., 2003.

4. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

5. Постанова Великої палати Верховного суду від 10.12.2019 по справі № 904/4156/18, провадження № 12–117гс19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87053617> (дата звернення: 08.06.2023).

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів об'єднаної палати Касаційного господарського суду від 13.12.2019 у справі № 910/20370/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86742785> (дата звернення: 08.06.2023).

7. Постанова Верховного Суду від 12.12.2019 у справі № 916/40/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86336770> (дата звернення: 08.06.2023).

8. Про ринок електричної енергії : Закон України № 2019-VIII від 13.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (дата звернення: 08.06.2023).

9. Про ринок природного газу : Закон України № 329-VIII від 09.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> (дата звернення: 08.06.2023)

10. Про трубопровідний транспорт : Закон України № 192/96-ВР від 15.05.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.06.2023)

11. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг : Закон України № 1540-VIII від 22.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text> (дата звернення: 08.06.2023)

12. Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії : Постанова НКРЕКП № 312 від 14.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#Text> (дата звернення: 08.06.2023)

13. Зведений перелік природних монополій 2023. Антимонопольний комітет України. Офіційний вебпортал. 2023. URL: <https://amcu.gov.ua/napryami/konkurenciya/arhiv-zvedenogo-pereliku-prirodnih-monopolij/zvedenij-perelik-prirodnih-monopolij-2023> (дата звернення: 08.06.2023)

14. Про затвердження Типового договору розподілу природного газу : Постанова НКРЕКП № 2498 від 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-15#Text> (дата звернення: 08.06.2023)

15. Лавров Ю.В. Економіка підприємства та маркетинг : конспект лекцій. Харків, 2012. URL: <https://buklib.net/books/37180/> (дата звернення: 08.06.2023)

References

1. Shcherbyna V.S. Hospodarsko-pravova vidpovidalnist u doktryni hospodarskoho prava Ukrainy ta yii zakonodavche zakriplennia. Pravo Ukrainy. 2019. № 8. S. 81–93. URL: https://rd.ua/storage/lessons/661/340_Shcherbyna_Valentyn_Stepanovych.pdf (date of access: 08.06.2023).

2. Hospodarske pravo: Praktykum / V.S. Shcherbyna, H.V. Pronska, O.M. Vinnyk ta inshi; [za zah. red. V.S. Shcherbynu]. K. : Yurinkom Inter, 2001. S. 199.

3. Hospodarske pravo : navchalnyi posibnyk / L.A. Zhuk, I.L. Zhuk, O.M. Nezhyvets. K., 2003.

4. Hospodarskyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy № 436-IV vid 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (date of access: 08.06.2023).

5. Postanova Velykoi palaty Verkhovnoho sudu vid 10.12.2019 po spravi № 904/4156/18, provadzhennia № 12–117hs19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/87053617> (date of access: 08.06.2023).

6. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehii suddiv obiednanoi palaty Kasatsiinoho hospodarskoho sudu vid 13.12.2019 u spravi № 910/20370/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86742785> (date of access: 08.06.2023).
7. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 12.12.2019 u spravi № 916/40/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86336770> (date of access: 08.06.2023).
8. Pro rynek elektrychnoi enerhii : Zakon Ukrainy № 2019-VIII vid 13.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text> (date of access: 08.06.2023).
9. Pro rynek pryrodnoho hazu : Zakon Ukrainy № 329-VIII vid 09.04.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> (date of access: 08.06.2023)
10. Pro truboprovodnyi transport : Zakon Ukrainy № 192/96-VR vid 15.05.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 08.06.2023)
11. Pro Natsionalnu komisiuu, shcho zdiisniue derzhavne rehuliuвання u sferakh enerhetyky ta komunalnykh posluh: Zakon Ukrainy № 1540-VIII vid 22.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-19#Text> (date of access: 08.06.2023)
12. Pro zatverdzhennia Pravyl rozdribnoho rynku elektrychnoi enerhii : Postanova NKREKP № 312 vid 14.03.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0312874-18#Text> (date of access: 08.06.2023)
13. Zvedenyi perelik pryrodnykh monopolii 2023. Antymonopolnyi komitet Ukrainy. Ofitsiinyi vebportal. 2023. URL: <https://amcu.gov.ua/napryami/konkurenciya/arhiv-zvedenogo-pereliku-prirodnih-monopolij/zvedenij-perelik-prirodnih-monopolij-2023> (date of access: 08.06.2023)
14. Pro zatverdzhennia Typovoho dohovoru rozpodilu pryrodnoho hazu : Postanova NKREKP № 2498 vid 30.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1384-15#Text> (date of access: 08.06.2023)
15. Lavrov Yu. V. Ekonomika pidpriemstva ta marketynh: konspekt lektsii. Kharkiv, 2012. URL: <https://buklib.net/books/37180/> (date of access: 08.06.2023)

УДК 349.42

Єрмоленко Володимир Михайлович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права ім. академіка В.З. Янчука

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Yermolenko Volodymyr

Doctor of Law, Professor,

Head of the Department of Agrarian, Land and of Environmental Law

named after Academician V.Z. Yanchuk

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-4295-4158

Єрмоленко Ірина Михайлівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Yermolenko Iryna

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of

Theory and History of the State and Law

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0002-9440-0990

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9216

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА АГРАРНИХ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН LEGAL NATURE OF AGRICULTURAL FINANCIAL LEGAL RELATIONS

Анотація. У статті розкрито авторське визначення юридичної природи аграрних фінансових правовідносин, щодо якої відсутня усталеність сприйняття на фоні значної розбіжності наукових поглядів щодо застосування термінологічної конструкції власне аграрних фінансових правовідносин. Звернено увагу на порівняно недавнє запровадження фінансової тематики до аграрно-правової сфери, що пояснюється відсутністю практичної потреби в ній для колгоспного права як попередника аграрного права. Для забезпечення комплексного підходу до висвітлення обраної проблеми у частині динаміки розвитку наукових уявлень і поглядів щодо неї застосовано ретроспективний метод. Об'єктом дослідження при цьому обрано навчальну літературу з аграрного права, з огляду на те, що в ній, за загальним правилом, мають викладатись лише усталені наукові підходи. Аналіз існуючої навчальної літератури виявив формування тенденції відходу від питань аграрних фінансових правовідносин, а також відсутність жодної усталеності в цій сфері на тлі розбіжності поглядів різних учених і правничих шкіл.

Було з'ясовано, що аграрні фінансові правовідносини за своєю природою не можуть бути суто фінансовими, перебуваючи на перетині аграрного і фінансового права, причому саме останні є базисом, на якому утворюється зазначене комплексне поняття через додавання аграрно-правової специфіки. Висловлено обґрунтоване заперечення проти поширення поняття аграрних фінансових правовідносин на внутрішні правовідносини, якими є частина внутрішніх майнових відносин, пов'язана з формуванням майнової основи функціонування юридичної особи, розподілом прибутків (доходів) та розрахунками при виході з юридичної особи, що має виключно майнову природу. Встановлено, що фінансово-правову і одночасно публічно-правову природу мають лише зовнішні аграрні фінансові правовідносини, пов'язані з наповненням і використанням публічних фондів.

Ключові слова: аграрні фінансові правовідносини, аграрні правовідносини, внутрішні аграрні правовідносини, зовнішні аграрні фінансові правовідносини, види аграрних фінансових правовідносин.

Summary. The article reveals the author's definition of the legal nature of agrarian financial legal relations, regarding which there is no established perception against the background of significant disagreement of scientific views regarding the application of the terminological construction of agrarian financial legal relations. Attention is drawn to the relatively recent introduction of financial topics to the agrarian legal sphere, which is explained by the lack of practical need for it for collective farm law as a predecessor of agrarian law. In order to provide a comprehensive approach to the coverage of the selected problem in terms of the dynamics of the development of scientific ideas and views on it, a retrospective method was used. At the same time, educational literature on agrarian law was chosen as the object of research, given that, as a general rule, only established scientific approaches should be taught in it. The analysis of the existing educational literature revealed the formation of a tendency to move away from issues of agrarian financial legal relations, as well as the absence of any stability in this area against the background of the disagreement of the views of various scientists and legal schools.

It was found out that agrarian financial legal relations by their nature cannot be purely financial, being at the intersection of agrarian and financial law, and it is the latter that is the basis on which the specified complex concept is formed through the addition of agrarian-legal specificity. A well-founded objection has been expressed against the extension of the concept of agrarian financial legal relations to internal legal relations, which are a part of internal property relations, related to the formation of the property basis of the functioning of a legal entity, the distribution of profits (revenues) and settlements upon leaving a legal entity, which is exclusively of a property nature. It was established that only external agrarian financial legal relations related to the filling and use of public funds have a financial-legal and at the same time public-legal nature.

Key words: agrarian financial legal relations, agrarian legal relations, internal agrarian legal relations, external agrarian financial legal relations, types of agrarian financial legal relations.

Постановка проблеми. Не дивлячись на зовнішні обставини достатню кількість уваги науковців, приділеної аграрним правовідносинам, однією з найменш розкритих сфер є аграрні фінансові правовідносини, починаючи з їх визначення, класифікації, принципів формування та методів реалізації, закінчуючи побудовою ефективної моделі правового регулювання. Одне з логічних пояснень цього криється передусім у їх комплексній природі, яка поєднує аграрну та фінансову складові, остання з яких належить до фінансово-правової царини і наразі є достатньо дослідженою на монографічному рівні [1]. Іншим поясненням може бути традиційність формування аграрного права, коли його попередник колгоспне право не містило у своїй системі навіть натяку на жодні фінансові інститути [2, с. 335], що повністю відповідало тогочасній політиці держави. І лише зі зміною державного ладу з'явилась «перша ластівка» у вигляді розділу «Правове регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств» у першому в Україні підручнику з аграрного права [3], у якому тим не менш застосовувалась не сучасна термінологічна конструкція «аграрні фінансові правовідносини», а лише «фінансово-економічна діяльність».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крім зазначених науковців В.З. Янчука та В.В. Янчука, які розпочали розробку аграрно-правової фінансової тематики, питання аграрних фінансових правовідносин на сучасному етапі розвитку аграрно-правової теорії комплексно вивчають А.М. Пахолюк [4; 5] і А.М. Земко [6]. Разом з тим, ці дослідження здійснюються в атмосфері неоднозначності сприйняття аграрних фінансових правовідносин як складової аграрних правовідносин, адже, наприклад, у найновішому за датою випуску підручнику «Аграрне право» за

редакцією професора А.М. Статівки виокремлюються лише податкові правовідносини [7, с. 54]. Причому автор цього розділу В.Ю. Уркевич зовсім не згадує фінансові правовідносини у групі внутрішніх аграрних майнових правовідносин як у своїй докторській монографії (2007 р.) [8, с. 278–322], так і у відповідній енциклопедичній статті (2019 р.) [9, с. 18]. Таке становище зумовлює необхідність викладення власного авторського критично-конструктивного погляду на проблему існування аграрних фінансових правовідносин, їх класифікації та визначення юридичної природи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Звідси, завданням цієї статті є аналіз існуючих підходів щодо визначення аграрних фінансових правовідносин, їх різновидів та юридичної природи з виробленням узагальнювального висновку.

Виклад основного матеріалу дослідження. З погляду комплексного підходу до висвітлення обраної проблематики належного методологічного значення набуває необхідність розгляду ретроспективного аспекту розвитку досліджуваної тематики. Об'єктом дослідження при цьому доцільно обрати навчальну літературу з аграрного права, з огляду на те, що в ній, за загальним правилом, мають викладатись лише усталені наукові підходи.

Вище зазначалось, що першопрохідниками у цій сфері були В.З. Янчук та В.В. Янчук, які й розпочали розробку теми правового регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Далі слід вказати на наступний за датою випуску підручник з аграрного права за редакцією О.О. Погрібного, у якому вирізнялися лише податкові відносини, які врегульовуються нормами фінансового права [10, с. 92–93]. При цьому варто продемонструвати творчий доробок В.П. Жушмана, який першим виокремив у скла-

ді внутрішніх аграрних правовідносин фінансові правовідносини, тоді як у зовнішніх обмежився традиційними податковими [11, с. 42]. Однак в подальшому цей автор, на жаль, змінив свій оригінальний погляд, зупинившись на виокремленні зовнішніх фінансових і адміністративних відносин, складовими яких було названо податкові і кредитні відносини [12, с. 9]. Наступним став навчальний посібник львівських авторів [13], у якому зазначена тема взагалі була обійдена увагою. Натомість у підручнику з аграрного права за редакцією автора цієї статті було виокремлено розділ «Правове регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств», складовими якого визнано податкові, страхові та інвестиційні правовідносини [14, с. 453–489], тобто зовнішні аграрні правовідносини. Нарешті, у порівняно новому (2017 р.) навчальному посібнику «Аграрне право України» колективу одеських авторів [15] також не відбулось жодного торкання фінансової теми, як втім і у вже згадуваному виданні за редакцією А. М. Статівки [7, с. 54], що вказує на формування тенденції відходу від питань аграрних фінансових правовідносин, а також відсутність жодної усталеності в цій сфері на фоні розбіжності поглядів різних учених і правничих шкіл.

У частині визначення правової природи аграрних фінансових правовідносин сучасними дослідниками зосереджується увага на тому, що останні увібрали в себе ознаки як фінансових, так і аграрних правовідносин. При цьому робиться уточнення, що норми права, якими регулюються аграрні фінансові відносини, базуються на нормах фінансового права і мають враховувати особливості аграрних відносин, набуваючи таким чином власної специфіки [6, с. 18]. Разом з тим, аграрні фінансові правовідносини за своєю природою не можуть бути суто фінансовими, перебуваючи на перетині аграрного і фінансового права, причому саме останнє є базисним, на якому утворюється зазначене комплексне поняття через додавання аграрно-правової специфіки. Водночас, це дещо спрощене схематичне відображення, що зумовлює необхідність звернення до фінансово-правової теорії для розкриття сутності та змісту фінансових правовідносин.

У сучасній енциклопедичній літературі фінансові правовідносини визначаються як урегульовані нормами фінансового права економічні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу і використання публічних фондів, і мають державно-владний і майновий характер [16, с. 587]. Тут варто звернути увагу на те, що це, насамперед, економічні відносини, які мають майновий характер. По-друге, вони стосуються лише формування публічних фондів, ядром яких є Державний бюджет. По-третє, як наслідок, вони мають виключно імперативну природу. Таким чином, фінансово-правове підґрунтя застосовне

виключно до зовнішніх аграрних фінансових правовідносин, які мають публічно-правову природу.

Натомість А. М. Пахолюк поширює поняття аграрних фінансових правовідносин на внутрішні правовідносини, відповідно пов'язуючи їх, по-перше, із формуванням фінансового капіталу підприємства (створенням майнових фондів суб'єктів господарювання). По-друге, вищевказані правовідносини, на його думку, пов'язані із внутрішнім розподілом фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів) (наприклад, виплата дивідендів (в господарських товариствах), дивідендів та патронажних дивідендів (в сільськогосподарських кооперативах), а також здійсненням відрахувань до вказаних фондів. По-третє, внутрішні аграрні фінансові правовідносини функціонують при проведенні розрахунків із членами (учасниками) у випадку припинення діяльності суб'єкта господарювання або виходу із його членів (учасників). При цьому, на міркування А. М. Пахолюка, особливості зазначеної групи правовідносин обумовлені організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання, в яких вони виникають, змінюються і припиняються, а отже, встановлені у законодавстві, що регулює правове становище цих суб'єктів [4, с. 93–94].

На наше переконання, внутрішніх аграрних фінансових правовідносин не може існувати априорі, адже наведені А. М. Пахолюком нібито внутрішні фінансові правовідносини насправді є майновими, у основі яких лежать норми і принципи цивільного права, на яких і надбудовується безпосередньо аграрно-правовий нормативний пласт, що уособлює аграрну специфіку. Так, формування фінансового (статутного) капіталу підприємства, на яке спирається А. М. Пахолюк, регламентується низкою приватно-правових за своїм змістом статей, зокрема статтями 115, 117, 120, 134, 137, 142, 155 ЦК України та статтею 74 ГК України, у яких йдеться саме про формування майнової основи господарювання, тобто відбивається не фінансовий, а майновий аспект.

Наступний різновид внутрішніх фінансових правовідносин А. М. Пахолюк пов'язує з внутрішнім розподілом фінансового результату (прибутку) підприємства серед його засновників та учасників (членів), а також здійсненням відрахувань до вказаних фондів. Формування і розподіл дивідендів забезпечують п. 2 ч. 3 ст. 96¹, п. 2 ч. 1 ст. 116, ст. 158 та п. 1 ч. 1 ст. 195 ЦК України. У свою чергу, правову основу функціонування виробничих фондів утворюють абз. 4 ч. 1 ст. 10, ч. 4 ст. 57, ч. 1 ст. 66, ч. 4–8 ст. 75, ст. 100, ст. 102, ч. 4–5 ст. 107, ч. 4 ст. 130, ч. 2–3 ст. 131 ГК України, зокрема ч. 4 ст. 107, яка регламентує безпосередньо відрахування частини доходів до фондів виробничого кооперативу. У наявності норми

приватного, а не фінансового права. Крім того, усі виробничі фонди є грошовим виразом джерел формування основних і оборотних засобів виробництва, які власне є майном і майновою основою господарсько-виробничої діяльності [17, с. 343], а тому відрахування до них мають не фінансову, а майнову природу.

Нарешті, останнім різновидом внутрішніх аграрних фінансових правовідносин запропоновано вважати правовідносини, які виникають при проведенні розрахунків із членами (учасниками) у разі припинення діяльності суб'єкта господарювання або виходу із його членів (учасників). Зазначені відносини з врахуванням особливостей організаційно-правової форми юридичної особи врегульовуються ч. 1 ст. 100, ч. 12 ст. 111, ст. 130, ч. 2 ст. 139, ст. 166 ЦК України, що свідчить на користь їх майнової, а не фінансово-правової природи.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На фоні розбіжності наукового сприйняття аграрних фінансових правовідносин в цілому та їх внутрішньогосподарського різновиду зокрема, доцільно зробити висновок про відсутність категорії внутрішніх аграрних фінансових правовідносин, якими окремі дослідники пропонують вважати частину внутрішніх майнових відносин, пов'язану з формуванням майнової основи функціонування юридичної особи, розподілом прибутків (доходів) та розрахунками при виході з юридичної особи, яка має виключно майнову природу. Фінансово-правову і одночасно публічно-правову природу мають зовнішні аграрні фінансові правовідносини, пов'язані з наповненням і використанням публічних фондів, основою яких є Державний бюджет. Цим висновком поставлено проблему і окреслено її межі, вирішення якої потребує подальшої консолідації наукового співтовариства.

Література

1. Макух О.В. Фінансові правовідносини: теорія, сучасний стан і тенденції розвитку : монографія. Харків : Право, 2016. 304 с.
2. Янчук В.З. Система радянського колгоспного права. Янчук Василь. Вибрані твори / упор. і пер. слово — д.ю.н., проф. В.М. Єрмоленко. Київ : Юрінком Інтер, 2015. С. 330–336.
3. Янчук В.В., Янчук В.З. Правове регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. Аграрне право України : Підручник; За ред. В.З. Янчука 2-ге вид., перероб. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2000. С. 373–404.
4. Пахолюк А.М. Загальна характеристика внутрішніх і зовнішніх аграрних фінансових правовідносин. Право. Людина. Довкілля. 2021. № 3. С. 91–97.
5. Пахолюк А.М. Оподаткування інноваційної діяльності в аграрній сфері за законодавством України. Право. Людина. Довкілля. 2020. № 4. С. 60–66.
6. Земко А.М., Пахолюк А.М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 74, Ч. 2. С. 17–22.
7. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини та їх основні види. Аграрне право : підручник; за ред. А.М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків : Право, 2019. С. 51–55.
8. Уркевич В.Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. Монографія. Харків : Харків юридичний, 2007. 496 с.
9. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол. М.В. Шульга (голова) та ін. Харків : Право, 2019. С. 17–20.
10. Гуревський В.К. Аграрні правовідносини. Аграрне право України : Підручник / За ред. О.О. Погрібного. Київ: Істина, 2004. С. 87–93.
11. Жушман В.П. Аграрне право та законодавство України (В питаннях та відповідях) : Навчально-практичний посібник. Харків : Одиссей, 2006. 736 с.
12. Жушман В.П., Корнієнко Г.С. Опорно-логічні схеми з початкової дисципліни «Аграрне право України» та аграрне законодавство України : Навч. посібник. Харків : Одиссей, 2009. 400 с.
13. Гаєцька-Колотило Я.З., Ільків Н.В. Аграрне право України: Навчальний посібник. Київ : Істина, 2008. 184 с.
14. Аграрне право України : підручник; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
15. Аграрне право України : навчальний посібник; за ред. Т.Є. Харитонової, І.І. Каракаша. Одеса : Юридична Література, 2017. 436 с.
16. Уркевич В.Ю. Аграрні правовідносини та їх основні види. Аграрне право : підручник; за ред. А.М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків : Право, 2019. С. 51–55.
17. Дмитрик О.О. Фінансові правові відносини. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 6: Фінансове право / редкол. М.П. Кучерявенко (голова) та ін. Харків : Право, 2016. С. 587–591.
18. Єрмоленко В.М. Майнові фонди сільськогосподарських підприємств. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Т. 16: Земельне та аграрне право. Харків : Право, 2019. С. 343–345.

References

1. Makukh O. V. Finansovi pravovidnosyny: teoriia, suchasnyi stan i tendentsii rozvytku : monohrafiia. Kharkiv : Pravo, 2016. 304 s.
2. Yanchuk V.Z. Systema radianskoho kolhospnoho prava. Yanchuk Vasyl. Vybrani tvory / upor. i per. slovo — d.i.u.n., prof. V.M. Yermolenko. Kyiv : Yurinkom Inter, 2015. S. 330–336.
3. Yanchuk V.V., Yanchuk V.Z. Pravove rehuliuвання finansovoi diialnosti silskohospodarskykh pidpryiemstv. Ahrarne pravo Ukrainy : Pidruchnyk; Za red. V.Z. Yanchuka 2-he vyd., pererob. ta dopov. Kyiv : Yurinkom Inter, 2000. S. 373–404.
4. Pakholiuk A.M. Zahalna kharakterystyka vnutrishnikh i zovnishnikh ahrarnykh finansovykh pravovidnosyn. Pravo. Liudyna. Dovkillia. 2021. № 3. S. 91–97.
5. Pakholiuk A.M. Opodatkuvannia innovatsiinoi diialnosti v ahrarnii sferi za zakonodavstvom Ukrainy. Pravo. Liudyna. Dovkillia. 2020. № 4. S. 60–66.
6. Zemko A.M., Pakholiuk A.M. Ahrarni finansovi pravovidnosyny: poniattia i vydy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo. 2022. Vyp. 74, Ch. 2. S. 17–22.
7. Urkevych V.Iu. Ahrarni pravovidnosyny ta yikh osnovni vydy. Ahrarne pravo: pidruchnyk; za red. A.M. Stativky. Vyd. 2-he, zmin. Kharkiv : Pravo, 2019. S. 51–55.
8. Urkevych V.Iu. Problemy teorii ahrarnykh pravovidnosyn. Monohrafiia. Kharkiv : Kharkiv yurydychnyi, 2007. 496 s.
9. Urkevych V.Iu. Ahrarni pravovidnosyny. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 16: Zemelne ta ahrarne pravo / redkol. M.V. Shulha (holova) ta in. Kharkiv : Pravo, 2019. S. 17–20.
10. Hurevskiy V.K. Ahrarni pravovidnosyny. Ahrarne pravo Ukrainy: Pidruchnyk / Za red. O.O. Pohribnoho. Kyiv : Istyna, 2004. S. 87–93.
11. Zhushman V.P. Ahrarne pravo ta zakonodavstvo Ukrainy (V pytanniakh ta vidpovidiakh): Navchalno-praktychnyi posibnyk. Kharkiv : Odissei, 2006. 736 s.
12. Zhushman V.P., Korniienko H.S. Oporno-lohichni skhemy z nachalnoi dystsypliny “Ahrarne pravo Ukrainy” ta ahrarne zakonodavstvo Ukrainy: Navch. posibnyk. Kharkiv: Odissei, 2009. 400 s.
13. Haietska-Kolotylo Ya.Z., Ilkiv N.V. Ahrarne pravo Ukrainy : Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Istyna, 2008. 184 s.
14. Ahrarne pravo Ukrainy : pidruchnyk; za zah. red. V.M. Yermolenka. Kyiv : Yurinkom Inter, 2010. 608 s.
15. Ahrarne pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk; za red. T.Ie. Kharytonovoi, I.I. Karakasha. Odesa : Yurydychna literatura, 2017. 436 s.
16. Urkevych V.Iu. Ahrarni pravovidnosyny ta yikh osnovni vydy. Ahrarne pravo : pidruchnyk; za red. A.M. Stativky. Vyd. 2-he, zmin. Kharkiv : Pravo, 2019. S. 51–55.
17. Dmytryk O.O. Finansovi pravovi vidnosyny. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 6: Finansove pravo / redkol. M.P. Kucheriavenko (holova) ta in. Kharkiv : Pravo, 2016. S. 587–591.
18. Yermolenko V.M. Mainovi fondy silskohospodarskykh pidpryiemstv. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t.: T. 16: Zemelne ta ahrarne pravo. Kharkiv : Pravo, 2019. S. 343–345.

Ільїна Ольга Андріївна

аспірантка кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Olha Olha

Graduate Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

ORCID: 0000-0001-9469-0812

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9139

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ Й ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЧЕРВОНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

PECULIARITIES OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATIONS OF LEGISLATION IN THE FIELD OF USE, REPRODUCTION AND PROTECTION OF PLANT LIFE OBJECTS LISTED IN THE RED BOOK OF UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових засад й особливостей юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони, використання й відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України. Обрання теми зумовлено тим, що на сьогодні одним із найважливіших завдань вважається раціональне й ефективне використання природних ресурсів, їх відтворення й охорона навколишнього природного середовища задля забезпечення екологічної безпеки. Констатовано, що важливість охорони довкілля пояснюється тим, що подальше існування людства залежить саме від вирішення питань забезпечення безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження стану довкілля. У зв'язку з цим вирішення проблем охорони довкілля, раціонального й ефективного використання природних ресурсів набуває особливої актуальності. Доведено, що успіху і результатів можна домогтися лише шляхом визначення й життя сієвих заходів, у тому числі й правового характеру, як-от встановлення юридичної відповідальності за правопорушення в екологічній сфері.

Спираючись на офіційні дані, охарактеризовано екологічний стан на території нашої країни рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України. Наголошено, що при визначенні особливостей їх правового режиму і встановленні юридичної відповідальності за порушення у сфері їх охорони, використання й відтворення слід брати до уваги перш за все такі природні характеристики, як обмеженість, цінність, вразливість й унікальність.

Проаналізовано норми чинного вітчизняного законодавства, зокрема, кримінального, адміністративного, екологічного, у тому числі й флористичного, щодо встановлення юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері. Спираючись на результати, виявлено недоліки й прогалини, надано й обґрунтовано пропозиції з удосконалення приписів нормативно-правових актів, у тому числі й екологічного (зокрема, флористичного) спрямування.

Доведено, що зважаючи на особливий правовий статус рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, існує необхідність у встановленні підвищеної юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної, цивільної тощо) за порушення в досліджуваній сфері.

Ключові слова: екологічне законодавство, відповідальність за порушення флористичного законодавства, види рослинного світу, занесені до Червоної книги України, рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення, види рослинного світу, об'єкти Червоної книги України.

Summary. The article is devoted to the study of legal bases and features of legal liability for violations of legislation in the field of protection, use and reproduction of rare and endangered species of flora, listed in the Red Book of Ukraine. The choice of the topic is due to the fact that today one of the most important tasks is the rational and effective use of natural resources, their

reproduction and protection of the natural environment in order to ensure environmental safety. It was established that the importance of environmental protection is explained by the fact that the future existence of humanity depends precisely on the solution of the issues of ensuring safe living conditions for citizens and society, preserving the state of the environment. In this regard, solving the problems of environmental protection, rational and effective use of natural resources is becoming especially urgent. It has been proven that success and results can be achieved only by defining and taking effective measures, including those of a legal nature, such as establishing legal responsibility for offenses in the environmental sphere.

Based on official data, the ecological state of rare and endangered plant species listed in the Red Book of Ukraine on the territory of our country is characterized. It was emphasized that when determining the peculiarities of their legal regime and establishing legal responsibility for violations in the sphere of their protection, use and reproduction, one should take into account first of all such natural characteristics as limitation, value, vulnerability and uniqueness.

The norms of current domestic legislation, in particular, criminal, administrative, ecological, including floristic, regarding the establishment of legal responsibility for offenses in this area were analyzed. Based on the results, shortcomings and gaps were identified, proposals for improving the prescriptions of regulatory and legal acts, including the ecological (in particular, floristic) direction, were provided and substantiated.

It was proven that, taking into account the special legal status of rare and endangered plant species listed in the Red Book of Ukraine, there is a need to establish increased legal liability (criminal, administrative, civil, etc.) for violations in the researched area.

Key words: environmental legislation, responsibility for violations of floristic legislation, species of flora listed in the Red Book of Ukraine, rare and endangered species, species of flora, objects of the Red Book of Ukraine.

Постановка проблеми. Нині одним із найобговорюваніших і таких, що потребують негайного вирішення, питань у світі й на території нашої країни, особливо зважаючи на останні події, є екологічна криза. З огляду на це на перший план виходить проблема охорони довкілля в цілому й рослинного світу як окремого його елемента зокрема. Такий інтерес зумовлений тим, що майже для всіх екосистем саме рослини визнаються основою їх розвитку. Крім того, саме вони створюють початкову біомасу. З огляду на це рослинний світ повинен підлягати особливій, у тому числі правовій, охороні. Вказане набуває актуальності через те, що стан цього природного об'єкта, на переконання фахівців, не є задовільним [1], а питання його збереження, відтворення і відновлення, ступеня і міри відповідальності за знищення чи завдання шкоди остаточно не вирішене. Підтверджує сказане те, що на даний час серед науковців не досягнуто згоди щодо визначення поняття, сутності, змісту й форм юридичної відповідальності, як наслідок, тривають наукові дискусії, зокрема, і з приводу відповідальності за порушення екологічного законодавства. На жаль, це не спостерігається стосовно проблемних питань, пов'язаних із встановленням юридичної відповідальності за порушення флористичного законодавства щодо сфери охорони, використання й відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України.

Стан опрацювання проблеми. Особливості юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання, відтворення й охорони природних об'єктів неодноразово ставали предметом вивчення вітчизняних вчених, серед них: А. Г. Бобкова, А. П. Гетьман, І. В. Гиренко, І. І. Каракаш, М. В. Краснова, А. К. Соколова, Е. Є. Туліна, М. В. Шульга та ін. Однак згадані

науковці у своїх дослідженнях вивчали загальні питання юридичної відповідальності за порушення екологічного (побічно і флористичного) законодавства. У той саме час теоретичні напрацювання стосовно юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони, використання й відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, відсутні. Виходячи з цього, окреслене питання розглядатиметься в даній науковій публікації.

Мета статті полягає в аналізі відповідних теоретичних положень і практичних доробків науковців стосовно стану законодавчого забезпечення і визначення особливостей юридичної відповідальності у сфері охорони, використання й відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також наданні пропозицій щодо вдосконалення чинного флористичного законодавства в даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Як уже наголошувалося, одним із найобговорюваніших і найбільш актуальних питань сьогодення є світова екологічна криза, яка розпочалася у середині 70-х років, і її наслідки. Як переконують фахівці, останнім часом різко загострилися суперечності між природою і людиною, тобто має місце їх конфлікт, порушилася рівновага природного кругообігу речовин, усе вказане сталося через активізацію господарської діяльності людини і розширення відведених для її проведення земель, ірраціональні процеси народонаселення тощо. Так, у результаті вказаного, а також у зв'язку з недосконалістю існуючої законодавчої бази і системи управління заповідною справою, відсутністю чітко визначеної стратегії розвитку останньої, низьким рівнем фінансового й матеріально-технічного забезпечення

організації і функціонування природно-заповідного фонду, невідповідністю системи охорони територій й об'єктів природно-заповідного фонду сучасним вимогам, низьким рівнем екологічної освіти й інформованості населення з'являється загроза нецільового використання і втрати територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також спостерігається збільшення видів рослин, які набувають статусу рідкісних і зникаючих, занесених до Червоної книги України. На нашу думку, саме діяльність людини, яка, вирубуючи ліси, осушуючи болота, добуваючи бурштин, знищує природне середовище існування об'єктів рослинного світу, становить основну небезпеку і загрожує біологічному різноманіттю флори. Зокрема, останнім часом через розорювання земель, вирубування лісів із подальшою зміною цільового призначення земель, осушення або обводнення територій, промислове, житлове й дачне будівництво тощо катастрофічно зменшуються площі територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів [1].

Беручи все вищенаведене до уваги, а також із метою формування й прищеплення громадянам екологічних цінностей і укорінення засад сталого споживання й виробництва, збереження і відтворення навколишнього природного середовища Верховна Рада України 28 лютого 2019 року прийняла «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» (далі — Стратегія) [1], в якій окреслено головні цілі й завдання. Звісно, депутати при ухваленні документа спиралася на виявлені причини екологічних проблем України й фінансову спроможність держави їх вирішити. Згідно із Стратегією метою екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України задля забезпечення конституційного права кожного громадянина України, закріпленого у ст. 50 Конституції України [2], на чисте й безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження й відновлення природних екосистем, біологічного та ландшафтного різноманіття.

Так, у розділі II Стратегії серед основних інструментів державної екологічної політики закріплено забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства, а також визначено пріоритет застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю [1]. У контексті сказаного варто навести думку А. П. Гетьмана, який наголошує, що юридична відповідальність у галузі охорони й використання рослинного світу становить собою примусове (каральне) забезпечення правовими засобами виконання спеціальних вимог законодавства про рослинний світ або застосування до

винних осіб компенсаційних заходів. При цьому науковець зауважує, що під порушенням законодавства про рослинний світ слід розуміти протиправну дію або бездіяльність, яка завдає шкоди об'єктам рослинного світу чи не завдає такої шкоди, але спрямована проти встановленого порядку використання об'єктів рослинного світу, за що передбачається відповідальність винної в цьому особи [3, с. 456].

У свою чергу, І. І. Каракаш, вивчаючи окреслене питання, вказує, що норми природоресурсового й екологічного права містять перелік найбільш характерних порушень прав і обов'язків, а санкції за їх вчинення передбачені кримінальним, адміністративним, цивільним і трудовим законодавством [4, с. 431]. Підтвердженням даної тези, наприклад, є положення статті 40 Закону України «Про рослинний світ» (далі — Закон), якою закріплено, що порушення законодавства про рослинний світ тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законами України [5]. Відповідно до Закону за порушення законодавства несуть відповідальність особи, винні у: самовільному спеціальному використанні природних рослинних ресурсів; порушенні правил загального використання природних рослинних ресурсів; протиправному знищенні або пошкодженні об'єктів рослинного світу; порушенні вимог охорони умов місцезростання об'єктів рослинного світу; порушенні вимог щодо охорони, використання й відтворення рослинного світу під час проєктування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в дію, експлуатації споруд й об'єктів, застосування технологій, які негативно впливають на стан об'єктів рослинного світу тощо. Вбачається за необхідне акцентувати на тому, що серед порушень законодавства про рослинний світ, згаданих у частині другій статті, що розглядається, немає окремого виду правопорушення щодо рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, занесених до Червоної книги України, рослин. У той саме час у Законі зафіксовано, що перелік правопорушень не є вичерпним, а тому законодавством може бути встановлено відповідальність і за інші види порушень у сфері охорони, використання й відтворення рослинного світу. Для порівняння, у частині другій статті 105 Лісового кодексу України міститься чіткий перелік порушень лісового законодавства (йх 20), вчинення яких тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону, а в частині третій даної статті вказується, що Законом може бути встановлено відповідальність і за інші порушення лісового законодавства [6]. Ураховуючи це, пропонуємо доповнити частину другу статті 40 Закону України «Про рослинний світ» переліком правопорушень щодо рідкісних і таких, що перебувають

під загрозою зникнення, видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України.

Як вже зазначалося раніше, за порушення, допущені в досліджуваній сфері, можуть наставати всі види юридичної відповідальності. Так, підставою для настання адміністративної відповідальності у сфері порушення вимог з охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, й охорони об'єктів рослинного світу є вчинення адміністративних екологічних правопорушень, санкції за які передбачені ст. 88, 881, 90 і главою 7 «Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини» Кодексу України про адміністративні правопорушення [7]. Вивчення положень нормативних актів дає підстави стверджувати, що адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення має на меті охорону і збереження належного й відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища і його складових; запобігання вчиненню нових правопорушень; відшкодування шкоди, заподіяної відповідним природним ресурсам чи об'єктам; виконання і дотримання всіма громадянами й юридичними особами (незалежно від форм власності) вимог екологічного законодавства; виховання в людей екологічної культури; покарання правопорушника шляхом обмеження його прав і свобод, покладення на нього додаткових обов'язків, настання негативних наслідків. Наголосимо, що чинне адміністративне законодавство не дає узагальненого визначення поняття «суб'єкт адміністративного проступку» чи «суб'єкт вчинення адміністративних правопорушень» у сфері охорони об'єктів рослинного світу, більш того, такого терміну не вживає. Вважаємо, що адміністративна відповідальність застосовується переважно як допоміжний захід, а тому правоохоронним органам слід його ефективніше використовувати.

Крім вищезазначеної, існує також і дисциплінарна відповідальність, що виступає одним із засобів впливу на осіб, діяльність яких з охорони, використання й відтворення об'єктів рослинного світу є посадовим обов'язком. Додаємо, що види дисциплінарних стягнень за відповідні правопорушення у цій сфері передбачені Кодексом законів про працю України (далі — КЗпП України) [8]. Наприклад, згідно із статтею 147 КЗпП України до осіб, винних у вчиненні дисциплінарного проступку, можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення, як догана і звільнення. Для окремих категорій працівників законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення. Проте законодавством не закріплено конкретного переліку дисциплінарних проступків у сфері охорони об'єктів рослинного світу, за які настає відповідальність. Особливістю накладення дисци-

плінарного стягнення є те, що воно може накладатися на правопорушника незалежно від настання екологічних наслідків, за одним лише фактом вчинення правопорушення [9, с. 135–136].

Наступним видом відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних із знищенням або пошкодженням об'єктів рослинного світу, використанням і охороною лісових насаджень в Україні, є кримінально-правова. У даному випадку йдеться про статті 245 і 246 Кримінального кодексу України (далі — КК України), згідно з якими встановлено не тільки кримінальний захист від незаконної вирубки, а й від знищення й пошкодження в інший спосіб. Крім того, згідно зі ст. 252 КК України відповідальність настає за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, й об'єктів природно-заповідного фонду [10].

У контексті наведеного варто звернути увагу на низку моментів, що мають місце у законодавстві України. По-перше, у більшості випадків як обов'язковий наслідок кримінального правопорушення передбачається заподіяння шкоди державному й приватному майну, природним ресурсам, а щодо кримінального покарання за заподіяння шкоди виключно природним ресурсам жодного припису не існує. У цьому випадку вони розглядаються тільки як об'єкти права власності, без урахування їх екологічних функцій. По-друге, нанесення значної шкоди державному і приватному майну й значне забруднення навколишнього середовища через дії посадових осіб, повноваження яких пов'язані з наданням ліцензій на вирубку лісів, визнаються необхідними наслідками вчинення злочину. Відповідно, якщо не буде завдано збитків майновим інтересам, дії, що призвели до заподіяння значної шкоди природі, не є кримінально караними, а це, у свою чергу, свідчить про ігнорування захисту екологічних інтересів.

Продовжуючи розгляд питання, наголосимо на ще одному виді відповідальності за порушення законодавства у сфері використання рослинного світу — цивільно-правовій. Остання встановлена наступними нормативно-правовими актами: постановою Кабінету Міністрів України (від 8 квітня 1999 року № 559 «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів» [11], від 23 липня 2008 року № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» [12], від 7 листопада 2012 року № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)» [13], наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України від 13 жовтня 2022 року № 424

«Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [14].

Особливості її настання можна з'ясувати, ознайомившись зі ст. 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [15]. Так, згідно з приписами згаданої норми шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Зауважимо, що правовий механізм компенсації шкоди за екологічні правопорушення не є новелою для вітчизняної науки екологічного права. Зокрема, його комплексно дослідила М. В. Краснова у монографічній роботі «Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти)» [16].

Крім того, особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням. Особи, які володіють джерелами підвищеної екологічної небезпеки, зобов'язані компенсувати заподіяну шкоду громадянам та юридичним особам, якщо не доведуть, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих.

Для повноти висвітлення питання варто зупинитися на правовому регулюванні компенсації шкоди за лісовим законодавством і законодавством про рослинний світ. Так, проведене науковцями в галузі екологічного права дослідження дало змогу встановити, що в ньому, як і в більшості галузей екологічного законодавства, механізм регулювання компенсації шкоди не повною мірою враховує превентивну спрямованість цього інституту, зважаючи, що такі об'єкти природи виконують важливі природоохоронні функції та здатні через свої властивості відновлювати порушений антропогенним впливом стан довкілля [17, с. 127–129].

Зауважимо, що шкода, завдана об'єктам рослинного світу, зазвичай визначається відповідно до розроблених такс, під якими варто розуміти встановлені державними органами розміри збитків, завданих цим об'єктам. На нашу думку, досить слушно наголошується на тому, що шкода, заподіяна охоронюваним біологічним видам і природним їх ареалам, може бути визначена як будь-яка шкода, що має значний негативний вплив на сприятливий стан збереження таких ареалів і видів, а її розмір має оцінюватися з огляду на кількість об'єктів рослинного світу й лісу, їх густоту або охоплену поверхню, роль щодо збереження їх видів або ареалів, рідкість, можливість до поширення, розмноження тощо [17, с. 230].

Не можна оминати увагою й того, що не завжди можна, з одного боку, відшкодувати в повному обсязі заподіяну об'єктам рослинного світу екологічну шкоду, по-друге — поновити існуючий до її завдання стан. Це пояснюється кількома факторами. По-перше, багато природних ресурсів для свого відновлення потребує значного періоду часу (десятиліття), і, відповідно їх повне відновлення не може бути забезпечене окремим правопорушником. По-друге, розмір шкоди неможливо розрахувати відразу в повному обсязі, бо негативні наслідки, спричиненні екологічній системі та її зв'язкам, можуть носити прихований характер, а їх прояв стане помітним через досить значний проміжок часу (від декількох місяців до декількох десятиліть). У зв'язку з цим актуальності набуває питання відшкодування так званої «минулої шкоди». Насамперед це стосується забруднених унаслідок господарської діяльності й техногенних аварій природних територій та об'єктів, з великою кількістю токсичних і шкідливих відходів, забруднюючих речовин, що розміщені на них.

У контексті наведеного не меншої значущості набуває той факт, що положення статті 20 Закону України «Про Червону книгу України» (остання редакція статті датується 2017 роком), в яких йдеться про відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони, використання і відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України [18], на цей час, на нашу думку, уже застарілі.

Крім того, задля застосування принципу превентивності настання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері використання, відтворення й охорони об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, доцільно було б видати оновлену редакцію Червоної книги України (рослинний світ), яка, до речі, вважається офіційним державним документом, що містить перелік рідкісних і таких, які перебувають під загрозою зникнення, видів рослинного світу. Крім того, бажано в ній також навести узагальнені відомості про сучасний їх стан і заходи щодо їх збереження і відтворення.

Усе це має зробити Кабінет Міністрів України, який відповідно до статті 12 Закону України «Про Червону книгу України» забезпечує офіційне видання й поширення Червоної книги України не рідше одного разу на 10 років. Влітку 2019 року Міністерством екології були оголошені два тендери на видання ботанічного й зоологічного томів Червоної книги України, але охочих брати участь у тендерах за висунутих умов не знайшлося, тож тендери не відбулися, повторні тендери в 2019 році не оголошувалися і, відповідно, вимоги законодавства не були виконані. Тільки 24 березня 2021 року оприлюднило затверджений наказ з оновленим переліком видів рослинного світу.

У Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» закріплено, що Кабінет Міністрів України у шестимісячний строк із дня набрання ним чинності має розробити і затвердити Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища [1]. Вказане завдання було виконане, а саме розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 року № 443-р даний план дій на період до 2025 року (далі — План) [19] було затверджено. Зокрема, цим нормативно-правовим актом визначаються дії щодо збереження й відновлення чисельності видів природної флори і фауни, у тому числі мігруючих видів тварин, середовищ їх існування, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного й рослинного світу і типових природних рослинних угруповань, що підлягають охороні. Наприклад, до діяльності, спрямованої на охорону об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, відносять наступне: забезпечення ведення державних кадастрів тваринного й рослинного світу (п. 37 Плану), проведення аналізу стану функціонування генетичного банку видів рослинного світу, занесених до Червоної книги України (п. 38 Плану) [19]. Виходячи з наведеного, виникає потреба у внесенні відповідних пропозицій щодо встановлення юридичної

відповідальності за невиконання або неналежного виконання даних приписів.

Висновки. Вивчивши і проаналізувавши положення чинного законодавства України, зокрема, Стратегії [1], нині особливої актуальності набувають питання удосконалення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері використання, охорони й відтворення об'єктів рослинного світу, занесених до Червоної книги України, і відшкодування екологічної шкоди, завданої досліджуваним природним об'єктам. Відповідно, існує потреба у встановленні підвищеної юридичної відповідальності за вчинення стосовно них правопорушень. Однак при цьому варто пам'ятати, що шкода, завдана довік, повною мірою не відшкодовується, оскільки її нарахування здійснюється на підставі низки нормативно-правових актів, які, на жаль, є недостатньо ефективними й досконалими. Як наслідок, стан навколишнього природного середовища в цілому та його окремих компонентів, зокрема, найбільш вразливих, а відповідно, й екологічної системи, продовжує погіршуватися. Науковці й законодавці майже не приділяють уваги цій проблемі, що безпосередньо позначається на дієвості чинного законодавства (зокрема, екологічного, флористичного тощо), яке нині потребує перегляду й узгодження.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#top> (дата звернення: 25.03.2023).
2. Конституція України: Конституція, Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
3. Гетьман А. П. Екологічне право України. Академічний курс : підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид. Київ : Юрид. думка, 2008. 720 с.
4. Каракаш І. І. Види юридичної відповідальності та особливості їх застосування за порушення природноресурсового й екологічного законодавства. Актуальні проблеми держави і права. 2005. Вип. 25. С. 430–442. URL: http://nbuv.gov.ua/UJKN/apdr_2005_25_103 (дата звернення: 25.03.2023).
5. Про рослинний світ : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-XIV // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
6. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3852-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 25.03.2023).
8. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
9. Погрібний С. О. Дисциплінарна і матеріальна відповідальність за земельні правопорушення. Земельне право України : підручник / за ред. О. О. Погрібного та І. І. Каракаша. Вид. 2, переробл. і допов. Київ : Істина, 2009. С. 577–588.
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
11. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 2001 р. № 1264-XII // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 26.03.2023).
12. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

13. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посібник / [М.В. Краснова, Г.І. Балюк, А.Г. Бобкова та ін.]; під заг. ред. М.В. Краснової та Р.С. Кіріна; відп. ред. В.І. Андрейцев. Дніпро : НГУ, 2016. 575 с.

14. Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів : Постанова від 8 квітня 1999 р. № 559 // Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 28.03.2023).

15. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу : Постанова від 23 липня 2008 р. № 665 // Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.03.2023).

16. Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання) : Постанова від 7 листопада 2012 р. № 1030 // Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.03.2023).

17. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації : наказ від 13 жовтня 2022 р. № 424 // Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text> (дата звернення: 27.03.2023).

18. Про Червону книгу України : Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3055-III // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text> (дата звернення: 28.03.2023).

19. Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на період до 2025 року: розпорядження від 21 квітня 2021 року № 443-р // Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.03.2023)

References

1. Pro Osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku : Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 r. № 2697-VIII // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#top> (date of access: 25.03.2023).

2. Konstytutsiia Ukrainy : Konstytutsiia, Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 26.03.2023)

3. Hetman A.P. Ekolohichne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs : pidruchnyk / za zah. red. Yu.S. Shemshuchenka. 2-he vyd. Kyiv : Yuryd. dumka, 2008. 720 s.

4. Karakash I.I. Vydyy yurydychnoi vidpovidalnosti ta osoblyvosti yikh zastosuvannya za porushennia pryrodnore-sursovoho y ekolohichnoho zakonodavstva. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2005. Vyp. 25. S. 430–442. URL: http://nbuv.gov.ua/UJKN/apdp_2005_25_103 (date of access: 25.03.2023)

5. Pro roslynniy svit : Zakon Ukrainy vid 9 kvitnia 1999 r. № 591-XIV // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (date of access: 25.03.2023).

6. Lisoviy kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21 sichnia 1994 r. № 3852-XII // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (date of access: 25.03.2023).

7. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia : Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 1984 r. № 8073-X // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (date of access: 25.03.2023).

8. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (date of access: 26.03.2023).

9. Pohribnyi S.O. Dystsyplinarna i materialna vidpovidalnist za zemelni pravoporushennia. Zemelne pravo Ukrainy : pidruchnyk / za red. O.O. Pohribnoho ta I.I. Karakasha. Vyd. 2, pererobl. i dopov. Kyiv : Istyna, 2009. S. 577–588.

10. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access: 26.03.2023).

11. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho sere dovnyshcha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 2001 r. № 1264-XII // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (date of access: 26.03.2023).

12. Krasnova M.V. Kompensatsiia shkody za ekolohichnym zakonodavstvom Ukrainy (teoretyko-pravovi aspekty): monohrafiia. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskiy universytet”, 2008. 439 s.

13. Problemy prava ekolohichnoi bezpeky : navch. posibnyk / [M.V. Krasnova, H.I. Baliuk, A.H. Bobkova ta in.]; pid zah. red. M.V. Krasnovoi ta R.S. Kirina; vidp. red. V.I. Andreitsev. Dnipro : NHU, 2016. 575 s.

14. Pro taksy dlia obchyslennia rozmiru shkody, zapodiianoi zelenym nasadzhenniam u mezhakh mist ta inshykh naselenykh punktiv: Postanova vid 8 kvitnia 1999 r. № 559 // Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-99-%D0%BF#Text> (date of access: 28.03.2023).

15. Pro zatverdzhennia taky dlia obchyslennia rozmiru shkody, zapodiianoi lisu : Postanova vid 23 lypnia 2008 r. № 665 // Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (date of access: 27.03.2023).

16. Pro rozmir kompensatsii za nezakonne dobuyannia, znyshchennia abo poshkodzhennia vydiv tvarynnoho i ro-slynnoho svitu, zanesenykh do Chervonoi knyhy Ukrainy, a takozh za znyshchennia chy pohirshennia seredovyshecha yikh perebuyannia (zrostannia)” : Postanova vid 7 lystopada 2012 r. № 1030 // Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2012-%D0%BF#Text> (date of access: 27.03.2023).

17. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh terytoriiam ta obiekтам pryrodno-zapovidnoho fondu vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii : nakaz vid 13 zhovtnia 2022 r. № 424 // Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1416-22#Text> (date of access: 27.03.2023).

18. Pro Chervonu knyhu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 7 liutoho 2002 r. № 3055-III // Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text> (date of access: 28.03.2023).

19. Pro zatverdzhennia Natsionalnoho planu dii z okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshecha na period do 2025 roku: rozporiadzhennia vid 21 kvitnia 2021 roku № 443-r // Kabinet Ministriv Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/443-2021-%D1%80#Text> (date of access: 27.03.2023)

Марченко Світлана Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного та аграрного права

Навчально-науковий інститут права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Marchenko Svitlana

Candidate of Sciences in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Land and Agrarian Law

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-9169-3233

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9217

АГРАРНІ ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

AGRARIAN FINANCIAL LEGAL RELATIONS OF FARMS

Анотація. Стаття присвячена дослідженню аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств. Доведено, що аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств утворюють органічний комплекс внутрішніх та зовнішніх правовідносин, які виникають щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників, виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отримання кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін.

Підставами виникнення, зміни та припинення аграрних фінансових правовідносин виступають правосуб'єктність фермерських господарств та інших спеціальних суб'єктів як учасників правовідносин, норми права та юридичні факти. Інтегрованим об'єктом аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств виступають фінансові ресурси, які об'єднують 1) власні фінансові ресурси, отримані в результаті господарської діяльності; 2) фінансові ресурси, які надаються фермерським господарствам як державна підтримка (державна допомога) за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів; 3) кредитні та інші залучені фінансові ресурси. Зроблено висновок, що найбільшою специфікою характеризуються аграрні фінансові правовідносини, які виникають у сфері надання фінансової державної підтримки фермерським господарствам. Серед особливостей варто виокремити можливості держави за допомогою економічних важелів впливати на спеціалізацію фермерських господарств та розвиток пріоритетних видів сільськогосподарського виробництва. На прикладі правового регулювання стимулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами показано роль держави та недержавних організацій у регулюванні аграрних фінансових відносин.

Ключові слова: аграрні фінансові правовідносини, державна фінансова підтримка, кредитування фермерських господарств, виробник сільськогосподарської продукції, органічне сільськогосподарське виробництво, принципи державної підтримки.

Summary. The article is devoted to the study of agrarian financial legal relations of farms. It has been proven that the agrarian financial legal relations of farms form an organic complex of internal and external legal relations that arise in connection with the formation of various economic funds and their use, the distribution of farm profits, accounting, payment of labor of members of the farm and employees, fulfillment and provision of contractual obligations financial reporting and payment of taxes, obtaining loans, insurance, investment, insolvency, compensation for losses, etc.

The legal personality of farms and other special entities as participants in legal relations, legal norms and legal facts are the grounds for the emergence, change and termination of agrarian financial legal relations. The integrated object of agrarian financial legal relations of farms are financial resources that combine 1) own financial resources obtained as a result of economic activity; 2) financial resources provided to farms as state support (state aid) at the expense of State and local budgets; 3) credit and other involved financial resources. It was concluded that the greatest specificity is characterized by agrarian financial legal relations that arise in the field of providing financial state support to farms. Among the features, it is worth highlighting the

state's ability to influence the specialization of farms and the development of priority types of agricultural production with the help of economic levers. The role of the state and non-governmental organizations in the regulation of agrarian financial relations is shown on the example of the legal regulation of stimulating the production of organic agricultural products by farms.

Key words: agrarian financial legal relations, state financial support, lending to farms, producer of agricultural products, organic agricultural production, principles of state support.

Постановка проблеми. Фермерські господарства залишаються однією з найпоширеніших форм підприємництва в аграрному секторі економіки, їх питома вага у структурі суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, складає 67% [1]. При цьому, особливості організації виробничого процесу у фермерських господарствах, їх внесок у досягнення цілей сталого розвитку, який передбачає збалансованість економічних, соціальних та екологічних цілей суспільства, шанування культурно-історичної спадщини фермерами як носіями сільського способу життя, яка передається із покоління в покоління, активна участь у реалізації соціальних проектів, як різновиду соціально відповідального бізнесу, зумовлюють специфіку аграрних правовідносин за їх участю. Чільне місце серед зазначених правовідносин належить аграрним фінансовим відносинам, адже фінансові ресурси відіграють одне із ключових значень в успішності функціонування агробізнесу та виконанні основних виробничих, соціальних, екологічних та інших функцій аграрного бізнесу.

Стан опрацювання проблеми. Окремі аспекти фінансових аграрних правовідносин розглядали у своїх роботах такі вчені у галузі аграрного права, як: Ю.Ю. Бакай, О.В. Гафурова, І.В. Горіславська, А.М. Земко, Х.А. Григор'єва, В.М. Єрмоленко, Г.В. Клеріні, Т.О. Коваленко, М.А. Копиця, Г.С. Корнієнко, Т.В. Курман, В.В. Носік, І.П. Сафонов, А.М. Статівка, І.С. Сьюйва, В.Ю. Уркевич, П.Ю. Шведенко та ін. Зокрема, В.М. Єрмоленко [2, с. 214–223], досліджуючи майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств, аналізує окремі проблеми щодо формування складеного капіталу фермерських господарств, проблеми розподілу доходу між членами фермерських господарств. В.Ю. Уркевич, акцентує увагу на взаємозв'язку та взаємодії внутрішніх і зовнішніх аграрних правовідносин і виокремлює податкові правовідносини та відносини державної підтримки сільського господарства як різновиду правовідносин із державного регулювання сільського господарства [3, с. 86, 90–91]. Ряд публікацій присвячено проблемним питанням правового регулювання аграрних відносин в умовах воєнного стану щодо фінансової підтримки агробізнесу (Т.В. Курман, Ю.Ю. Бакай, Я.А. Гончаренко [4; 5] та агрострахування (Г.В. Клеріні) [6]. Еволюція правового регулювання державної підтримки безпосередньо фермерських господарств висвітлена

в монографії О.В. Гафурової та С.І. Сиволоцької, які дослідили розвиток українського законодавства у сфері державної підтримки фермерських господарств та окремі заходи державної підтримки від часів Столипінської аграрної реформи 1906–1911 рр. до сьогодення [7], та Х.А. Григор'євої, яка здійснила критичний аналіз заходів державної підтримки фермерських господарств, які застосовувались впродовж останніх тридцяти років [8]. Вартим уваги є монографічне дослідження проблемних питань майнових відносин фермерських господарств (В.М. Єрмоленко), обороту часток у складеному капіталі (І.В. Спасибо-Фатеева), звернення стягнення на частку в складеному капіталі фермерського господарства в процесі банкрутства (О.О. Банасько), державної підтримки фермерських господарств (С.І. Марченко) через призму судової практики [9]. Як свідчить аналіз зазначених вище наукових праць, проблематика аграрних фінансових відносин є назрілою, окремі різновиди цих правовідносин постійно є предметом наукового пошуку, водночас, комплексне дослідження, присвячене аграрним фінансовим правовідносинам фермерських господарств, наразі відсутнє, що актуалізує дане дослідження.

Метою статті є аналіз чинного законодавства та юридичної літератури щодо аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств, визначення проблем і прогалин у регулюванні вказаних відносин та опрацювання пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Юридична природа аграрних фінансових відносин означається комплексним характером взаємодії внутрішніх та зовнішніх аграрних відносин, їх структурним елементом притаманна певна специфіка, зумовлена особливостями правового статусу фермерських господарств як пріоритетної форми господарювання у сільському господарстві, сферою сільськогосподарської діяльності чи видом сільськогосподарської продукції, що виробляється (органічна сільськогосподарська продукція, продукція дитячого харчування тощо).

Як справедливо зазначає А.М. Статівка, важливою особливістю фінансових відносин сільськогосподарських підприємств є особлива сфера їх функціонування на відміну від фінансових відносин в тому розумінні, в якому має місце в науці фінансового права. Фінансові відносини за участю сільськогосподарських підприємств виникають, реалізуються змінюються й припиняються

не тільки у зовнішній сфері діяльності сільськогосподарських підприємств, але й у внутрішній [10, с. 101]. Аналіз Закону України «Про фермерське господарство» [11] та інших нормативно-правових актів, які визначають правове становище фермерських господарств, дозволяє виокремити наступні групи аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств, які належать до внутрішніх аграрних фінансових правовідносин, це відносини щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників тощо. Зовнішні аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств виникають у сфері виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отриманні кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін. Саме для зовнішніх фінансових аграрних правовідносин притаманним є високий ступінь публічно-правових засад, з огляду на закріплені у законодавстві принципи державної підтримки фермерських господарств.

Підстави виникнення, зміни та припинення аграрних фінансових правовідносин обумовлюються нормами аграрного, фінансового, господарського, митного та іншого законодавства. Враховуючи різноманітність та комплексний характер аграрних фінансових правовідносин, вони можуть виникати на підставі юридичного обов'язку (податкові правовідносини), різноманітних правочинів, договорів (кредитні правовідносини, страхові правовідносини), заподіяння шкоди (деліктні правовідносини) тощо. В теорії права загальноприйнятою у наукових працях є позиція, відповідно до якої необхідною передумовою виникнення будь-яких правовідносин є наявність трьох факторів: 1) правосуб'єктності їх учасників, 2) норми права та 3) юридичного факту [12, с. 104]. Зазначена тріада повною мірою поширюється і на аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств.

Щодо об'єкта аграрних фінансових правовідносин в юридичній літературі висловлюються різні підходи. Зокрема, А. М. Статівка [10, с. 102] до об'єктів фінансових правовідносин за участю сільськогосподарських підприємств відносить 1) грошові кошти як в готівковій, так і безготівковій формах, які виступають в якості платіжного засобу чи різновиду майна (речі) та 2) визначені дії суб'єктів фінансових правовідносин, а також інтереси, на підставі яких виникають суб'єктивні права й юридичні обов'язки. А. М. Земко та А. М. Пахолук [13, с. 21] розкривають юридичну природу аграрних фінансових правовідносин як різновиду майнових відносин, виражених у грошовій формі. Погоджуючись в цілому із зазначеним вище,

вважаємо, що інтегрованим об'єктом аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств доцільно вважати фінансові ресурси, які охоплюють «грошові фонди, доходи і надходження усіх грошових коштів, що надходять на підприємство з різних видів господарської діяльності, а також залучені зовнішні ресурси» [14, с. 135].

З аналізу Закону України «Про фермерське господарство» та інших нормативно-правових актів, які визначають правове становище фермерських господарств, можна визначити, що об'єктом аграрних фінансових правовідносин виступають фінансові ресурси, які об'єднують 1) власні фінансові ресурси, отримані в результаті господарської діяльності; 2) фінансові ресурси, які надаються фермерським господарствам як державна підтримка (державна допомога) за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів; 3) кредитні та інші залучені фінансові ресурси.

Правове регулювання відносин, які виникають у сфері формування, обліку, розподілу, перерозподілу фермерським господарством власних фінансових ресурсів, в основному ґрунтується на нормах Закону України «Про фермерське господарство», який закріплює, що фермерське господарство діє на засадах самоокупності, визначає засади фінансово-кредитної дисципліни, ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності, гарантії вільного вибору контрагентів, майнової самостійності та розрахункових відносин та ін. (статті 24–32 зазначеного Закону).

Найбільша специфіка аграрним фінансовим правовідносинам за участю фермерських господарств притаманна відносинам, що виникають у сфері фінансових ресурсів, які надаються фермерським господарствам як державна підтримка (державна допомога) за рахунок коштів Державного та місцевих бюджетів. Фермерські господарства як прогресивна та пріоритетна форма підприємницької діяльності мають можливість використовувати на відміну від інших виробників сільськогосподарської продукції 1) заходи державної підтримки, які закріплені Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» та стосуються всіх виробників сільськогосподарської продукції; 2) заходи державної підтримки, які визначені Законом України «Про фермерське господарство» та стосуються окремих видів фермерських господарств; 3) заходи державної підтримки, які визначені Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» і стосуються малих та середніх підприємств.

З метою дотримання принципу справедливості державної підтримки сільського господарства України, запроваджено пропорційність розподілу державної підтримки та обмеження максимально-го розміру підтримки на одного виробника сіль-

ськогосподарської продукції. Зокрема, за кожним видом державної підтримки один виробник сільськогосподарської продукції з урахуванням пов'язаних з ним осіб у значенні пункту 14.1 статті 14 Податкового кодексу України може отримати державну підтримку в сумі не більше ніж 10 тисяч розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року (п. 2¹.4 ст. 2¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» [15] встановлено мінімальну заробітну у місячному розмірі — 6700 грн. Тобто, наразі максимальний річний розмір фінансової підтримки фермерських господарств по всіх програмах складає 67 млн. грн.

Спеціальна державна підтримка окремих видів фермерських господарств передбачена Розділом III Закону України «Про фермерське господарство». Слід зазначити, що диференціація окремих видів фермерських господарств здійснюється за різними ознаками. Зокрема, право на спеціальну державну підтримку мають: 1) новостворені фермерські господарства у період становлення (перші три роки після його створення); 2) фермерські господарства з відокремленими фермерськими садибами; 3) сімейні фермерські господарства; 4) фермерські господарства, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України.

Фермерські господарства, голова якого має вік до 35 років (включно); переселенці, які створюють фермерське господарство в труднедостатніх населених пунктах та фермерські господарства зі статусом сімейного мають право на додаткову державну підтримку.

Спеціальна державна підтримка фермерських господарств надається на конкурсних засадах, окремим видам фермерських господарств в рамках бюджетних програм «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» та «Надання кредитів фермерським господарствам».

Державна підтримка за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» надається відповідно до Постанови Кабінет Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств» [16]. В юридичній літературі відносини, які виникають щодо державної підтримки фермерських господарств детально висвітлені [4; 5; 6; 17], тому в межах даного дослідження звернемо увагу лише на те, що держава в особі уповноважених органів як учасник зазначених фінансових відносин, за допомогою економічних важелів має можливість впливати на спеціалізацію фермерських господарств. Для прикладу, Концепцією розвитку фер-

мерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. [8], передбачено заходи, спрямовані на стимулювання збільшення площ сільськогосподарських угідь, на яких вирощується та/або виробляється органічна сільськогосподарська продукція та перехід фермерських господарств на виробництво органічної продукції. З метою реалізації зазначених завдано було доповнено статтю 172 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» пунктом 172.9, який передбачає відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва.

За програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» фінансова підтримка надається відповідно до Постанови Кабінет Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» [19], зазначеною Постановою передбачено надання фінансової підтримки для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва фермерським господарствам у розмірі, що не перевищує 1 млн. гривень строком до п'яти років у тому числі для проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції сировини. Наявність у фермерського господарства сертифікату відповідності законодавству у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції визнається як перевага при наданні державної фінансової підтримки за наявності рівних умов з іншими господарствами.

Державні фінансові ресурси можуть бути використані фермерськими господарствами і для отримання дорадчих послуг у сфері органічного сільськогосподарського виробництва.

Всі заходи державної фінансової підтримки фермерських господарств мають цільове призначення, за порушення якого передбачена відповідальність у вигляді повернення бюджетних коштів у повному обсязі.

Аграрні фінансові правовідносини, які виникають у сфері використання кредитних та інших залучених фінансових ресурсів, теж мають певну специфіку зумовлену особливостями сільськогосподарського виробництва. Поряд з використанням фінансових ресурсів як державної допомоги, широко використовуються заходи недержавної підтримки. Зокрема, Проектом «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства» (СОА) передбачено компенсацію вартості органічної сертифікації малим та середнім органічним підприємствам, які реалізують свою продукцію на внутрішньому ринку та планують продовжити органічну сертифікацію у 2023 році [20].

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Аграрні фінансові правовідносини фермерських господарств утворюють органічний комплекс внутрішніх та зовнішніх правовідносин, які виникають щодо формування різноманітних господарських фондів та їх використання, розподілу прибутку фермерського господарства, ведення бухгалтерського обліку, оплати праці членів фермерського господарства та найманих працівників, виконання та забезпечення договірних зобов'язань, надання фінансової звітності та сплати податків, отриманні кредитів, страхування, інвестування, неплатоспроможності, відшкодування збитків та ін.

Підставами виникнення, зміни та припинення аграрних фінансових правовідносин виступають

правосуб'єктність фермерських господарств та інших спеціальних суб'єктів як учасників правовідносин, норми права та юридичні факти. Інтегрованим об'єктом аграрних фінансових правовідносин фермерських господарств виступають фінансові ресурси (власні фінансові ресурси, фінансові ресурси, отримані як державна підтримка та кредитні та інші залучені ресурси). Найбільшою специфікою характеризуються відносини, які виникають у сфері надання фінансової державної підтримки фермерським господарствам. Серед особливостей варто виокремити можливості держави за допомогою економічних важелів впливати на спеціалізацію фермерських господарств та розвиток пріоритетних видів сільськогосподарського виробництва (наприклад, органічного сільськогосподарського виробництва).

Література

1. Фермерське господарство — прогресивна форма господарювання на селі. Офіційний вебсайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/naryamki/fermerstvo-i-kooperaciya/fermerstvo-ta-kooperaciya> (дата звернення: 27.08.2023).
2. Єрмоленко В. М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика. Монографія. Київ, 2008. С. 214–223.
3. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. Монографія. Харків: Харків юридичний, 2007. 496 с.
4. Курман Т. В. Аграрні відносини у сфері фінансової підтримки агробізнесу: новели і проблеми правового забезпечення в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство: електрон. наук. фах. вид. 2023. № 1. С. 283–287.
5. Бакай Ю. Ю., Гончаренко Я. А. Актуальні питання законодавчого забезпечення у сфері державної підтримки суб'єктів агробізнесу під час воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 1. С. 276–282.
6. Клеріні Г. В. Агрострахування в умовах воєнного стану: проблеми правового регулювання і виклики майбутнього. Аналітично-порівняльне правознавство: електрон. наук. фах. вид. 2022. № 6. С. 179–183.
7. Гафурова О. В., Сиволицька С. І. Державна підтримка фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі: правові аспекти : Монографія. За заг. ред. О. В. Гафурової. К. : ЦП «Компринт», 2017. 293 с.
8. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
9. Фермерські господарства як учасники цивільних та земельних правовідносин: за матеріалами судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 288 с.
10. Статівка А. М. Щодо специфічних ознак фінансових відносин за участю сільськогосподарських підприємств. Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 27–28 лют. 2015 р. Ужгород, 2014. С. 100–102.
11. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 363.
12. Хатнюк Н. С. Система податкових правовідносин: проблеми теорії та практики правового забезпечення: монографія / за заг. ред. В. І. Литвиненка. Київ : «Видавництво Людмила», 2018. 464 с. (С. 104).
13. Земко А. М., Пахолюк А. М. Аграрні фінансові правовідносини: поняття і види. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2022. Вип. 74: ч. 2. С. 17–22.
14. Джерелейко С., Лопатовський В., Шпильовий В. Дефініція понять «фінансові ресурси» та «грошові кошти». Innovation and Sustainability. 2022. 2. С. 131–138.
15. Про Державний бюджет України на 2023 рік : Закон України від 3 листопада 2022 р. 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2710-20> (дата звернення: 27.08.2023).
16. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: Постанови Кабінет Міністрів Укра-

їни від 7 лютого 2018 р. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.2023).

17. Курман Т.С. Правові засади грантової підтримки агробізнесу як напряму державної аграрної політики України в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 3. С. 219–223.

18. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.08.2023).

19. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам фермерським господарствам : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 27.08.2023).

20. Розпочато прийом заявок для отримання компенсації витрат на органічну сертифікацію. Офіційний вебсайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/news/rozpochato-prijom-zayavok-dlya-otrimannya-kompensaciyi-vitrat-na-organichnu-sertifikaciyu> (дата звернення: 27.08.2023).

References

1. Fermerske gospodarstvo — prohresyvna forma hospodariuvannya na seli. Ofitsiyni vebsait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/fermerstvo-i-kooperaciya/fermerstvo-ta-kooperaciya> (date of access: 27.08.2023).

2. Iermolenko V.M. Mainovi pravovidnosyny pryvatnykh silskohospodarskykh pidpriemstv: teoriia, zakonodavstvo, praktyka. Monohrafiia. Kyiv, 2008. S. 214–223.

3. Urkevych V.Iu. Problemy teorii ahrarnykh pravovidnosyn. Monohrafiia. Kharkiv : Kharkiv yurydychnyi, 2007. 496 s.

4. Kurman T.V. Ahrarni vidnosyny u sferi finansovoi pidtrymky ahrobiznesu: novely i problemy pravovoho zabezpechennia v umovakh voiennoho stanu. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo: elektron. nauk. fakh. vyd. 2023. № 1. S. 283–287.

5. Bakai Yu.Iu., Honcharenko Ya.A. Aktualni pytannia zakonodavchoho zabezpechennia u sferi derzhavnoi pidtrymky subiektiv ahrobiznesu pid chas voiennoho stanu. Elektronne naukovye vydannia “Analitychno-porivnialne pravoznavstvo”. 2023. № 1. S. 276–282.

6. Klierini H.V. Ahrostrakhuvannia v umovakh voiennoho stanu: problemy pravovoho rehuliuвання i vyklyky maibutnoho. Analitychno-porivnialne pravoznavstvo: elektron. nauk. fakh. vyd. 2022. № 6. S. 179–183.

7. Hafurova O.V., Syvolotska S.I. Derzhavna pidtrymka fermerskykh gospodarstv v Ukraini ta Yevropeiskomu Soiuzi: pravovi aspekty : Monohrafiia. Za zah. red. O.V. Hafurovoi. K. : TsP “Komprynt”, 2017. 293 s.

8. Hryhorieva Kh.A. Derzhavna pidtrymka silskoho gospodarstva Ukrainy: problemy pravovoho zabezpechennia: monohrafiia. Kherson : Vydavnychi dim “Helvetyka”, 2019. 596 s.

9. Fermerski gospodarstva yak uchastyky tsyvilnykh ta zemelnykh pravovidnosyn: za materialamy sudovoi praktyky : monohrafiia / za red. I.V. Spasybo-Fatieievoy. Kharkiv : EKUS, 2022. 288 s.

10. Stativka A.M. Shchodo spetsyfichnykh oznak finansovykh vidnosyn za uchastiu silskohospodarskykh pidpriemstv. Pravova derzhava: istoriia, suchasnist ta perspektyvy formuvannia v Ukraini : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Uzhhorod, 27–28 liut. 2015 r. Uzhhorod, 2014. S. 100–102.

11. Pro fermerske gospodarstvo : Zakon Ukrainy vid 19 chervnia 2003 r. № 973-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2003. № 45. St. 363.

12. Khatniuk N.S. Systema podatkovykh pravovidnosyn: problemy teorii ta praktyky pravovoho zabezpechennia : monohrafiia / za zah. red. V.I. Lytvynenka. Kyiv : “Vydavnytstvo Liudmyla”, 2018. 464 s. (S. 104).

13. Zemko A.M., Pakholiuk A.M. Ahrarni finansovi pravovidnosyny: poniattia i vydy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii PRAVO. 2022. Vyp. 74: ch. 2. S. 17–22.

14. Dzhereleiko S., Lopatovskiy V., Shpylovyi V. Definitsiia poniat “finansovi resursy” ta “hroshovi koshty”. Innovation and Sustainability. 2022. 2. S. 131–138.

15. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2023 rik: Zakon Ukrainy vid 3 lystopada 2022 r. 2710-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2710-20> (date of access: 27.08.2023).

16. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia finansovoi pidtrymky rozvytku fermerskykh gospodarstv: Postanovy Kabinet Ministriv Ukrainy vid 7 liutoho 2018 r. № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text> (date of access: 27.08.2023).

17. Kurman T.S. Pravovi zasady hrantovoi pidtrymky ahrobiznesu yak napriamu derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo". 2023. № 3. S. 219–223.

18. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku fermerskykh gospodarstv ta silskohospodarskoi kooperatsii na 2018–2020 roky: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13.09.2017 r. № 664-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/664-2017-%D1%80#Text> (date of access: 27.08.2023).

19. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dlia nadannia pidtrymky fermerskym gospodarstvam" fermerskym gospodarstvam: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 serpnia 2004 r. № 1102. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%B-F#Text> (date of access: 27.08.2023).

20. Rozpochato pryiom zaiavok dlia otrymannia kompensatsii vytrat na orhanichnu sertyfikatsiiu. Ofitsiinyi vebсайт Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL: <https://minagro.gov.ua/news/rozpochato-prijom-zayavok-dlya-otrimannya-kompensaciyi-vitrat-na-organichnu-sertifikaciyu> (date of access: 27.08.2023).

УДК 342.5

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Болдирєв Сергій В'ячеславович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри державного будівництва

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Boldyriev Serhii

Candidate of Juridical Sciences (PhD), Associate Professor,

Associate Professor at the Department of the State Building

Yaroslav Mydryi National Law University

Лінник Микола Павлович

студент Факультету адвокатури

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Linnyk Mykola

Student of the Faculty of Advocacy

Yaroslav Mydryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9213

ВПЛИВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ НА СТАТУС РАЙОННИХ РАД, ЇХ МІСЦЕ ТА РОЛЬ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

IMPACT OF DECENTRALIZATION ON THE STATUS OF DISTRICT COUNCILS, THEIR PLACE AND ROLE IN THE LOCAL GOVERNMENT SYSTEM IN UKRAINE

Анотація. Наукова стаття присвячена питанню статусу районних рад у контексті реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Відповідно до мети дослідження запропоновано оптимальний спосіб визначення ролі та значення районних рад, із відповідними законодавчими змінами. Також проаналізовано роботи вітчизняних науковців, чий позиції були враховані при проведенні дослідження.

Задля реалізації поставленої мети надана стисла характеристика етапів децентралізації влади в Україні, а особливу увагу сконцентровано на статусі районних рад. У статті описані два основних способи визначення статусу районних рад із зазначенням переваг кожного з них. В останньому розділі наукової роботи запропоновані відповідні чіткі законодавчі зміни.

Основний матеріал дослідження поділено на 4 блоки. Перший блок присвячено проблематиці статусу районних рад у контексті реформи децентралізації влади в Україні. Має на меті описати головні етапи процесу децентралізації, в рамках яких відбувалась зміна ролі та значення районних рад, про що також зазначається.

У другому та третьому блоці обґрунтовуються два фактично протилежні підходи до вирішення питання статусу районних рад. Так, спочатку наводяться аргументи щодо необхідності посилення ролі та значення районних рад як способу визначити їхній статус. Далі пропонується інший підхід – повна ліквідація районних рад.

З огляду на те, що в ході дослідження варіант повної ліквідації районних рад було визнано пріоритетним, четвертий блок роботи описує конкретні пропозиції змін до Конституції України щодо ліквідації районних рад як інституту.

У підсумку, дана наукова стаття розглядає важливе питання статусу районних рад у контексті реалізації децентралізаційних реформ в Україні. Вважаємо, що рішення про ліквідацію районних рад має бути прийнято в найближчому майбутньому, відповідно до чинної політики зменшення ролі та значення районних рад в Україні.

Ключові слова: статус районних рад, децентралізація, конституційна реформа.

Summary. The scientific article is devoted to the issue of the status of district councils in the context of the implementation of the reform of power decentralization in Ukraine. In accordance with the purpose of the study, the optimal way of determining the role and importance of district councils is proposed, with appropriate legislative changes. The works of domestic scientists, whose positions were taken into account during the research, were also analyzed.

In order to realize the set goal, a concise description of the stages of decentralization of power in Ukraine is given, and special attention is focused on the status of district councils. The article describes two main methods of determining the status of district councils, indicating the advantages of each of them. In the last chapter of the scientific work, relevant clear legislative changes are proposed.

The main research material is divided into 4 blocks. The first block is devoted to the issue of the status of district councils in the context of the reform of power decentralization in Ukraine. It aims to describe the main stages of the decentralization process, within which the role and importance of district councils changed, which is also noted.

In the second and third blocks, two actually opposite approaches to solving the issue of the status of district councils are substantiated. Thus, at first, arguments are given for the need to strengthen the role and importance of district councils as a way to determine their status. Next, another approach is proposed – the complete liquidation of district councils.

In view of the fact that in the course of the study, the option of complete liquidation of district councils was recognized as a priority, the fourth block of work describes specific proposals for changes to the Constitution of Ukraine regarding the liquidation of district councils as an institution.

In conclusion, this scientific article examines the important issue of the status of district councils in the context of the implementation of decentralization reforms in Ukraine. We believe that the decision to liquidate district councils should be made in the near future, in accordance with the current policy of reducing the role and importance of district councils in Ukraine.

Key words: status of district councils, decentralization, constitutional reform.

Постановка проблеми. Реформа децентралізації влади в Україні є однією з найбільш важливих за весь період незалежності нашої держави. Під час реформи у механізм розподілу повноважень та ресурсної бази між місцевими органами влади були впроваджені численні зміни. Зокрема, такі зміни стосувалися статусу районних рад.

Наразі перед вітчизняними законотворцями стоїть непроста задача: визначити подальшу роль та значення районних рад. Фактично, вирішується питання щодо ліквідації або, навпаки, посилення статусу районних рад.

Мета статті. З огляду на зазначене метою наукової роботи є запропонувати конкретний спосіб визначення статусу районних рад із відповідними законодавчими змінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки серед українських науковців питанню статусу районних рад приділяється значна увага. Публікуються збірники, наукові статті та інші дослідження. Наприклад, робота, авторами якої є С. О. Осипенко, І. А. Когут, Р. Д. Зарецький [1] та дослідження Людмили Горохової, Галини Невинної [2] та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. І. Статус районних рад: проблематика в контексті реформи децентралізації влади в Україні.

Реформа децентралізації влади в Україні триває вже понад 9 років. Цей процес вітчизняні науковці розділяють на 3 головні етапи [1]:

1. З 2014 по 2019 рр. На даному етапі увага приділялась:

- формуванню фінансової незалежності, самодостатності, територіальних громад;
- створенню об'єднаних територіальних громад з метою оптимізації роботи місцевого самоврядування;
- розвитку комунальної власності;
- реалізації програм регіонального розвитку;

– розширенню повноважень органів місцевого самоврядування тощо.

Даний етап слід характеризувати як вдалий.

2. 2020–2021 рр. Найбільшими досягненнями цього етапу стало затвердження Кабінетом Міністрів України адміністративно-територіального устрою базового рівня (на добровільних засадах було сформовано 1469 територіальних громад) [2]. Також була прийнята Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» № 807-ІХ від 17 липня 2020 року, відповідно до якої змін зазнав і субрегіональний рівень влади: з 490 районів було утворено всього 136 [3].

Попри те, що загалом ініціатива зменшити кількість районів (і, відповідно, районних рад) є доцільною та послідовною в рамках реформи децентралізації влади, вона була проведена у вкрай стислі терміни, що не дало можливості чітко визначити статус новоутворених районних рад. Насамперед районні ради не в змозі повноцінно функціонувати через низку чинників.

Організаційний аспект. Не була сформована дієва структура апаратів районних рад, яка мала б ґрунтуватися на владних та фінансових можливостях рад.

Втрата власності. Внаслідок реформи децентралізації з-під юрисдикції районних рад були виведені практично всі об'єкти спільної власності громад. Це стосується закладів освіти, лікарень і поліклінік, соціокультурних об'єктів (музичні школи, будинки культури і т.д.), бібліотек та іншого.

Доходи районних бюджетів. Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 907-ІХ від 17.09.2020 [4] та Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України» № 1081-ІХ від 15.12.2020 [5] були суттєво зменшені можливі фінансові надходження до бюджетів районних рад. Наприклад, районні бюджети було виключено із механізму

горизонтального вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів [6].

Повноваження. Без достатніх фінансових ресурсів районні ради не можуть повною мірою реалізовувати власні, закріплені насамперед у главі 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7], повноваження. Із цього випливає ще одна, не менш значуща, проблема — районні державні адміністрації також не реалізують свою компетенцію достатньою мірою. До проведення другого етапу децентралізації влади районні державні адміністрації функціонували насамперед на основі делегованих відповідними районними радами завдань і фінансових ресурсів. Наразі ж ситуація склалася таким чином, що районні ради самі не мають необхідної ресурсної бази та, відповідно, не можуть підкріпити нею делеговані районним державним адміністраціям повноваження.

З огляду на зазначене другий етап децентралізації влади слід характеризувати як такий, що проведений надто швидко, без належної оцінки можливих ризиків.

3. З 2022 р. по наш час. Починаючи із 2022 року планувалось вирішити наведені раніше проблеми та завершити процес децентралізації влади загалом, однак повномасштабна збройна агресія Російської Федерації, очевидно, відтермінувала проведення останнього етапу реформи. Втім, процес децентралізації має тривати. Важливо, аби на завершальному етапі реформи велике значення приділялось ролі та значенню саме районних рад. Так, існує два основні підходи вирішення питання невизначеного статусу районних рад.

II. Посилення ролі та значення районних рад як спосіб визначити їхній статус.

Серед українських науковців ведеться полеміка з приводу майбутнього районних рад: посилення статусу чи повна ліквідація. Спочатку наведемо аргументи саме на користь першого варіанту.

Розпочати формування статусу районних рад необхідно з визначення фундаментальних принципів. Одним із таких є недопущення дублювання повноважень районних рад відповідних територіальних громад у рамках області та, власне, обласних рад.

Основним аргументом на підтримку субрегіонального рівня є те, що внаслідок різкої передачі об'єктів власності від районних рад до громад, останні не в змозі повноцінно утримувати кожен переданий об'єкт виключно власними коштами. Як результат, десятки закладів були закриті: спортивні школи, культурні заклади, заклади, що надають соціальні послуги громадянам та інші.

Основною причиною недостатньої кількості фінансових ресурсів громад, які мають бути направлені на утримання відповідних закладів, є те, що переданими від районних рад об'єктами можуть користуватися декілька громад, однак утримання

покладається виключно на ту громаду, на території якої і знаходяться зазначені заклади. Це пояснюється тим, що право комунальної власності на відповідні об'єкти отримали ті громади, у межах яких розташовані відповідні заклади. Таку проблему має вирішувати інститут міжбюджетних трансфертів, відповідно до якого кожна громада, яка користується послугами певного закладу, має сплачувати до бюджету громади-власника закладу визначену на договірній основі суму коштів.

Також варто зазначити, що ліквідація субрегіонального рівня потенційно може суперечити положенню частини 3 статті 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, де зазначається: «3. Публічні повноваження, як правило, здійснюються переважно тими органами публічної влади, які мають найтісніший контакт з громадянином» [8]. Районні ради мають більш тісний контакт із українськими громадянами, ніж обласні ради. Саме тому передача повноважень ліквідованих районних рад не має здійснюватись на користь регіонального рівня, тобто обласних рад: має бути збережений принцип субсидіарності.

Прибічники посилення ролі районних рад наводять такий перелік повноважень, якими можуть бути наділені ради, у відповідних сферах:

Медична галузь: спрямування на розвиток та стабільну підтримку закладів вторинної медичної допомоги, таких як: поліклініка, лікарня (амбулаторне та стаціонарне лікування).

Освітня ланка: спрямування на підтримку та розвиток шкіл-ліцеїв, вечірніх шкіл, дитячих таборів, психологічно-педагогічних закладів, закладів пов'язаних з логопедією або методичною підтримкою працівників шкіл.

Гуманітарна галузь: спрямування на постійну підтримку та розвиток таких закладів, як: школи мистецтва, спортивні школи, туристичні заклади, бібліотеки, музеї та багато інших гуманітарних установ та центрів.

Соціальна сфера: підтримка та розвиток спеціальних установ, які здійснюють соціальне обслуговування громадянам, які потребують тієї чи іншої допомоги за місцем їхнього проживання.

Інфраструктурна галузь: підтримка та розвиток інфраструктури, наприклад, підтримка дорожньо-транспортної мережі та транспортних перевезень.

Такий широкий спектр повноважень може бути реалізований виключно за умови фінансової спроможності районних рад, тож така спроможність має бути встановлена. Джерелами ресурсної бази рад насамперед мають стати кошти громад у рамках відповідного району та державний бюджет. Зокрема, бюджети районних рад можуть поповнюватися завдяки податку на доходи фізичних осіб (від 10%), акцизам, рентним надходженням і т.д.

На підкріплення концепції посилення ролі та значення районних рад можна навести європей-

ський досвід. Так, із 28 членів ЄС проміжний (районний) рівень адміністративно-територіального устрою існує у 12 державах, в тому числі семи найбільших за населенням і восьми (окрім Швеції) — за площею. Якщо ж брати до уваги стандарт територіального поділу країн ЄС для статистичних цілей або NUTS, то територіальні одиниці третього рівня (NUTS 3), що наділені самоврядуванням, існують у 14 державах. Саме цьому формату (населення 150–800 тис. осіб) по плану мають відповідати райони в Україні з середньостатистичною кількістю населення 400 тис. осіб. Звідси можна зробити висновок, що у всіх європейських державах зі схожими до вітчизняних географічними та демографічними параметрами функціонує районне самоврядування (Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Польща, Румунія) або ж створюється більша кількість невеликих самоврядних регіонів (Швеція, Фінляндія) [9].

З огляду на наведені аргументи, концепція посилення ролі та значення районних рад у рамках реформи децентралізації влади в Україні не позбавлена права на існування. Однак більш раціональним є саме другий спосіб визначення статусу районних рад, якому присвячений наступний розділ наукової роботи.

III. Ліквідація районних рад, аргументи на користь другого варіанту.

Головною метою реформи децентралізації влади в Україні є формування самодостатніх (як із точки зору повноважень, так і фінансових ресурсів) громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування. З огляду на це, починаючи з 2014 року, сфера компетенції територіальних громад поступово збільшується, відповідно, зростає і їхня економічна самостійність.

Як уже зазначалось раніше, процес децентралізації влади має відбуватися згідно з принципом субсидіарності. Принцип субсидіарності полягає в тому, що всі питання, які можуть ефективно вирішуватися на рівні місцевих структур, повинні перебувати в компетенції муніципальних органів, які є найближчими до населення. Тобто реформа децентралізації влади має бути направлена насамперед не на проміжні, субрегіональні, органи, які представляють спільні інтереси територіальних громад, а на самі територіальні громади.

У попередньому розділі наукової роботи було наголошено на існуючій наразі проблемі того, що деякі громади не в змозі самостійно утримувати об'єкти, які були передані у їхню власність районними радами. Однак насправді це не є суттєвою загрозою для місцевого самоврядування, оскільки 17 червня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про співробітництво територіальних громад» № 1508-VII [10]. Цей Закон є вкрай важливим та корисним для розвитку самодостатності громад, адже відповідно до ньо-

го було затверджено додатковий спосіб вирішення питань, що відносяться до спільної компетенції громад без залучення субрегіонального рівня. Йдеться про інститут договорів про співробітництво територіальних громад. З моменту набрання чинності Законом об'єднані територіальні громади були наділені здатністю самим вирішувати питання, які представляють їхні спільні інтереси. Це повністю відповідає головній меті децентралізації влади в Україні та міжнародно визнаному принципу субсидіарності.

Реформа децентралізації влади поступово зменшує роль і значення районних рад вже понад 9 років, відмова від такої стратегії стане недоцільним та непослідовним рішенням. Реформа й надалі має бути направлена на розширення самодостатності громад, що неодмінно призведе до повної втрати навіть теоретичної потреби в існуванні такого інституту, як районні ради.

Окремо варто наголосити на тому, що протягом усього періоду широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України районні ради мають невизначений статус, що унеможливило їхнє повноцінне функціонування. Фактично роль та значення районних рад є незначними, а за успішне співіснування громад відповідають інші місцеві ради у взаємодії із обласними радами та державними адміністраціями. Така взаємодія є вкрай успішною та ефективною моделлю управління на місцевому рівні навіть під час повномасштабної війни, що вчергове доводить факт того, що необхідності у функціонуванні районних рад немає.

Значною залишається проблема політичної складової у функціонуванні районних рад. Так, чинне законодавство закріплює за районними радами можливість істотно впливати на виконавчі та інші органи місцевого рівня. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» на пленарних засіданнях районної ради вирішуються такі питання:

- 1) Пункт 28 частина перша статті 43: «заслуховування звітів голів місцевих державних адміністрацій, їх заступників, керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, бюджету, рішень ради із зазначених питань, а також про здійснення місцевими державними адміністраціями делегованих їм радою повноважень» [7];
- 2) Пункт 29 частина перша статті 43: «прийняття рішення про недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації» [7];
- 3) Пункт 36 частина перша статті 43: «заслуховування інформації прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби із злочинністю, охорони громадської безпеки і порядку та результати діяльності на відповідній території» [7].

Зазначені вище повноваження районних рад несуть у собі серйозну політичну загрозу. У підтримку такої тези можна навести позицію Юрія Ганущака, директора Інституту розвитку територій: «державний орган, який має бути основою виконавчої влади на території, буде постійно під загрозою політично вмотивованого рішення з боку місцевих бізнес-груп. Навіть якщо в новій редакції закону про місцеві державні адміністрації закріпити норму, що вотум недовіри голові РДА може оголошуватися лише з питань здійснення цієї райдержадміністрацією функцій виконавчого органу районної ради, це не усуне проблеми політичних маніпуляцій, що послаблюватимуть виконавчу владу» [11].

З огляду на зазначене, районні ради мають бути ліквідовані, відповідні законодавчі зміни запропоновані в останньому розділі дослідження.

IV. Ліквідація районних рад як конституційна реформа.

Існування районних рад передбачено Основним Законом нашої держави, тож законодавчий процес ліквідації районних рад має бути розпочатий із внесення змін до Конституції України. Очевидно, що в умовах дії воєнного стану Конституція України не може бути змінена, тому запропоновані далі зміни мають бути впроваджені вже після завершення воєнного стану.

Частина 6 статті 118 Конституції України (далі — КУ) пропонується викласти в такій редакції:

«Місцеві державні адміністрації підзвітні і підконтрольні радам у частині повноважень, делегованих їм відповідними обласними радами»;

Частина 9 статті 118 КУ:

«Обласна рада може висловити недовіру голові відповідної місцевої державної адміністрації, на підставі чого Президент України приймає рішення і дає обґрунтовану відповідь»;

Частина 10 статті 118 КУ:

«Якщо недовіру голові обласної державної адміністрації висловили дві третини депутатів від складу відповідної ради, Президент України приймає рішення про відставку голови місцевої державної адміністрації»;

Частина 4 статті 140 КУ:

«Органами місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст, є обласні ради»;

Частина 1 статті 141 КУ:

«До складу сільської, селищної, міської, обласної ради входять депутати, які обираються жителями села, селища, міста, області на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Строк повноважень сільської, селищної, міської, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах, становить п'ять років. Припинення повноважень сільської, селищ-

ної, міської, обласної ради має наслідком припинення повноважень депутатів відповідної ради»;

Частина 3 статті 141 КУ:

«Чергові вибори сільських, селищних, міських, обласних рад, сільських, селищних, міських голів відбуваються в останню неділю жовтня п'ятого року повноважень відповідної ради чи відповідного голови, обраних на чергових виборах»;

Частина 5 статті 141 КУ:

«Голова обласної ради обирається відповідною радою і очолює виконавчий апарат ради»;

Частина у статті 142 КУ: «Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні обласних рад»;

Частина у статті 143 КУ: «Обласні ради затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку відповідних областей та контролюють їх виконання; затверджують обласні бюджети, які формуються з коштів державного бюджету для їх відповідного розподілу між територіальними громадами або для виконання спільних проектів та з коштів, залучених на договірних засадах з місцевих бюджетів для реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм, та контролюють їх виконання; вирішують інші питання, віднесені законом до їхньої компетенції»;

Частина 2 пункту 8 Перехідних положень КУ:

«Обласні ради, обрані до набуття чинності цієї Конституцією, здійснюють визначені нею повноваження до сформування нового складу цих рад відповідно до Конституції України».

Внесення змін задля ліквідації інституту районних рад потребує не лише Конституція України, а й значна частка законодавства. Йдеться насамперед про Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Виборчий кодекс України, Бюджетний кодекс України, Закон України «Про місцеві державні адміністрації» та інші нормативно-правові акти.

Висновок. У науковій роботі наголошено на необхідності прийняття рішення стосовно подальшого статусу районних рад у рамках реформи децентралізації влади в Україні. Таке рішення має бути прийнято під час третього етапу децентралізації влади, тобто в найближчому майбутньому.

Обраний під час проведення дослідження спосіб визначення статусу районних рад, а саме повна їхня ліквідація, повністю відповідає чинній політиці зменшення ролі районних рад в Україні.

Незважаючи на те, що спосіб визначення статусу районних рад, який зводиться до посилення їхньої ролі, є також змістовним та не позбавленим сенсу, саме повна ліквідація інституту районних

рад вбачається єдиним оптимальним способом вирішення питання щодо їхньої подальшої ролі та значення.

Відповідно до поставленої мети представлені конкретні законодавчі зміни, які покликані закрі-

пити запропонований спосіб визначення статусу районних рад. Насамперед зміни стосуються Конституції України, тож їхнє впровадження можливе лише після завершення періоду дії воєнного стану в Україні.

Література

1. Осипенко С. О., Когут І. А., Зарецький Р. Д. Виклики та перспективи подальшої реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Сучасні технології управління соціально-економічним розвитком України в умовах глобальних викликів сьогодення : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22–23 грудня 2022 року. С. 84–87. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12801/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%202022-85-88.pdf> (дата звернення: 10.08.2023)
2. Горохова Л., Невинна Г. Досягнення та перспективи реформи децентралізації в Україні. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Вип. 46. С. 253–261. doi: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.32>; URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36652/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> (дата звернення: 12.08.2023)
3. Про утворення та ліквідацію районів : Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 10.08.2023)
4. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 17.09.2020 № 907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-20#Text> (дата звернення: 10.08.2023)
5. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України : Закон України від 15.12.2020 № 1081-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-20#Text> (дата звернення: 10.08.2023)
6. Фінансова незалежність громад від районів: бюджетні новації. Бухгалтерський інтернет-портал. 17.10.2020. URL: <https://ibuhgalter.net/news/10604> (дата звернення: 10.08.2023)
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15 жовтня 1985 р., ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 38. Ст. 249.
9. Бризицький М. Чи потрібні районні ради? Децентралізація. 05.11.2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11807> (дата звернення: 07.08.2023)
10. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17 червня 2014 року № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 10.08.2023)
11. Ганущак Ю. Чому не потрібні районні ради? Відповіді для уповноважених. Децентралізація. 26.05.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12485> (дата звернення: 10.08.2023)

References

1. Osypenko S. O., Kohut I. A., Zaretskyi R. D. Vyklyky ta perspektyvy podalshoi realizatsii reformy detsentralizatsii vlady v Ukraini. Suchasni tekhnolohii upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom Ukrainy v umovakh hlobalnykh vyklykiv sohodennia: zbirnyk materialiv II vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 22–23 hrudnia 2022 roku. S. 84–87. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/12801/1/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97%202022-85-88.pdf> (date of access: 10.08.2023)
2. Horokhova L., Nevyinna H. Dosiahnennia ta perspektyvy reformy detsentralizatsii v Ukraini. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filios.-politoh. studii. 2023. Vyp. 46. S. 253–261. doi: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.46.32>; URL: <http://eprints.zu.edu.ua/36652/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%94%D0%B5%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf> (date of access: 12.08.2023)
3. Pro utvorennia ta likvidatsiiu raioniv : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 17 lypnia 2020 roku № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (date of access: 10.08.2023)
4. Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 17.09.2020 № 907-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-20#Text> (date of access: 10.08.2023)

5. Pro vnesennia zmin do Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 15.12.2020 № 1081-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-20#Text> (date of access: 10.08.2023)
6. Finansova nezalezhnist hromad vid raioniv: biudzhetni novatsii. Bukhhalterskyi internet-portal. 17.10.2020. URL: <https://ibuhgalter.net/news/10604> (date of access: 10.08.2023)
7. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku № 280/97-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Ievropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia vid 15 zhovtnia 1985 r., ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 15 lypnia 1997 r. № 452/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 38. St. 249.
9. Bryzitskyi M. Chy potribni raionni rady? Detsentralizatsiia. 05.11.2019. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/11807> (date of access: 07.08.2023)
10. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad : Zakon Ukrainy vid 17 chervnia 2014 roku № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (date of access: 10.08.2023)
11. Hanushchak Yu. Chomu ne potribni raionni rady? Vidpovidi dlia upovnovazhenykh. Detsentralizatsiia. 26.05.2020. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12485> (date of access: 10.08.2023)

Літошенко Олена Святославівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права*

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Litoshenko Olena

PhD in Laws, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Private Law

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

ORCID: 0000-0003-0437-3149

Богдан Ольга Василівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії права та держави

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Bogdan Olga

PhD in Laws, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Theory and History of Law and State

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0002-8090-846X

Пугачов Микола Іванович

доктор економічних наук, завідувач відділу

економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Pugachov Mykola

Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of

Agrarian Production Economics and International Integration

National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics»

ORCID: 0000-0002-7507-5870

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9161

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

REGULATORY AND LEGAL BASIS OF ENSURING HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена дослідженню нормативно-правових засад забезпечення прав людини в Україні. Встановлено, що забезпечення прав людини виступає єдиним, цілісним і якісно самостійним явищем правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, які створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

Виокремлено загальні положення, які характеризують забезпечення прав людини, а саме: 1) це система соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів; 2) заходи, через які виражено зміст забезпечення, спрямовано на фактичну реалізацію та охорону прав, які є об'єктом гарантування; 3) указані заходи детермінують наявність рівних можливостей при вступі суб'єкта права у конкретні правовідносини; 4) указані заходи є забезпечувальною системою правових та соціальних механізмів, яку сформовано в конкретній державі відповідно до наявного стану розвитку суспільних відносин тощо.

Встановлено, що нормативно-правове забезпечення прав людини це комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів імперативно-нормативного упорядкування й організації діяльності суб'єктів та об'єктів управління, що створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

Зазначено, що на зміст нормативно-правового забезпечення прав людини впливатиме як стан функціонування державних органів, так і розвиток демократичних інституцій в державі. Виокремлено основоположні нормативно-правові акти, що певним чином забезпечують права людини. Зроблено акцент на обмеженнях прав людини в період дії правового режиму воєнного стану. Встановлено, що забезпечення прав людини в період дії правового режиму воєнного стану має відповідати загальним ідеям про права людини з врахуванням корективів, що неможливо відхилити.

Виявлено, що право на конфіденційність персональних даних в умовах дії правового режиму воєнного стану зазнало певних обмежень. Це опосередковано тим, що доступу до персональних даних та їх обробка надають можливість допомогти стримати та подолати загрози для національної безпеки.

Ключові слова: права людини, забезпечення прав, правове регулювання, нормативно-правові засади, міжнародні стандарти.

Summary. The article is devoted to the study of the normative and legal foundations of ensuring human rights in Ukraine. It has been established that the provision of human rights is a single, integral and qualitatively independent phenomenon of the legal system, which is a complex of interconnected and interacting elements that create appropriate legal and factual opportunities for everyone to fully exercise their rights and freedoms.

The general provisions characterizing the provision of human rights are singled out, namely: 1) it is a system of socio-economic, political, legal conditions, ways and means; 2) measures through which the content of the guarantee is expressed, aimed at the actual implementation and protection of the rights that are the object of the guarantee; 3) the specified measures determine the availability of equal opportunities when the subject of law enters a specific legal relationship; 4) the specified measures are a security system of legal and social mechanisms, which was formed in a specific state in accordance with the existing state of development of social relations, etc.

It has been established that the regulatory and legal provision of human rights is a complex of interrelated and interacting elements of imperative-normative regulation and organization of the activities of subjects and objects of management, which create appropriate legal and factual opportunities for everyone to fully exercise their rights and freedoms.

It is noted that the content of regulatory and legal protection of human rights will be influenced by both the state of functioning of state bodies and the development of democratic institutions in the state. The fundamental normative legal acts, which in a certain way ensure human rights, are singled out. Emphasis is placed on the limitations of human rights during the legal regime of martial law. It was established that the provision of human rights during the legal regime of martial law should correspond to general ideas about human rights, taking into account corrections that cannot be rejected.

It was revealed that the right to confidentiality of personal data under the conditions of the legal regime of martial law was subject to certain restrictions. This is mediated by the fact that access to personal data and its processing provide an opportunity to help contain and overcome threats to national security.

Key words: human rights, ensuring rights, legal regulation, legal framework, international standards.

Постановка проблеми. Розвиток та адаптування нормативних стандартів України до європейських постулатів призводить до переоцінки змісту вихідних начал функціонування будь-якої держави, що закріплено на конституційному рівні [1]. Не виключенням є сфера забезпечення прав людини. Одночасно, впровадження правового режиму воєнного стану лише актуалізовано пошук нових підходів до впорядкування суспільних відносин загалом, та умов забезпечення прав людини зокрема. Сфера забезпечення прав і свобод людини й громадянина як об'єкт правового регулювання в умовах особливого періоду потребує переосмислення механізмів забезпечення права на належний рівень медичної допомоги, права на свободу та безпеку, права на приватне життя, свободу совісті та свободу зібрань, права на освіту, захисту від злочинів та захисту жертв злочинів і тому подібне. За таких умов, юридичне забезпечення прав людини потребує реформатування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Встановлення сутності нормативно-правового забезпечення прав людини в умовах сучасності є малоодо-

слідженими. Окремі праці, що можуть являтися основою для цього дослідження присвячено правам людини, а також їх нормативного закріплення у цілому. Зокрема, це висновки, яких зроблено: Є. В. Білозьоров [2], Л. Л. Богачова [3], А. Ю. Гурик [4], В. В. Туряниця [5]. Таким чином, питання удосконалення законодавчого забезпечення прав людини є своєчасними та актуальними. Метою цього дослідження є встановлення стану нормативно-правового забезпечення прав людини.

Виклад основного матеріалу. В Україні на конституційному рівні закріплено, що забезпечення прав і свободи людини визначає суть та зміст діяльності держави [1]. Термін «забезпечення» (означає «запоруку; умову, котра забезпечує що-небудь») у пристосованні до забезпечення прав людини й громадянина означає умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі та всебічну охорону прав та свобод особи. Система юридичного забезпечення прав людини й громадянина зазнали змін щодо сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, яких спрямовано на практичну реалізацію таких загально визначених

прав, як: право на заборону катувань та нелюдського чи такого що принижує, поведження або покарання; право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на медичне страхування; право на свободу та безпеку та право на справедливий суд; право на приватне життя, свободу совісті, свободу вираження поглядів, свобода зібрань тощо.

Забезпечення прав людини виступає єдиним, цілісним і якісно самостійним явищем правової системи, яке є комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів, які створюють належні юридичні й фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод. До складових елементів забезпечення прав і свобод особи можна віднести: правовий статус особи, юридичні гарантії прав і свобод та загальносоціальні умови. Вони знаходяться між собою не в простих односторонніх зв'язках, їхні зв'язки є взаємними, тобто всі елементи впливають один на одного. При цьому, взаємозв'язок правового статусу особи та загальносоціальних умов забезпечення прав і свобод має прояв у тому, що стан розвитку суспільства обумовлює наявність певних запитів, необхідних для нормального існування індивідів, а правовий статус опосередковує юридичні можливості використовувати соціальні блага, створені в конкретно-історичних умовах [5, с. 103].

Є твердження щодо можливості виокремлення системи забезпечення прав як запоруки створення для суб'єктів прав рівних можливостей при реалізації наданих прав, свобод та інтересів [2]. Наприклад, на рівні ЄС забезпечення прав людини (в юридичному сенсі) є сукупністю засобів захисту прав від порушень, процедури поновлення порушених прав і порядок відшкодування завданої шкоди [3].

Слід звернути увагу на можливість тлумачення забезпечення прав людини як системи об'єктивних і суб'єктивних чинників, які мають вираження в соціально-економічних, політичних, юридичних умовах та засобах і створюють реальну реалізацію, охорону та захист прав і свобод громадян [4].

Доцільним є виокремлення загальних положень, які характеризують забезпечення прав людини, наприклад, що: 1) це система соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів; 2) заходи, через які виражено зміст забезпечення, спрямовано на фактичну реалізацію та охорону прав, які є об'єктом гарантування; 3) указані заходи детермінують наявність рівних можливостей при вступі суб'єкта права у конкретні правовідносини; 4) указані заходи є забезпечувальною системою правових та соціальних механізмів, яку сформовано в конкретній державі відповідно до наявного стану розвитку суспільних відносин.

Ступінь прав людини та засоби, які при цьому використовуються, неоднакові. Обов'язком держави, при цьому, є створення якісних нормативно-

правових умов для реалізації наданих законних прав та інтересів. До умов, що сприяють реалізації прав і свобод людини, відносять: рівень розвитку демократії, політичний режим, економічний потенціал суспільства, ступінь розвиненості законодавства, рівень правосвідомості, культури, точність механізму запобігання порушенням прав, їх повне і швидке поновлення.

Нормативно-правове забезпечення віддзеркалює дію імперативно-нормативного упорядкування й організації діяльності суб'єктів та об'єктів управління і формування сталого порядку їх функціонування [6, с. 158]. З іншого боку, нормативно-правове забезпечення втілено в відповідному рівні регулювання, тобто воно є цілеспрямованим впливом норм права на суспільні відносини, що реалізується за допомогою правових заходів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави [7, с. 89; 8, с. 39].

Таким чином, нормативно-правове забезпечення прав людини це комплексом взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів імперативно-нормативного упорядкування й організації діяльності суб'єктів та об'єктів управління, що створюють належні юридичні та фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод.

Серед основних нормативно-правових актів національного характеру, зміст яких спрямовано на забезпечення прав людини відзначимо наступні Закони України: «Про звернення громадян» [9], «Про запобігання корупції» [10], Кодекс адміністративного судочинства [11], «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [12], «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [13] тощо.

Окремо хотілось би зазначити стан забезпечення прав людини в умовах дії воєнного стану. Ступінь заходів, що вживаються у відповідь на поточну загрозу мають відповідати меті їх впровадження. Певні права не допускають жодного відхилення від зобов'язань щодо їхнього дотримання, наприклад, права на життя, заборону рабства і примусової праці, дотримання принципу неприпустимості притягнення особи до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення.

Обмеження щодо права на приватне життя, свободу совісті, свободу вираження поглядів, свобода зібрань є прийнятними лише в тому випадку, якщо вони встановлені законом і пропорційні законній меті, що переслідується, включаючи питання національної безпеки. Значні обмеження звичайної соціальної діяльності, включаючи доступу до громадських місць культу, громадських зібрань, весільних і похоронних обрядів, неминуче можуть призвести до суперечливих скарг на зазначені вище положення. Хоча посилені обмеження вищезазначених прав можуть бути повністю виправданими під час кризи, суворі кримінальні покарання

викликають занепокоєння і повинні бути об'єктом суворого контролю. Виключення не повинні спричинювати завищення значущості злочинних засобів. Справедливий баланс між примусом та запобіганням є найбільш доречним, якщо не єдиним шляхом забезпечення цієї групи прав людини.

Щодо права на конфіденційність персональних даних, то в умовах дії правового режиму воєнного стану воно зазнає певних обмежень. Це опосередковано тим, що доступу до персональних даних та їх обробка надають можливість допомогти стримати та подолати загрози для національної безпеки. Моніторинг, відстеження та передбачення є важливими елементами державного нагляду. Щодо права на свободу та особисту недоторканність та права на вільне пересування і свободу вибору місця проживання, то воно зазнало суттєвих змін, пов'язаних із встановленням ряду обмежувальних заходів, що передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [14]. Водночас ці адміністративні заходи слід вважати виправда-

ними, ґрунтуючись на положеннях Європейської конвенції з прав людини, що стосуються охорони здоров'я, наприклад, ст. 5, 8, 9–11 і т.д. [15]. Зазначимо, що в будь-якому випадку, забезпечення прав людини в період дії правового режиму воєнного стану має відповідати загальним ідеям про права людини з врахуванням корективів, що неможливо відхилити.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи зазначимо, що нормативно-правове забезпечення прав людини відображатиме цілеспрямований вплив норм права на стан гарантування прав людини шляхом застосування комплексу заходів. На зміст нормативно-правового забезпечення прав людини впливатиме як стан функціонування державних органів, так і розвиток демократичних інституцій в державі. Звернуто увагу на основоположні нормативно-правові акти, що певним чином забезпечують права людини. Зроблено акцент на обмеженнях прав людини в період дії правового режиму воєнного стану.

Література

1. Конституція України. Із змінами, внесеними Законом України від 08.12.2004 р. № 2222-IV. Дата оновлення 01.01.2020 р. URL: /laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 13.08.2023).
2. Білозьоров Є.В. Правові гарантії захисту прав і свобод людини в Україні: реалії та проблеми. Адвокат. 2009. № 8. С. 26–30.
3. Богачова Л.Л. Юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в європейському та національному праві. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2011. Вип. 22. С. 56–70.
4. Гурик А.Ю. Гарантії забезпечення права на пенсію державних службовців. Публічне право. 2013. № 2. С. 321–327.
5. Туряниця В.В. Національний і міжнародний механізм забезпечення прав і свобод людини як цілісна правова система: вплив глобалізаційних процесів на їх удосконалення. Сучасні проблеми порівняльного правознавства: зб. наук. праць / редкол.: Ю.Шемшученко (голова), Я.Лазур (голова) та ін. Київ : Вид-во УжНУ «Говерла», 2015. С. 103–105.
6. Адміністративне право України: підручник / [Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка]. К. : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
7. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття) : монографія / [В.В. Галунько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін, О.О. Онищук, Ю.В. Гридасов, М.М. Новіков, У.О. Палієнко, І.А. Дьомін, О.М. Єщук; за заг. ред. В.В. Галунька]. Херсон : Херсонська міська друкарня, 2010. 376 с.
8. Тащишин І.Б. Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. Л., 2009.
9. Про звернення громадян : Закон України від 02.09.1996 р. № 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.08.2023).
10. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 13.08.2023).
11. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n9553> (дата звернення: 13.08.2023).
12. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 09.08.2023).
13. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII. Дата оновлення: 14.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (дата звернення: 09.08.2023).
14. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 09.08.2023).
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 09.08.2023).

References

1. Konstytutsiya Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#-Text> (date of access: 13.08.2023).
2. Turyanytsia V. V. (2015). Natsional'nyy i mizhnarodnyy mekhanizm zabezpechennya prav i svobod lyudyny yak tsilisna pravova systema: vplyv hlobalizatsiynykh protsesiv na yikh udoskonalennya [The national and international mechanism for ensuring human rights and freedoms as a coherent legal system: the impact of globalization processes on their improvement]. *Suchasni problemy porivnyal'noho* [Modern problems of comparative jurisprudence], 103–105.
3. Biloz'orov Ye.V. (2009). Pravovi harantiyi zakhystu prav i svobod lyudyny v Ukraini: realiyi ta problem [Legal guarantees of protection of human rights and freedoms in Ukraine: realities and problems]. *Advokat* [Advocate], 8, 26–30.
4. Bohachova L.L. (2011). Yurydychni harantiyi prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v yevropeys'komu ta natsional'nomu pravi [Legal guarantees of human and citizen rights and freedoms in European and national law]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovyraduvannya* [State construction and local self-government], 22, 56–70.
5. Huryk A.YU. (2013). Harantiyi zabezpechennya prava na pensiyu derzhavnykh sluzhbovtziv [Guarantees of ensuring the right to pension of civil servants]. *Publichne pravo* [Public law], 2, 321–327.
6. *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine] : pidruchnyk. K. : Yurinkom Inter, 2005. 544 s.
7. *Administrativne pravo Ukrainy v suchasnykh umovakh (vyklyky pochatku XXI stolittya)* [Administrative law of Ukraine in modern conditions (challenges of the beginning of the 21st century)] : monohrafiya, Kherson : Kher-sons'ka mis'ka drukarnya, 2010. 376 s.
8. Tatsyshyn I.B. (2009). *Administrativno-pravove zabezpechennya informatsiynykh vidnosyn v haluzi reklamy* [Administrative and legal provision of information relations in the field of advertising] : dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk
9. Pro zvernennya hromadyan : Zakon Ukrainy vid 02.09.1996 r. № 393 [On appeals by citizens: Law of Ukraine No. 393 dated September 2, 1996]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 13.08.2023)
10. Pro zapobihannya koruptsiyi [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 r. № 1700-VII [Law of Ukraine dated 14.10.2014 № 1700-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (date of access: 13.08.2023)
11. Kodeks administrativnoho sudochynstva Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n9553> (date of access: 13.08.2023).
12. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib : Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 p. № 1706-VII [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (date of access: 13.08.2023).
13. Pro derzhavnu dopomohu sim'nyam z dit'my : Zakon Ukrainy vid 21.11.1992 r. № 2811-XII [On state assistance to families with children: Law of Ukraine dated November 21, 1992 No. 2811-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text> (date of access: 13.08.2023).
14. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 r. № 389 [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (date of access: 13.08.2023).
15. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod: Mizhnarodnyy dokument vid 04.11.1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: International document dated November 4, 1950]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (date of access: 13.08.2023).

Пархуць Владислав Дмитрович

*аспірант кафедри теорії держави і права,
конституційного права та державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Parkhuts Vladyslav

*Postgraduate Student of the Department of
Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University*

Заворотченко Тетяна Миколаївна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії держави і права, конституційного права та державного управління
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара*

Zavorotchenko Tetyana

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of
Theory of State and Law, Constitutional Law and Public Administration
Oles Honchar Dnipro National University*

ORCID: 0000-0003-2004-2788

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9167

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ПОДІЛУ ВЛАДИ В УКРАЇНИ

THE GENESIS OF THE SEPARATION OF POWERS IN UKRAINE

Анотація. У цій статті розглядається генеза розвитку в світі та в Україні механізму поділу влади та системи стримувань і противаг. Досліджуються особливості реалізації цього інституту в Конституції України. Виокремлюються проблеми сучасного конституційного закріплення інституту Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України.

Наголошується, що теорія поділу влади, виникнувши завдяки працям багатьох представників філософсько-правової думки, знайшла свою реалізацію в практиці функціонування державних апаратів практично всієї сучасної цивілізації. Її загальнолюдська цінність визначила сьогоденні реалії щодо формування та розвитку системи української правової державності.

Теорія поділу влади знайшла пряме відображення і закріплення в основних законах демократичних держав, іншими словами, державна влада вибудовується за принципом поділу на самостійні та незалежні гілки влади: законодавчу, виконавчу, судову. При цьому необхідно зазначити, що кожна з держав не тільки прагне розділити гілки єдиної державної влади, а й приділяє значну увагу їх взаємодії. Поділ влади є комплексним важелем для обмежування, за допомогою якого кожна з гілок діє самостійно, не втручаючись у повноваження іншої; встановлюється взаємний контроль, збалансованість, рівновага у взаємовідносинах державних органів, що здійснюють законодавчу, виконавчу та судову владу. За допомогою поділу влади органи держави діють у межах своєї компетенції, встановлюючи взаємний контроль, збалансованість, рівновагу у взаємовідносинах державних органів, що здійснюють законодавчу, виконавчу і судову владу. Для цього використовується ціла низка обмежувальних юридичних засобів: заборон, обов'язків, заходів відповідальності тощо. Реалізація принципу поділу влади можлива й ефективна тільки за супроводу його системою «стримувань і противаг». Вона запобігає спробам узурпації повноважень однієї влади іншою і забезпечує нормальне функціонування органів держави.

Автори доходять до висновку, що на сучасному етапі розвитку України, перед її суспільством, досить гостро постають проблеми внутрішньої організації та вдосконалення діяльності органів державної влади з урахуванням форми державного устрою, принципів правової та соціальної держави, державного суверенітету, поділу влади та ін.

Ключові слова: конституціоналізм, теорія поділу влади, система стримувань і противаг, поділ влади.

Summary. This article examines the genesis of the development of the mechanism of separation of powers and the system of checks and balances in the world and in Ukraine. The peculiarities of the implementation of this institution in the Constitution of Ukraine are studied. The author highlights the problems of the current constitutional consolidation of the institution of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine.

It is emphasised that the theory of separation of powers, having emerged thanks to the works of many representatives of philosophical and legal thought, has found its implementation in the practice of functioning of state apparatuses of almost the entire modern civilisation. Its universal value has determined today's realities regarding the formation and development of the Ukrainian system of legal statehood.

The theory of the separation of powers is directly reflected and enshrined in the fundamental laws of democratic states, in other words, state power is built on the principle of division into independent and autonomous branches of government: legislative, executive, and judicial. It should be noted that each state not only seeks to divide the branches of a single state power, but also pays considerable attention to their interaction. The separation of powers is a complex lever for restricting, with the help of which each of the branches acts independently, without interfering with the powers of the other; mutual control, balance, and equilibrium in the relations between state bodies exercising legislative, executive and judicial power are established. Through the separation of powers, the state authorities act within their competence, establishing mutual control, balance, and equilibrium in the relations between the state bodies exercising legislative, executive and judicial power. For this purpose, a number of restrictive legal means are used: prohibitions, obligations, liability measures, etc. Implementation of the principle of separation of powers is possible and effective only if it is accompanied by a system of checks and balances. It prevents attempts to usurp the powers of one authority by another and ensures the normal functioning of the state authorities.

The authors come to the conclusion that at the present stage of Ukraine's development, its society is facing quite acute problems of internal organisation and improvement of the activities of public authorities, taking into account the form of government, the principles of the rule of law and the social state, state sovereignty, separation of powers, etc.

Key words: constitutionalism, theory of separation of powers, system of checks and balances, separation of powers.

Постановка проблеми. В юридичній літературі питанням аналізу реалізації принципу поділу влади присвячено багато наукових праць, що жодною мірою не виключає можливості продовжити дослідження цих проблем. Предметом нашого розгляду будуть деякі питання про реалізацію принципу поділу влади в діяльності гілок.

Актуальність теми статті зумовлена визначенням принципу поділу гілок влади; який шлях пройшов розвиток цього принципу в історії сучасної України; в яких конституційних нормах знайшов відображення даний принцип; як реалізується принцип поділу гілок влади; які особливості, характерні для реалізації цього принципу в діяльності державних інститутів України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням принципу поділу влади та, зокрема, системи стримувань і противаг займалися такі видатні українські науковці: В. Авер'янов [1], І. Процюк [2], Ф. Веніславський [3], Цвік М. [4], В. Забарський [5], Ю. Приймак [6], А. Толкач [7] та інші.

Попри значний рівень науково-теоретичної розробки концепції механізму розподілу влади, сучасні виклики у процесі державотворення вимагають докладного та обґрунтованого пояснення важливості цієї системи для забезпечення ефективної взаємодії між різними гілками державної влади.

Мета статті — проаналізувати генезу становлення механізму поділу влади в світовій історії і в Україні, зокрема.

Виклад основного матеріалу. Сучасна інтерпретація принципу поділу влади за всієї своєї

актуальності та динамічності змісту спирається на величезний соціальний досвід усього людства, і тому є надбанням усієї цивілізації.

Полібій одним із перших вважав за необхідне розмежування влади між консулом, сенатом і народними зборами, які повинні, з одного боку, надавати один одному взаємну підтримку і сприяння, з іншого — стримувати владу іншого [8].

Більшість дослідників основоположниками «класичного» варіанта теорії поділу влади називають Джона Локка (1632–1704) і Шарля Монтеск'є (1689–1755). За Локком «усе підпорядковується законодавчій владі», оскільки «той вищий, хто може видавати закони». Локк окремо не виділяв судову владу, вважаючи її складовим елементом виконавчої влади [8].

На відміну від Локка, Монтеск'є виокремлював у системі органів влади і судову владу, яку можна довірити не якомусь спеціальному органу, а виборним особам із народу, яких залучають до відправлення правосуддя лише на певний час. «У такий спосіб, - вважав він, — судова влада, настільки страшна для людей, не буде пов'язана ні з відомою професією, ні з відомим становищем; вона стане невидимою і ніби неіснуючою» [9]. Заслугою Монтеск'є є розробка ідей рівноваги та системи «стримувань і противаг» законодавчих і виконавчих органів державної влади.

Починаючи з кінця XVIII століття, принцип поділу влади набув конституційного закріплення в США і Франції. Нині цей принцип виступає основним стовпом державного устрою всіх розвинутих демократичних держав, зокрема й України.

Нормативно ідея поділу влади в Україні була закріплена в Декларації про державний суверенітет, відповідно статті 3 якої державна влада в Республіці здійснюється за принципом її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову [10].

Наступним етапом в розвитку державних інститутів було прийняття Закону УРСР « Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР від 5 липня 1991 року ». Цей закон діяв до прийняття Конституції України і встановлював, що Президент відповідає за гарантування прав і свобод громадян, державного суверенітету України, дотримання Конституції та законів країни, представлення держави у міжнародних відносинах, а також приймає необхідні заходи для забезпечення обороноздатності, державної та суспільної безпеки та територіальної цілісності республіки. Згідно з цим законом, Президент виступає як найвища посадова особа Української держави і глава виконавчої влади [11].

До прийняття нової Конституції України, організація та функціонування державної влади і місцевого самоврядування регулювалися Конституційним договором, укладеним між Верховною Радою України та Президентом України 08.06.1995 року. Цей Договір встановлював, що Президент України обіймає посади глави держави і глави виконавчої влади України [12].

Конституція України 1996 р. внесла ряд суттєвих змін в організацію влади, обсяг повноважень та взаємодію державних органів. Так, згідно з Конституцією, у першій редакції Президент не входив до гілки виконавчої влади. Крім того, його позбавили статусу голови виконавчої влади, яку йому надавали попередня Конституція та Конституційний договір 1995 року.

У державному механізмі України, відповідно до Конституції України зі змінами на 2016 рік, побудованому на принципі поділу влади, Президент має діяти лише як один із вищих органів державної влади поряд з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Конституційним Судом і Верховним Судом.

На підставі аналізу Конституції України можна встановити, що статтею 10 визначено наступний варіант реалізації принципу поділу влади: « Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України » [13]. Судову владу представляє Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, законодавчу владу — Верховна Рада України — парламент України, виконавчу владу — Кабінет Міністрів України — вищий орган у системі органів виконавчої влади.

Одне з найбільш часто обговорюваних питань конституційного закріплення принципу поділу влади в Україні стосується статусу Президента України.

Насамперед це було зумовлено невизначеністю місця і ролі в державному механізмі Президента України та відсутністю реальної влади у Кабінеті Міністрів України. Згідно з Конституцією України, Президент України посідає особливе місце в системі державних інститутів. Законодавець у ст. 102 Конституції позначив президента гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, не визначивши його « приналежність » до тієї чи іншої гілки влади. [13]. Президент України володіє широкими владними повноваженнями. Як глава держави, він представляє Україну в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори й укладає міжнародні договори України. На нього покладається підписання та офіційне оприлюднення законів.

Президент України має особливе правове становище — він глава держави, а його віднесення до тієї чи іншої гілки влади є предметом дискусії багатьох учених. Найчастіше у світовій практиці глава держави очолює (формально чи реально) виконавчу владу. За Конституцією України Президент України має дуже широкі можливості впливу на кожен з гілок державної влади, але при цьому формально до жодної з них не належить і за результати їхньої діяльності не несе жодної відповідальності.

Водночас Президент України, формально не входячи до жодної з гілок державної влади, за Конституцією України 1996 року зі змінами 2016 року функціонально перебуває ближче до виконавчої влади і має найширші можливості впливати на її діяльність. Така двоякість правового статусу глави держави призводить до суттєвих непорозумінь у функціонуванні інституційної системи в цілому. З одного боку, глава держави формально дистанційований від виконавчої влади. З іншого боку, він фактично органічно вплетений у систему виконавчої влади (п.п. 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, ч. 1 ст. 106 Конституції України).

Аналізуючи систему стримувань і противаг, яку закріплює Конституція України, також слід зазначити, що і Верховна Рада України має досить вагомий вплив на Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади. Зокрема, Кабінет Міністрів України підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України. Парламент України розглядає і приймає рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України, призначає за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначає за поданням Прем'єр-міністра України

членів Кабінету Міністрів України тощо. (п.п. 11–13 ст. 85 Конституції України).

Верховна Рада України за пропозицією Президента України або щонайменше однієї третини народних депутатів України від її конституційного складу може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та ухвалити резолюцію недовіри йому більшістю від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 1 ст. 87 Конституції України). Ухвалення цієї резолюції тягне за собою відставку Кабінету Міністрів України (ч. 3 ст. 115 Конституції України).

При цьому варто зазначити, що за Конституцією України Президент України має набагато більше важелів впливу на діяльність українського парламенту, ніж Кабінет Міністрів України.

Таким чином, Президент України, як глава держави (ч. 1 ст. 102 Конституції України) згідно з положеннями Конституції України, відіграє важливу роль у функціонуванні всієї інституційної системи державної влади. Це означає, що він покликаний консолідувати всі гілки державної влади, забезпечити їхню взаємоузгоджену діяльність для оптимізації функціонування державного механізму України в цілому.

Своєю чергою, згідно з Конституцією України Кабінет Міністрів України не має у своєму розпорядженні скільки-небудь ефективних державновладних повноважень, які б давали йому змогу виступати стримуючим фактором у взаємовідносинах із законодавчою та судовою владою, хоча відповідно до ст. 6 Конституції України Кабінет Міністрів фактично визнається однією з трьох рівноправних гілок державної влади.

Висновки. Резюмуючи викладене, наголосимо на тому, що поділ влади — найважливіша умова та основний механізм функціонування державної влади, він є основою державного будівництва у високорозвинених країнах сучасної світової спільноти. Практична цінність цього інституту влади полягає у встановленні потужних конституційних гарантій проти тенденції до повновладдя однієї з її гілок.

За допомогою поділу влади органи держави діють у межах своєї компетенції, встановлюючи взаємний контроль, збалансованість, рівновагу у взаємовідносинах державних органів, що здійснюють законодавчу, виконавчу та судову владу. Для цього використовується ціла низка обмежувальних юридичних засобів: заборон, обов'язків, заходів відповідальності тощо. Реалізація принципу поділу влади можлива й ефективна тільки за супроводу його системою «стримувань і противаг». Вона попереджає спроби узурпації повноважень однієї влади іншою і забезпечує нормальне функціонування органів держави.

Порівняно нещодавні події у сфері здійснення конституційної реформи, а саме, повернення парламентом України до парламентсько-президентської форми правління зразка 2004 року свідчать, що в Україні реалізується реформування механізму державної влади.

Принцип поділу влади має не абсолютний, а відносний характер і модифікується залежно від конкретних історичних, політичних та інших реалій. Це повною мірою стосується і України, якій необхідно сформулювати саме систему впорядкованих, взаємопов'язаних засобів стримування гілок влади.

Література

1. Авер'янов В. Уряд у механізмі поділу влади: недосконалість вітчизняної конституційної моделі // Право України. 2005. № 4. С. 10–15.
2. Процюк І. В. Поділ та єдність державної влади. Державне будівництво та місцеве самоврядування. Харків : Право, 2007. Вип. 14. С. 70–76.
3. Веніславський Ф. В. Взаємодія гілок державної влади як принцип основ конституційного ладу України // Право України. 1998. № 1. С. 34–38.
4. Цвік М. В. Конституційні проблеми розподілу властей (деякі загальнотеоретичні аспекти) [Текст] // Вісн. Акад. прав. наук України. 1993. № 1. С. 65–66.
5. Забарський В. Принцип поділу влади в українському державотворенні // Юридичний вісник. 2014. № 31. С. 29–35.
6. Приймак Ю. Система стримувань і противаг у взаємовідносинах між виконавчою та законодавчою гілками влади як механізм консолідації політичного режиму // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії. 2015. Вип. 6. С. 16–19.
7. Толкач А. Еволюція теорії розподілу влади в історії світової політико-правової думки // Форум права. 2014. № 2. С. 432–437.
8. Теорія держави і права : навчальний посібник. В. М. Суботін, О. В. Філонов, Л. М. Князькова, І. Я. Тодоров. Київ : Знання, 2005. 140 с.
9. Монтеск'є Ш. Л. Про дух законів : хрестоматія. Київ, 2008. С. 53
10. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року за № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 11.09.2023)

11. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 5 липня 1991 року, № 1293-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text> (дата звернення: 11.09.2023)

12. Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. № 1к/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.09.2023)

13. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.09.2023)

References

1. Averianov V. Uriad u mekhanizmi podilu vlady: nedoskonalist vitchyznianoї konstytutsiinoї modeli // Pravo Ukrainy. 2005. № 4. S. 10–15.

2. Protsiuk I. V. Podil ta yednist derzhavnoi vlady. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. Kharkiv: Pravo, 2007. Vyp. 14. S. 70–76.

3. Venislavskiy F. V. Vzaiemodiia hilok derzhavnoi vlady yak pryntsyp osnov konstytutsiinoho ladu Ukrainy // Pravo Ukrainy. 1998. № 1. S. 34–38.

4. Tsvik M. V. Konstytutsiini problemy rozpodilu vlastei (deiaki zahalnoteoretychni aspekty) [Tekst] // Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy. 1993. № 1. S. 65–66.

5. Zabarskiy V. Pryntsyp podilu vlady v ukrainskomu derzhavotvorenni // Yurydychni visnyk. 2014. № 31. S. 29–35.

6. Pryimak Yu. Systema strymuvan i protyvah u vzaiemovidnosynakh mizh vykonavchoiu ta zakonodavchoiu gilkami vlady yak mekhanizm konsolidatsii politychnogo rezhymu // Visnyk Lvivskogo universytetu. Seriia fil.-politolog. Studii. 2015. Vyp. 6. S. 16–19.

7. Tolkach A. Evoliutsiia teorii rozpodilu vlady v istorii svitovoi polityko-pravovoi dumky // Forum prava. 2014. № 2. S. 432–437.

8. Teoriia derzhavy i prava : navchalnyi posibnyk. V. M. Subotin, O. V. Filonov, L. M. Kniazkova, I. Ia. Todorov. Kyiv: Znannia, 2005. 140 s.

9. Monteskie Sh. L. Pro dukh zakoniv : khrestomatii. Kyiv, 2008. С. 53

10. Deklaratsiia pro derzhavnyi suverenitet Ukrainy, pryiniata Verkhovnoiu Radoiu URSS 16 lypnia 1990 roku za № 55-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (date of access: 11.09.2023)

11. Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainiskoi RSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainiskoi RSR: Zakon Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki vid 5 lypnia 1991 roku, № 1293-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text> (date of access: 11.09.2023)

12. Konstytutsiinyi dohovir mizh Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy ta Prezydentom Ukrainy pro osnovni zasady organizatsii ta funktsionuvannia derzhavnoi vlady i mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini na period do pryiniattia novoi Konstytutsii Ukrainy vid 08.06.1995 r. № 1к/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80> (date of access: 11.09.2023)

13. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon vid 28.06.1996 r. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 11.09.2023)

Ставнічук Анастасія Петрівна

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний авіаційний університет*

Stavniychuk Anastasiia

*PhD in Law, Senior Lecturer of the
Department of International Law and of comparative jurisprudence
National Aviation University*

ORCID: 0009-0001-6902-6722

Савчук Сергій Станіславович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний авіаційний університет*

Savchuk Serhiy

*PhD in Law, Associate Professor of the
Department of International Law and of comparative jurisprudence
National Aviation University*

ORCID: 0000-0002-1814-0509

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9140

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ГРОМАДЯНСТВО В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

THE LEGAL MECHANISM OF ENSURING THE RIGHT TO CITIZENSHIP IN THE CONDITIONS OF THE EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена аналізу стану імплементації міжнародно-правових, зокрема, європейських норм до законодавства України про громадянство, що складає нормативну основу правового механізму забезпечення права на громадянство. Враховуючи активний процес інтеграції України до європейського співтовариства, у статті окреслено основні проблеми правового регулювання права на громадянство в українському законодавстві. Авторами показано, що чинне законодавство України про громадянство є сформованим. Проте, виклики, що постали перед Україною у сфері національної безпеки та територіальної цілісності, підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС обумовлюють необхідність оновлення існуючих підходів до врегулювання правовідносин у сфері громадянства та міграційних відносин.

Одним з таких питань є питання можливості легалізації множинного громадянства. Чинне законодавство України про громадянство України не передбачає можливості «множинного громадянства» у громадян України й містить застереження щодо недопущення в Україні подвійного громадянства. Проаналізувавши ситуацію, яка виникає сьогодні в питаннях інституту множинного громадянства, автори доводять, що наразі дане питання вельми актуальне, як на міжнародному рівні, так і на національному. Серед основних причин виникнення множинного громадянства називають: територіальні зміни; міграцію населення; відмінності у законодавстві держав щодо порядку набуття та втрати громадянства.

Наразі чинне законодавство України з питань громадянства потребує більш широкої як наукової так і політичної дискусії, вдосконалення і вироблення єдиного підходу щодо розв'язання проблеми множинного громадянства, що дозволить підвищити відповідальність громадян, які мають множинне громадянство та сприятиме забезпеченню національної безпеки України.

Ключові слова: громадянство, право на громадянство, множинне громадянство, правовий механізм, адаптація, гармонізація законодавства, імплементація правових норм.

Summary. The article is devoted to the analysis of the state of implementation of international legal, in particular, European norms to the legislation of Ukraine on citizenship, which constitutes the normative basis of the legal mechanism for ensuring the right to citizenship. Taking into account the active process of Ukraine's integration into the European community, the article outlines the main problems of legal regulation of the right to citizenship in Ukrainian legislation. The authors show that the current legislation of Ukraine on citizenship is formed. However, the challenges faced by Ukraine in the field of national security and territorial integrity, the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU necessitate the renewal of existing approaches to the regulation of legal relations in the field of citizenship and migration relations.

One of these issues is the possibility of legalizing multiple citizenship. The current legislation of Ukraine on the citizenship of Ukraine does not provide for the possibility of «multiple citizenship» for citizens of Ukraine and contains a caveat regarding the prevention of dual citizenship in Ukraine. Having analyzed the situation that arises today in the issues of the institution of multiple citizenship, the authors prove that this issue is currently very relevant, both at the international and national level. Among the main reasons for the emergence of multiple citizenship are: territorial changes; population migration; differences in state legislation regarding the procedure for acquiring and losing citizenship.

Currently, the current legislation of Ukraine on citizenship issues requires a broader both scientific and political discussion, improvement and development of a unified approach to solving the problem of multiple citizenship, which will allow increasing the responsibility of citizens who have multiple citizenships and contribute to ensuring the national security of Ukraine.

Key words: citizenship, right to citizenship, multiple citizenship, legal mechanism, adaptation, harmonization of legislation, implementation of legal norms.

Постановка проблеми. Загальною Декларацією прав людини право на громадянство було віднесене до одного з основних прав людини (стаття 15). Його зміст полягає в тому, що повним комплексом прав людина може володіти сьогодні лише за наявності громадянства. Право на громадянство має фундаментальне значення для людини, оскільки воно визначає її політичний та соціальний статус, матеріальне та духовне благополуччя. Право на громадянство розширює суверенітет держави й особливо її здатність здійснювати державні гарантії захисту прав і законних інтересів людини як всередині країни, так й за кордоном. Основою права на громадянство є суспільне відношення особи і держави, і, будучи правовим виразом цього відношення, громадянство забезпечує чіткі, стабільні відносини між державою і особою. Від того, як будуть урегульовані питання громадянства, залежить стан і стабільність держави. З'ясування юридичної природи громадянства допомагає досягнути юридичну природу самої держави. Саме розуміння громадянства, а також регулювання його окремих питань, тісно пов'язані з місцем та роллю людини в державі, відображаючи існуючий рівень розвитку суспільних відносин.

Необхідно зазначити, що потреба у розумінні та цілісному усвідомленні правових стандартів та цінностей Європейського Союзу (далі — ЄС) зумовлена викликами, що постали перед Україною на шляху євроінтеграційного вектору розвитку після подій 2014 року, коли наша країна обрала європейський шлях розвитку, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС від 27 червня 2014 року. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року в Україну росії стало одним з основних чинників, що суттєво вплинули на стан забезпечення національної безпеки країни та свідченням нагальної потреби впровадження європейських стандартів

у всі сфери суспільного життя, зокрема, й у сфері забезпечення права на громадянство. З урахуванням прагнення України до набуття повноцінного членства у ЄС за основу мають бути взяті європейські стандарти, у тому числі, й у питанні громадянства (тим більше після підписання та ратифікації у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, коли відносини сторін почали розбудовуватися у якісно новому форматі політичної асоціації та економічної інтеграції. Виходячи з цього, дослідження правового механізму забезпечення права на громадянство в умовах європейської інтеграції України є сьогодні однією з нагальних проблем, яка потребує наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика громадянства України як правового інституту є багатоаспектною, що зумовлює необхідність вивчення та узагальнення праць вітчизняних і зарубіжних. В українській правовій науці дослідження питань громадянства знайшли відображення у працях Альбертіні Л. М. [1], Гураля П. Ф. [2], Колодія А. М. [3], Копиленка О. Л. [4; 5], Погорілка В. Ф. [6], Лотюк О. С. [7; 8], Тодики Ю. М. [9], Фрицького О. Ф. [10] та ін. Окремі питання права на громадянство досліджувалися у роботах Альбертіні Л. М. «Правове регулювання громадянства в європейських державах» [1], Бедрій Р. Б. «Громадянство України: конституційно-правові основи» [11], Великоречаніна П. О. «Множинне громадянство: конституційно-правове дослідження» [12], Калабухова А. В. «Інститут громадянства Європейського Союзу» [13], Суржинського М. І. «Громадянство України як конституційно-правовий інститут» [14], Шкумбатюк К. Л. «Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції» [15] та ін. Однак, дотепер існує низка проблем, що пов'язані з правовим

регулюванням забезпечення права на громадянство, зокрема, в умовах євроінтеграційних процесів України, що потребує поглибленого наукового дослідження та вирішення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): метою даної публікації є дослідження правового механізму забезпечення права на громадянство в умовах європейської інтеграції України.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, конституція будь-якої країни світу є основою її функціонування та розвитку, оскільки положення цього нормативно-правового акту закріплюють основні, непохитні принципи існування держави та діяльності органів влади, її приписи також регулюють ключові відносини, що виникають у системі державної влади та у зв'язку із забезпеченням безперешкодної реалізації та захисту основних прав і свобод людини і громадянина. Конституція України не є винятком. Зміни, внесені до Основного Закону України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» від 07 лютого 2019 року до абзацу п'ятого преамбули, закріпили на найвищому законодавчому рівні фундаментальні засади сучасного життя і боротьби за незалежність суверенної Української держави — «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України» [16]. На нашу думку, закріплення в Конституції України такої категорії як «європейська ідентичність» стало надважливим кроком, оскільки інтеграція нашої держави до ЄС є пріоритетним напрямом внутрішньої і зовнішньої політики. Однією з пріоритетних умов набуття Україною членства в Європейській спільноті є належний рівень захисту прав і свобод людини, що у свою чергу є основним чинником, який впливає на формування правового механізму регулювання та забезпечення права на громадянство й вимагає адаптації та гармонізації чинного законодавства України з європейськими стандартами.

Інститут громадянства знаходиться в постійному розвитку і русі. Своєчасне реагування законодавця на зміну відповідних суспільних відносин є однією із передумов успішного функціонування держави.

Єдиного, загально визнаного визначення поняття громадянства, яке б достатньо повно відбивало його суть і зміст і діяло в рівній мірі як для внутрішньодержавного, так і міжнародного права, не існує сьогодні ні у вітчизняній, ні в іноземній науці. Складність визначення поняття громадянства зумовлена багатьма чинниками, насамперед: природою громадянства, його змістом і функція-

ми, природою суспільства як явища, що розвивається саме по собі, об'єктивним процесом розвитку і зміни суспільних відносин, а також існуванням усієї складності суспільних відносин.

Необхідно зазначити, що з метою гармонізації чинного законодавства України про громадянство з європейськими та міжнародними стандартами захисту прав людини, Українською державою ратифіковано цілу низку міжнародних угод, спрямованих на захист прав і свобод людини, а саме: Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод 1950 року [17], Конвенцію про статус біженців і Протокол щодо статусу біженців 1951 року [18], у 2006 році ратифіковано Європейську конвенцію про громадянство, яка визначає принципи та правила, яких держави-учасниці зобов'язуються дотримуватися в питаннях громадянства фізичних осіб, та закладає правову базу для співробітництва між державами із цих питань [19].

Заснована на принципах Конвенції 1961 року, Європейська конвенція 1997 року забезпечує всебічне правове регулювання питань, які стосуються громадянства [20]. Україна підписала Європейську конвенцію про громадянство 01 липня 2003 року. За час, що минув із моменту підписання, національне законодавство про громадянство узгоджене з нормами Конвенції. Зокрема, протягом останніх років з метою законодавчого вдосконалення механізму набуття та припинення громадянства України до Закону України «Про громадянство» вносилися зміни, зокрема, щодо його припинення в разі добровільного набуття громадянином України громадянства іншої держави та запобігання випадкам подвійного громадянства для осіб, які набувають громадянство України. Це питання на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним у контексті забезпечення права на громадянство. Приєднання України до Конвенції сприяє розвитку правових принципів, які стосуються громадянства, та їх запровадженню в національному законодавстві України.

Європейською конвенцією про громадянство від 6 листопада 1997 року встановлено, що кожна держава може самостійно вирішувати, які наслідки матиме в її внутрішньодержавному праві факт набуття її громадянином іншого громадянства або його приналежності до іншого громадянства. Відповідно до статті 15 Конвенції, її положення не обмежують право кожної держави у своєму внутрішньодержавному праві визначити: а) зберігають чи втрачають громадянство її громадяни, які набувають або мають громадянство іншої держави; б) чи пов'язане набуття або збереження її громадянства з відмовою від іншого громадянства або з його втратою [21]. Положеннями статті 14 Конвенції визначено, що держава-учасниця дозволяє: «а) дітям, які автоматично набули різних громадянств від народження, зберігати ці громадянства;

б) своїм громадянам мати інше громадянство, якщо це інше громадянство автоматично набувається у зв'язку зі вступом у шлюб» [21].

Таким чином, Конвенція у пункті «а» статті 15 надає державам-учасницям право самим визначати припустимість множинного громадянства. Водночас національні законодавства, що забороняють подвійне громадянство, також повною мірою відповідають нормам європейського права.

Виходячи з того, що позиції європейських країн з проблеми множинного громадянства не співпадають, Європейська конвенція про громадянство зафіксувала певний дуалізм: вона не створює перепон для подвійного громадянства і, в той же час, не вимагає від держав визнання подвійного (множинного) громадянства як загального принципу. Європейською конвенцією про громадянство також встановлено, що кожна держава може вільно вирішувати, які наслідки має в її внутрішньодержавному праві факт набуття її громадянством іншого громадянства або його належності до іншого громадянства.

Українське законодавство не визнає множинного громадянства. Статтею 4 Конституції України закріплено, що в Україні існує єдине громадянство. Пунктом 1 статті 2 Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року встановлено, що законодавство України про громадянство ґрунтується на принципі єдиного громадянства — громадянства держави Україна, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Якщо іноземець набув громадянство України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України [22].

Саме з необхідності збереження єдності народу, принцип єдиного громадянства був закріплений в Основному Законі України. Україна постійно впроваджувала політику уникнення подвійного громадянства та зменшення проявів колізій, які виникають в результаті множинного громадянства. Проведений нами аналіз конституційно-правового регулювання інституту громадянства України показав, що чинне законодавство України в цілому відповідає міжнародним стандартам. Проте, як у міжнародній, так й у національній практиці функціонування інституту громадянства існує одна спільна проблема — проблема множинного громадянства.

Визнання Конституцією єдиного громадянства в Україні є одним із нових суттєвих принципів, необхідних для створення суверенної Української держави, яка будується на демократичних і правових засадах. Це конституційне положення покли-

кане забезпечити єдиний правовий статус для всіх громадян України. З моменту прийняття Конституції встановлення принципу єдиного громадянства в Україні забезпечило однаковий правовий зв'язок кожного громадянина з державою, розуміння кожним своєї належності до України. Таким чином Конституцією ліквідовано підґрунтя політичних і юридичних колізій, які існують у державах, де конституціями визначається інститут подвійного громадянства. Цей інститут породжує суперечності, законодавчі неузгодженні внаслідок різного обсягу прав і свобод, якими особи з подвійним громадянством можуть реально користуватися за місцем проживання і на які вони мають право відповідно до порядку, що діє на їх етнічній батьківщині, громадянами якої вони також визнаються. Внаслідок цього у практиці міждержавних відносин склалася тенденція уникати застосування інституту подвійного громадянства, користуватися ним тільки на основі двосторонніх угод.

Єдине громадянство в Україні є необхідною умовою безпеки, політичної і соціальної стабільності в країні, воно зменшує імовірність появи міжетнічної конфронтації. Встановивши принцип єдиного громадянства, Конституція вносить цим упорядкованість і урегульованість у суспільні процеси, що дає можливість координувати й узгоджувати інтереси різних соціальних груп і політичних сил, підводити правову основу під складну систему суспільних відносин.

Проте маємо вказати на те, що на початку ХХІ тисячоліття українське законодавство та політика щодо громадянства пройшли процес європеїзації, що найчіткіше продемонстровано в Законі України «Про громадянство України» 2001 року та наступних змінах і доповненнях до нього, які ґрунтувалися на таких міжнародних документах, як Європейська конвенція про громадянство 1997 року.

Україна не залишається осторонь процесів щодо правового регулювання питання множинного громадянства. Певна лібералізація підходів до множинного громадянства на міжнародному рівні, зокрема, в Європейській конвенції про громадянство, знайшла відображення і в українському законодавстві про громадянство. В нинішніх умовах особливо важливим є те, що з позицій забезпечення національної безпеки найбільш принциповим є питання наявності громадянства інших держав у осіб, які здійснюють виконання функцій з управління державою.

Саме те, що Україна підписала Європейську конвенцію про громадянство 1997 року 01 липня 2003 року та ратифікувала її 12 грудня 2006 року є свідченням процесу європеїзації режиму громадянства України. Проте варто зазначити, що Європейська конвенція була ратифікована із застереженням до пункту 2 статті 8 Конвенції, це зумовлено тим, що Закон «Про громадянство

України» передбачає — «...громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти із громадянства України за його клопотанням» (пункт 1 частини 1 статті 18) [6]. Таке застереження відповідає пункту 2 статті 8 «Втрата громадянства за ініціативою особи» Конвенції, в якому передбачається, що держава-учасник може передбачити у своєму внутрішньому законодавстві, що відмовлятися від громадянства можуть лише громадяни, які постійно проживають за кордоном. Оскільки питання виїзду громадян України за кордон не є предметом регулювання Закону України «Про громадянство України», визначення громадян України такими, що постійно проживають за кордоном, регулюється Законом України «Про порядок виїзду з України й в'їзду в Україну громадян України» та нормативно-правовими актами, виданими на виконання цього Закону.

Отже, приєднання до Європейської конвенції про громадянство 1997 року відповідає національним інтересам України, оскільки демонструє, що Україна визнає і поважає норми і принципи європейського права, підтверджує її прагнення співпрацювати в межах Ради Європи і сприяє її інтеграції до європейської спільноти. Водночас приєднання до Конвенції сприяє розширенню договірної-правової бази з питань громадянства у відносинах з державами-членами Ради Європи й іншими державами-учасницями.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, необхідно зазначити, що чинне законодавство України про громадянство є сформованим. Питання громадянства в Україні регулюється нормами Конституції України, Законом України «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства в Україні», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» та іншими

нормативно-правовими актами. Проте, виклики, що постали перед Україною у сфері національної безпеки та територіальної цілісності, підписання Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС обумовлюють необхідність оновлення існуючих підходів до врегулювання правовідносин у сфері громадянства та міграційних відносин.

Одним з таких питань було й залишається питання можливості легалізації множинного громадянства. Чинне законодавство України про громадянство України не передбачає можливості «множинного громадянства» (цей термін вживається в Європейській конвенції про громадянство) у громадян України й містить застереження щодо недопущення в Україні подвійного громадянства. Проаналізувавши ситуацію, яка виникає сьогодні в питаннях інституту множинного громадянства, можна зробити висновок, що наразі дане питання вельми актуальне, як на міжнародному рівні, так і на національному. Серед основних причин виникнення множинного громадянства називають: територіальні зміни; міграцію населення; відмінності у законодавстві держав щодо порядку набуття та втрати громадянства. Загалом, причини існування та поширення інституту множинного громадянства можна умовно поділити на дві групи: по-перше, об'єктивні — такі, що не залежать від волі особи, яка стає поліпатридом; по-друге, суб'єктивні — зумовлені бажанням особи набуття громадянства кількох держав.

Наразі чинне законодавство України з питань громадянства потребує більш широкої як наукової так і політичної дискусії, вдосконалення і вироблення єдиного підходу щодо розв'язання проблеми множинного громадянства, що дозволить підвищити відповідальність громадян, які мають множинне громадянство та сприятиме забезпеченню національної безпеки України. Вважаємо, що одним з ефективних засобів вирішення досліджуваної проблеми має стати використання досвіду зарубіжних країн, зокрема, європейських, адаптуючи його до українських реалій.

Література

1. Альбертіні Л. М. Правове регулювання громадянства в європейських державах (порівняльний аналіз): дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 1998. 214 с.
2. Гураль П. Ф. Інститут конституційно-правового статусу особи у зарубіжних країнах. Частина 1: Громадянство у зарубіжних країнах : навчально-методичні матеріали. Львів : Львівський юридичний інститут МВС України. 2005. 96 с.
3. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.
4. Копиленко О. Проблеми подвійного громадянства в законодавстві України. Юридичний вісник України. 1999. № 4. С. 28–31.
5. Копиленко О. Щодо закону про громадянство України. Право України. 2001. № 10. С. 85–88.
6. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. К. : ТОВ «Вид-во «Юридична думка», 2006–2008. Т. 1. 2006. 544 с.

7. Лотюк О.С. Теоретичні основи інституту громадянства України : автореф. дис. ... канд. юрид.наук: 12.00.02. Київ, 1998. 18 с.
8. Лотюк О.С. Принципи громадянства України відповідно до Конституції України. Право України. 1998. № 7. С. 9–11.
9. Тодика Ю.М. Громадянство України: конституційно-правовий аспект : Навчальний посібник. Х. : Факт, 2002. 254 с.
10. Фрицький О.Ф. Конституційне право України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 536 с.
11. Бедрій Р.Б. Громадянство України: конституційно-правові основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.02. Київ. 2005. 16 с.
12. Великоречанін П.О. Множинне громадянство: конституційно-правове дослідження: дис.канд. юрид.наук: 12.00.02 — конституційне право; муніципальне право. Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : [б.в.], 2015. 17 с.
13. Кулабухова А.В. Інститут громадянства Європейського Союзу: дис. канд. юр. Наук. Харків, 2016. 213 с.
14. Суржинський М.І. Громадянство України як конституційно-правовий інститут: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 — конституційне право. Київ : Б. в., 2009. 20 с.
15. Шкумбатюк К.Л. Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 25.00.01 — теорія та історія державного управління. Львів, 2004. 17 с.
16. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.08.2023)
17. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 40. Ст. 263.
18. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців 1951 р.: Закон України від 10 січня 2002 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 17. Ст. 118.
19. Про ратифікацію Європейської конвенції про громадянство : Закон України від 20 вересня 2006 р. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 45. Ст. 437.
20. Про приєднання України до Конвенції про скорочення безгромадянства від 1961 р. : Закон України від 11 січня 2013 р. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 10. Ст. 100.
21. Європейська конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 13. С. 359.
22. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 20.08.2023)

References

1. Albertini L.M. Pravove rehuliuвання hromadianstva v yevropeyskykh derzhavakh (porivnialnyi analiz): dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. K., 1998. 214 s.
2. Hural P.F. Instytut konstytutsiino-pravovoho statusu osoby u zarubizhnykh krainakh. Chastyna 1: Hromadianstvo u zarubizhnykh krainakh: navchalno-metodychni materialy. Lviv : Lvivskiy yurydychniy instytut MVS Ukrainy. 2005. 96 s.
3. Kolodii A.M. Prava, svobody ta oboviazky liudyny i hromadianyna v Ukraini : pidruchnyk / A.M. Kolodii, A.Yu. Oliinyk. K. : Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv “Pravova yednist”, 2008. 350 s.
4. Kopylenko O. Problemy podviinoho hromadianstva v zakonodavstvi Ukrainy. Yurydychniy visnyk Ukrainy. 1999. № 4. S. 28–31.
5. Kopylenko O. Shchodo zakonu pro hromadianstvo Ukrainy. Pravo Ukrainy. 2001. № 10. S. 85–88.
6. Pohorilko V.F. Konstytutsiine pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs : pidruchnyk: u 2 t. / V.F. Pohorilko, V.L. Fedorenko; za zah. red. V.F. Pohorilka. K. : TOV “Vyd-vo “Iurydychna dumka”, 2006–2008. T. 1. 2006. 544 s.
7. Lotiuk O.S. Teoretychni osnovy instytutu hromadianstva Ukrainy : avtoref. dys. ... kand. yuryd.nauk: 12.00.02. Kyiv, 1998. 18 s.
8. Lotiuk O.S. Pryntsypy hromadianstva Ukrainy vidpovidno do Konstytutsii Ukrainy. Pravo Ukrainy. 1998. № 7. С. 9–11.
9. Todyka Yu.M. Hromadianstvo Ukrainy: konstytutsiino-pravoviy aspekt : Navchalnyi posibnyk. Kh. : Fakt, 2002. 254 s.
10. Frytskyi O.F. Konstytutsiine pravo Ukrainy : pidruchnyk. K. : Yurinkom Inter, 2003. 536 s.
11. Bedrii R.B. Hromadianstvo Ukrainy: konstytutsiino-pravovi osnovy: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yur. nauk: 12.00.02. Kyiv. 2005. 16 s.
12. Velykorechanin P.O. Mnozhynne hromadianstvo: konstytutsiino-pravove doslidzhennia: dys.kand. yuryd.nauk: 12.00.02 — konstytutsiine pravo; munitsypalne pravo. Nats. un-t “Odes. yuryd. akad.”. Odessa : [b.v.], 2015. 17 s.
13. Kulabukhova A.V. Instytut hromadianstva Yevropeiskoho Soiuzu : dys. kand. yur. Nauk. Kharkiv, 2016. 213 s.

14. Surzhynskiy M.I. Hromadianstvo Ukrainy yak konstytutsiino-pravovyi instytut: avtoreferat dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.02 — konstytutsiine pravo. Kyiv : B. v., 2009. 20 s.
15. Shkumbatiuk K.L. Derzhavna polityka Ukrainy u sferi hromadianstva v konteksti yevropeiskoi intehratsii: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. yuryd. nauk: spets. 25.00.01 — teoriia ta istoriia derzhavnoho upravlinnia. Lviv, 2004. 17 s.
16. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (date of access: 28.08.2023)
17. Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 r., Pershoho protokolu ta protokoliv 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii : Zakon Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1997. № 40. St. 263.
18. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro status bizhentsiv ta Protokolu shchodo statusu bizhentsiv 1951 r.: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 17. St. 118.
19. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi konventsii pro hromadianstvo : Zakon Ukrainy vid 20 veresnia 2006 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2006. № 45. St. 437.
20. Pro pryiednannia Ukrainy do Konventsii pro skorochennia bezghromadiansva vid 1961 r. : Zakon Ukrainy vid 11 sichnia 2013 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2014. № 10. St. 100.
21. Ievropeiska konventsiiia pro hromadianstvo vid 6 lystopada 1997 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2008. № 13. S. 359.
22. Pro hromadianstvo Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 sichnia 2001 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (date of access: 20.08.2023)

UDC 343.23 (477)

Maslova Olena

*Candidate of Law Sciences,
Assistant Professor of the Department of Criminal Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Маслова Олена Олегівна

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3151-3218*

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9210

NON-MILITARY EMERGENCIES AS THE CIRCUMSTANCES OF THE CRIMINAL OFFENSE

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ НЕВІЙСЬКОВОГО ХАРАКТЕРУ ЯК ОБСТАНОВКА ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Summary. The concept of “emergency” is studied in the theoretical and legal aspects, the factors of an emergency are identified and its classification has been provided. At the same time, attention is focused on the fact that a state of emergency is associated exclusively with an emergency situation. The essential difference between these terms is that the time limits of a state of emergency and an emergency situation may not coincide. The state of emergency may continue even after the emergency has occurred or ceased. It is argued that any criminal offense committed in an emergency situation is characterized by a higher degree of public danger compared to identical criminal offenses committed under normal circumstances. The article analyzes the characteristics of the emergency situation in which state and local authorities, enterprises, institutions and organizations, the population, and the person who uses these destabilizing conditions to commit a socially dangerous act are located. It has been established that the less a person depended on the specific situation in which he or she acted, the less forced his or her act was, and therefore the greater the degree of his or her guilt and responsibility. Based on the example of extreme necessity, it has been found that if the situation excludes the possibility of choosing a variant of lawful behavior, it excludes criminal liability. The criminal legal significance of the circumstances of a criminal offense committed under extreme necessity, which may arise in an emergency situation, is manifested in two ways. First, it causes the emergence of a state of danger. Secondly, the criminal legal significance of the extreme necessity situation is related to one of the essential conditions for the legality of causing harm in this state, namely, the conditionality of the methods and means used to avert the danger, which are determined by these circumstances.

Key words: criminal law, circumstances of a criminal offense, state of emergency, emergency situation, circumstances affecting the qualification of a criminal offense.

Анотація. У теоретико-правовому аспекті досліджено поняття “надзвичайна ситуація”, зазначені фактори надзвичайної ситуації та наведено її класифікації. Водночас акцентується увага на тому, що надзвичайний стан пов’язаний виключно з надзвичайною ситуацією. Суттєва відмінність цих термінів в тому, що часові межі надзвичайного стану та надзвичайної ситуації можуть не співпадати. Надзвичайний стан може тривати і після того як трапилася чи припинилася надзвичайна ситуація. Аргументовано, що будь-яке кримінальне правопорушення, вчинюване в умовах надзвичайної ситуації, характеризується більш високим ступенем суспільної небезпеки порівняно з тотожними кримінальними правопорушеннями вчинюваними за звичайних умов. У статті проаналізовано особливості надзвичайної обстановки в якій знаходяться органи державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації, населення і сама особа, що використовує ці дестабілізуючі умови для вчинення суспільно небезпечного діяння. Встановлено, що чим менше особа залежала від конкретної обстановки, в якій вона діяла, тим менш вимушеним був її вчинок, а отже й більшим є ступінь її вини і відповідальності. З’ясовано, на прикладі крайньої необхідності, якщо обстановка виключає можливість вибору варіанту правомірної поведінки, то вона виключає кримінальну відповідальність. Кримінально – правове значення обстановки вчинення кримінального правопорушення при крайній необхідності, стан якої може виникнути в умовах надзвичайної ситуації, проявляється подвійним чином. По-перше, вона обумовлює виникнення стану

небезпеки. По-друге, кримінально-правове значення обстановки при крайній необхідності пов'язане з однією із істотних умов правомірності заподіяння шкоди в цьому стані, а саме: обумовленістю застосовуваних для відвернення небезпеки методів і засобів обумовлених даними обставинами.

Ключові слова: кримінальне право, обстановка вчинення кримінального правопорушення, надзвичайний стан, надзвичайна ситуація, обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення.

Problem statement. The impact of the situation on the social danger of the act committed in its conditions, in terms of the grounds for criminal liability, is characterized by two main circumstances. Initially, this procedure results in a substantial alteration in the act's quality. Secondly, this change can lead in two opposite directions: either the act becomes a social hazard due to the circumstances of its occurrence, or the occurrence of an act in certain types of circumstances results in the loss of its social hazard.

Analysis of recent research. In the criminal law context, the state of emergency has been studied by such scholars as A. A. Vozniuk [8], Y. L. Kurbanov [9], M. O. Filimonchuk [10] and others.

Task statement. To investigate how committing a criminal offense under emergency circumstances affects the determination of whether there is a basis for criminal liability.

Presentation of the main research material. The commission of a crime with the use of a state of emergency or other extraordinary events in accordance with clause 11, part 1, Article 67 of the Criminal Code of Ukraine [1] is an aggravating circumstance.

A state of emergency is a legal regime established in Ukraine or its constituent territories in connection with man-made or natural disasters of national scale that pose a threat to human life and health.

The idea of declaring a state of emergency is outlined in Article 1 of the Federal Law "On the Legal Regime of the State of Emergency" dated March 16, 2000, No. 1550-III allows for a special legal regime known as a state of emergency which can be temporarily established in Ukraine or specific localities during natural or man-made emergencies that reach or exceed the national level. These emergencies may result in human and material losses, pose a threat to citizens' health and lives, or occur during a violent attempt to seize state power or alter Ukraine's constitutional system. Relevant state bodies are empowered to respond accordingly. Local self-government bodies and the military are under the command of the authorities in accordance with the applicable law. This is necessary to avert threats and ensure the safety and health of citizens, as well as the normal functioning of state and local government bodies and the national economy while protecting the constitutional order. Furthermore, this law allows for temporary restrictions on exercising constitutional rights when they are threatened, along with human and citizen freedoms, and the rights and legitimate

interests of legal entities. The period of validity of these restrictions must be indicated [2].

There is no unity in the understanding of the concept of a state of emergency in the legal literature. In explanatory dictionaries, "emergency" is defined as an urgent, sudden, and serious event or an unforeseen change in circumstances that necessitates immediate action to remedy harm or avert imminent danger to life, health, or property [3, p. 66]. "State" should be defined as 1) a set of circumstances, position, or situation; 2) a set of circumstances, or conditions that create certain relations, situations, or position; 3) a set of conditions and circumstances that create a certain situation, cause certain relationships of people, condition, position, situation [4, p. 643].

The most appropriate is to use the term "situation," which should be understood as a set of conditions and factors that arise in a particular territory, which will allow us to distinguish between the terms "state of emergency" and "emergency situation." An emergency situation is characterized by: a factor (an event of a destructive nature); a place — the territory (emergency zone) and certain conditions — i.e., the circumstances caused by such a situation. Essentially, an emergency is a set of emergency events and conditions that have occurred in a certain area.

It seems that an emergency situation should be understood as a situation in a certain territory that has arisen as a result of a dangerous social, natural, or man-made phenomenon, and which poses a real threat to the vital interests of an individual, society, and the state, or has already caused significant casualties, significant material losses, disruption of human life, damage to the environment, and which requires urgent and special legal, organizational and other measures to eliminate.

An emergency situation can be defined as an exceptional circumstance that was unforeseen by the regular way of life of the population.

We deem this definition of emergency situation acceptable for criminal law given that it not only denotes the origin of the emergency (e.g., social, natural, and human-caused hazardous phenomena) but also highlights the necessity to promptly implement appropriate measures to mitigate its repercussions.

Every emergency situation emerges as a consequence of a specific event that occurs in public life.

An emergency situation is always preceded by some specific circumstances that, in their totality, cause it. For example, a fire, destruction of property, or loss of life in the aggregate form a natural

disaster. In turn, a natural disaster is a natural phenomenon that is extraordinary and leads to disruption of the lives of more or less significant groups of people, and destruction of material and other values.

The source (factor) of an emergency is various kinds of disasters. The following types are recognized in science:

natural — the effect of certain natural forces: some are instantaneous, quick (hurricanes, storms, tsunamis, earthquakes), others are long-lasting (drought, forest fires);

environmental — they are based on inadequate, anthropogenic impact on nature, and through it — on humans;

technical — accidents in man-made material systems (explosions, fires, equipment breakdowns);

social — leading to population loss and undesirable changes in the demographic and social structure of society [5, p. 83].

According to Art. 2 of the Civil Protection Code of Ukraine, an emergency situation is a situation on a separate territory or a business entity on it or a water body characterized by a violation of normal living conditions of the population caused by an accident, catastrophe, fire, epidemic, natural disaster, use of destructive agents, epizootic, epiphysis, or other dangerous event that has led (or may lead) to a threat to the life or health of the population, a large number of victims and deaths, significant material damage, as well as the impossibility of carrying out economic activity on such territory or object, or of the population living there [6].

Thus, an emergency situation as a special (extraordinary) type of social relations is formed as a result of extraordinary circumstances, which in turn entails the occurrence of conditions used by a person in committing a criminal offense.

The nature of such person's actions will be determined by the objective situation in which he/she is at the time of committing the criminal offense. That is, the main content of an emergency situation is the situation in which state and local authorities, enterprises, institutions and organizations, the population, and the person who uses these destabilizing conditions to commit a socially dangerous act are located. The State Classifier of Emergencies No. 019:2010 [7] defines emergencies:

1) technogenic emergencies, which include transport accidents (catastrophes), fires, explosions, accidents with release (threat of release) of hazardous chemical, radioactive and biologically dangerous substances, sudden destruction of structures; accidents in power systems, life support systems, telecommunications systems, at treatment facilities, in the systems of the oil and gas industrial complex, hydrodynamic accidents, etc;

2) natural emergencies, which include dangerous geophysical, geological, meteorological, or hydrolog-

ical phenomena, soil or subsoil degradation, fires in natural ecological systems, changes in the state of the air basin, infectious diseases, and mass poisoning of people, infectious diseases of domestic animals, mass death of wild animals, damage to agricultural plants by diseases and pests, etc;

3) social emergencies, which include emergencies related to illegal actions of terrorist and unconstitutional nature, or related to the disappearance (theft) of weapons and dangerous substances, accidents with people, etc;

4) military emergencies, which include emergencies related to the consequences of the use of conventional weapons or weapons of mass destruction, during which secondary factors of damage to the population arise, as defined by separate regulatory documents.

It should be noted that the Criminal Code in clause 11, part 1 of Article 67 also refers to other emergency cases, which are understood as those that can lead to the introduction of a state of emergency, but are characterized by a level lower than the national (regional or local) one (for example, a major fire, an accident at an enterprise, a natural disaster) (O.O. Dudorov, E.O. Pismenskyi); fire, flood, earthquake, major accident, large-scale terrorist act, if the state of emergency was not declared in the relevant area or the crime was committed before such declaration (S.D. Shapchenko); events that are usually less large-scale and global in nature than a state of war or a state of emergency (for example, a fire in a separate apartment building, a major accident or strike at an enterprise, etc. I. Tiutiugin); natural disasters (flood, earthquake, hurricane, etc.), major man-made accidents, large-scale terrorist attack, etc. that did not reach the national level (V.A. Klymenko, N.V. Shepeleva); infectious diseases and death of animals (epizootics), infectious diseases of plants (epiphytotics) in large areas, crop failure on a significant number of lands, which can lead to famine, etc. (I.A. Vartyletska); natural disasters, such as earthquake, flood, fire, etc.

The analysis of these provisions gives grounds to assert that another emergency event means nothing more than an emergency situation — the situation on a separate territory or an economic entity on it or a body of water, characterized by a violation of normal living conditions of the population, caused by a catastrophe, accident, fire, natural disaster, epidemic, epizootic, epiphytotic, use of destructive agents or other dangerous event that has led (may lead) to a threat to the life or health of the population, a large number of dead and injured, significant material damage, as well as the inability of the population to live in such a territory or facility, or to conduct economic activity there. As noted by A.A. Vozniuk, it should be taken into account that the state of emergency is associated exclusively with an emergency situation.

The essential difference between these terms is that the time limits of the state of emergency and the emergency situation may not coincide. The state of emergency may continue even after the emergency has occurred or ceased [8, p. 311–312].

As stated above, in accordance with clause 11 of part 1 of Article 67 of the Criminal Code of Ukraine, the commission of any crime using the conditions of a state of emergency or other emergency situations may be taken into account by the court as an aggravating circumstance. If any of the aggravating circumstances is provided for in an article or part of an article of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine as a qualifying or especially qualifying feature of a criminal offense or is a crime-forming feature, the court cannot take it into account again when imposing a sentence as an aggravating circumstance.

The damage caused by the criminal actions of the perpetrator in an emergency situation increases significantly. In addition, in such an environment, the commission of a criminal offense is greatly facilitated, since the attention of state authorities, local governments, and the population is directed to solving other problems. The perpetrator is aware of all these circumstances and takes advantage of them.

Natural disasters disorganize the existing legal regime. They temporarily, and sometimes for a long period, paralyze the activities of law enforcement agencies, significantly complicating the maintenance of proper order and lawfulness. As a result, in such conditions, the level of targeted preventive work by both law enforcement agencies and organizations that exercise public control in the respective territories is sharply reduced.

The increased public danger of criminal offenses committed in an emergency situation is associated with the availability of objects of unlawful encroachment, which is due to circumstances such as damage to buildings and structures, places of storage of material assets, reduction of the protective properties of buildings and structures (damage to doors, locks, failure of alarms, lack of security, etc.), which undoubtedly leads to an increase in mercenary, and mercenary and violent criminal offenses.

Under these conditions, the population and the authorities naturally focus their attention on combating the disaster caused by these circumstances, saving people and material assets. Therefore, the perpetrator's use of a disaster and state of emergency facilitates the commission of criminal offenses and, as a result, increases their social danger. Any criminal offense committed under such conditions is characterized by a higher degree of public danger compared to the same criminal offense committed under normal circumstances.

A person who has committed a criminal offense uses conditions that significantly facilitate the commission of a criminal offense due to the fact that

a significant part of the population in the disaster area typically leaves it and is evacuated.

Negative processes, as noted by Y. L. Kurbanov, [9] caused by natural, technogenic and social disasters, have a sharply negative impact on the state, level and structure of crime.

A serious reason for the increase in crime during emergencies is the growing level of anxiety in society. This can be explained, on the one hand, by the unsatisfied basic needs and interests, and, on the other hand, by the uncertainty of the immediate prospects of existence for most inhabitants of the disaster areas. The destruction caused by the emergency is associated with both the loss of housing and property and the loss of a source of income. The acute hardship that citizens face after a disaster is not perceived as a temporary condition to be “endured”, but rather as a way of life that awaits them shortly. An emergency situation, as a rule, can provoke an increase in aggression in society, cause the spread of violent attacks, introduce elements of disorganization in all spheres of social life of territorial entities within the disaster zone, paralyze the social infrastructure, which facilitates the realization of criminal intentions [10, p. 203–204].

From the standpoint of individualizing liability, it is worth paying attention to cases in which the current situation distorts the subject's perception of events, does not allow for proper control of his actions, and thus contributes to the occurrence of a criminal result. This is typical of negligence-based criminal offenses, where it is essential to determine whether the person had the chance to anticipate the occurrence of criminal consequences in the current circumstances. Unusual situations can disorient an individual, resulting in a loss of control over their actions and potentially leading to a criminal offense. The less an individual relied on the particular circumstances in which they acted, the less compelled their action was. Thus, their level of culpability and accountability is subsequently higher [5, p. 87].

The main cause of criminal offenses committed during emergencies is exceeding the limits of extreme necessity. According to Article 39 of the Criminal Code of Ukraine, extreme necessity is the lawful infliction of damage to the interests of law enforcement in order to eliminate an imminent danger, if it could not be eliminated by other means in a given situation and the damage caused is less than the damage averted. The right to cause harm during a state of emergency is an auxiliary right. It may only be exercised by a citizen if inflicting harm is the necessary, extreme, and final option to eliminate the danger in a particular situation. The state of emergency arises when there is a relevant ground consisting of two elements:

- danger that threatens the interests of a person, society, or the state protected by law;

– the impossibility of eliminating this danger by other means, except for harming the interests of entities not involved in the creation of such a danger.

The first sign of an emergency is the danger that may arise from various sources: negligent handling of weapons, ammunition, explosives, radioactive, flammable, corrosive substances, and other objects that have the intrinsic objective ability to injure a person, cause death or bodily harm, destroy, damage or destroy property or other valuables. The danger may be caused by natural forces (floods, landslides, landslides, rainstorms, etc.), animal attacks, etc.

The danger must threaten the individual, the rights of the individual protected by law, or the public or state interests protected by law, and must be present, i.e., directly threaten the interests protected by law. If such a danger has not yet arisen or, on the contrary, has already been realized in the damage caused, this excludes the state of extreme necessity. The initial moment of danger is the stage when there is already a threat of direct harm (for example, an immediate threat of flooding, accident, death, etc.). The final moment of the existence of such a danger is determined either by the cessation of this threat or its realization (for example, a fire has destroyed property or is extinguished, the flood has subsided, the landslide has stopped, the accident has been averted, etc.

If a person, causing harm, mistakenly believes that the danger exists, the criminal law qualification is carried out according to the rules of criminal law qualification of an act committed in the presence of imaginary extreme necessity [12, p. 593].

The second sign of the ground of extreme necessity is the absence of a real opportunity to eliminate the threatening danger by other means than causing harm to the interests protected by law.

This means that in the current situation, a person is compelled to cause harm because no other options exist to eliminate the immediate danger. In other words, causing harm to the interests of law enforcement should be the only possible means of protection against such a danger. According to Article 39, Part 1 of the Criminal Code of Ukraine, it is not a criminal offense to cause damage to law enforcement interests in a state of extreme necessity, i.e. to eliminate a danger that directly threatens a person or the legally protected rights of that person or other persons, as well as the interests of the state or the public interest, if this danger could not be eliminated by other means in the given situation and the limits of extreme necessity have not been exceeded. Therefore, if a person has multiple options for eliminating the danger, including those that do not pose a risk of causing harm, it indicates that they are not in a state of extreme necessity. Consequently, any harm resulting from their actions

cannot be deemed legal. However, this principle only applies in situations where the individual had knowledge of different methods to mitigate the danger but deliberately avoided the ones that did not jeopardize the interests protected by law [11, p. 41].

In addition, when qualifying an act committed in case of exceeding the limits of extreme necessity, it should be established that the person, being in a state of extreme necessity, violated the requirements for its proportionality, namely, to prove that the intentionally caused damage to the law enforcement interests is more significant than the prevented damage. At the same time, it should be borne in mind that according to Part 3 of Article 39 of the Criminal Code of Ukraine, a person is not criminally liable for exceeding the limits of extreme necessity if, as a result of strong emotional distress caused by the threatened danger, he or she could not assess the proportionality of the damage caused to this danger [12, p. 595].

The situation manifests its criminal law significance in case of extreme necessity in two ways. First, it determines the emergence of a state of danger. In this regard, the law states that the state of extreme necessity arises from an objectively existing danger that threatens to harm the interests of the protected persons, thus emphasizing the existence of a certain dangerous situation. In addition, scientific studies analyzing the nature of the dangerous situation have established that its sources are diverse. Secondly, the criminal law significance of the situation of extreme necessity is associated with one of the essential conditions for the legality of causing harm in this state, namely, the conditionality of the methods and means used to avert the danger due to these circumstances. I consider it appropriate to note that it seems unlikely that it is theoretically possible to give an accurate description in advance of the measures used in case of emergency to eliminate the danger. In setting out the normative provisions relating to the conditions for the legality of causing harm in this case, the legislator used the formulation of evaluative content — “if this danger in this situation could not be eliminated by other means”.

This indicates that the condition of legality under consideration is characterized by a high level of relativity, so its correct criminal law assessment can be made on the basis of the totality of all circumstances of the harm caused, among which the situation of the event takes the leading place.

Conclusion. An emergency situation is a special (extraordinary) type of social relations formed as a result of extraordinary circumstances, which in turn lead to the occurrence of conditions used by a person in committing a criminal offense.

The actions of an individual in such a situation are generally determined by the objective circumstances present at the time of the offense. In other

words, the critical aspect of an emergency situation is the situation itself. The categorization of a criminal offense as an objective entity can be analyzed by its objective content and subjective meaning. The objective content of the offense reflects its characteristics (properties) and ability to influence the behavior of the subject in general. This effect is then translated into a specific motive for behavior that is reflected in the subject's mindset.

A situation that facilitates the commission of a criminal offense may give rise to the intention to commit a criminal offense immediately in a person with persistent anti-social attitudes. In other cases, the same situation may not affect the person's behavior or even give rise to an intention to take socially beneficial actions aimed at changing the situation.

In the process of committing a criminal offense, the situation may be a reason that determines the

commission of a criminal offense, or a condition that only facilitates the commission of a criminal offense.

If the situation excludes the possibility of choosing the option of lawful behavior, it excludes criminal liability, for example, in case of extreme necessity. In cases where the situation does not exclude the choice of lawful behavior, but due to its complexity, the subject chooses the option of unlawful behavior, criminal liability is not excluded, and such a situation may be taken into account as a circumstance mitigating the punishment.

The situation of a state of emergency, which is a condition that facilitates the commission of a criminal offense, facilitates the realization of a criminal intent, is understood by the subject, and is deliberately used in the commission of a criminal offense, should be taken into account as an aggravating circumstance.

Literature

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
2. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 25.09.2023).
3. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства: за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 5. Н-О. 1974. 840 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства: за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. С. 1978. 916 с.
5. Маслова О. О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину: дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2019. 172.
6. Кодекс цивільного захисту України: від 02.10.2012 № 5403-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 89. С. 3589.
7. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010: наказ Держ. комітету з питань техн. регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 № 457. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=05HQ8ED7C7> (дата звернення: 25.09.2023).
8. Вознюк А. А. Воєнний та надзвичайний стан як обставини, що впливають на кваліфікацію кримінального правопорушення або призначення покарання. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 6. С. 308–317.
9. Курбанов Я. Л. Особливості механізму дії норм права при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 3. С. 134–138.
10. Філімончук М. О. Кримінальне правопорушення в умовах надзвичайного стану: поняття, ознаки та класифікація. «Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 09.12.2022. 214 с.
11. Кумановський М. В., Кузьмін А. Р. Характеристика деяких обставин, що виключають злочинність діяння. Публічне право. 2018. № 1 (29). С. 38–44.
12. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України: монографія. Х.: Право, 2020. 704 с.

References

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of access:25.09.2023).
2. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 r. № 1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (date of access:25.09.2023).
3. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN URSSR, In-t movoznavstva: za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 5. N-O. 1974. 840 s.
4. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. / AN URSSR, In-t movoznavstva: za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Nauk. dumka, 1970–1980. T. 9. S. 1978. 916 s.

5. Maslova O.O. Kryminalno-pravova kharakterystyka obstanovky vchynennia zlochynu: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kh., 2019. 172.
6. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy: vid 02.10.2012 № 5403-VI. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2012. № 89. S. 3589.
7. Klasyfikator nadzvychainykh sytuatsii DK 019:2010: nakaz Derzh. komitetu z pytan tekhn. rehuliuвання ta spozhyvchoi polityky vid 11.10.2010 № 457. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=05HQ8ED7C7> (date of access:25.09.2023).
8. Vozniuk A.A. Voiennyi ta nadzvychainyi stan yak obstavyny, shcho vplyvaiut na kvalifikatsiiu kryminalnoho pravoporushennia abo pryznachennia pokarannia. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2022. № 6. S. 308–317.
9. Kurbanov Ya.L. Osoblyvosti mekhanizmu dii norm prava pry vynykenni nadzvychainykh sytuatsii tekhnohennoho kharakteru. Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys. 2015. № 3. S. 134–138.
10. Filimonchuk M.O. Kryminalne pravoporushennia v umovakh nadzvychainoho stanu: poniattia, oznaky ta klasyfikatsiia. “Zavdannia kryminalnoho prava v umovakh nadzvychainoho stanu”. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Odesa : PRTs NAPrN Ukrainy, NU “OIuA”, 09.12.2022. 214 s.
11. Kumanovskiy M.V., Kuzmin A.R. Kharakterystyka deiakykh obstavyn, shcho vyklyuchaiut zlochynnist diiannia. Publichne pravo. 2018. № 1 (29). S. 38–44.
12. Us O.V. Teoretychni ta prykladni problemy kvalifikatsii v kryminalnomu pravi Ukrainy : monohrafiia. Kh. : Pravo, 2020. 704 s.

УДК 343.82

Головкін Богдан Миколайович

доктор юридичних наук, професор кафедри кримінально-правової політики

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

головний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності

імені В.В. Сташиса НАПРН України

Holovkin Bohdan

Doctor of Law, Professor at the Department of Criminal Law Policy

Yaroslav Mudryi National Law University;

Chief Research Specialist at the

Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems

ORCID: 0000-0002-0333-9806

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9214

СОЦІАЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ ХВОРОБИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

SOCIALLY DANGEROUS DISEASES IN PENITENTIARY INSTITUTIONS

Анотація. Стаття присвячена проблемі поширення соціально небезпечних хвороб в Україні та необхідність забезпечення доступу до медичної допомоги для осіб, які перебувають в установах виконання покарань. Зазначено, що це стосується таких хвороб, як ВІЛ, туберкульоз та інфекційні гепатити. Наголошується, що Конституція України гарантує право на охорону здоров'я, засуджені також повинні мати це право, за винятком обмежень, передбачених законами.

У статті також звертається увага на проблеми, з якими зіштовхуються особи у місцях позбавлення волі в контексті доступу до якісної медичної допомоги. Зазначено, що заклади охорони здоров'я, які підпорядковуються Державній кримінально-виконавчій службі, не завжди відповідають стандартам державних норм, і це призводить до порушення права засуджених на охорону здоров'я.

Результати дослідження свідчать про те, що хвороби, такі як туберкульоз, ВІЛ та гепатит, є не лише медичною, але й соціальною проблемою, і для їх вирішення потрібний комплексний підхід. Україна спрямовує зусилля на євроінтеграцію та вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства з метою забезпечення права осіб, які утримуються у місцях позбавлення волі, на медичну допомогу.

Ключові слова: установи виконання покарань, права засуджених, соціально-небезпечні захворювання, право на охорону здоров'я.

Summary. The article is devoted to the problem of socially dangerous diseases in Ukraine and the need to ensure access to medical care for persons in penitentiary institutions. It is noted that this applies to such diseases as HIV, tuberculosis and infectious hepatitis. It is emphasised that the Constitution of Ukraine guarantees the right to healthcare, and that prisoners should also have this right, with the exception of restrictions provided for by law.

The article also draws attention to the problems faced by persons in prisons in terms of access to quality medical care. It is noted that healthcare facilities subordinated to the State Penitentiary Service do not always meet the standards of state regulations, and this leads to a violation of the right of convicts to healthcare.

The results of the study show that diseases such as tuberculosis, HIV and hepatitis are not only a medical but also a social problem, and a comprehensive approach is needed to address them. Ukraine is focusing its efforts on European integration and improving its penal legislation to ensure the right to medical care for persons in prisons.

Key words: penitentiary institutions, rights of convicts, socially dangerous diseases, right to healthcare.

Постановка проблеми. В останні роки система виконання покарань в Україні пройшла значні зміни і реформи. Ці зміни охоплюють як нормативно-правове регулювання, так і порядок виконання покарань. Однак, особливу увагу приділяється питанням профілактики, реєстрації, лікування та запобігання поширенню соціально небезпечних захворювань у закладах виконання покарань.

Ціла низка реформ спрямована на поліпшення умов перебування в установах виконання покарань, включаючи забезпечення адекватної медичної допомоги для засуджених. Профілактика і контроль за захворюваннями, а також надання відповідного лікування стали пріоритетними завданнями у пенітенціарній системі. Ці зусилля спрямовані на запобігання поширенню хвороб серед засуджених та на підтримання їхнього фізичного та психічного здоров'я.

Загалом, це свідчить про те, що Україна вдосконалює свою систему виконання покарань, роблячи акцент на гуманному та профілактичному підході до утримання засуджених та забезпеченні їхнього здоров'я в умовах виконання покарань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання охорони здоров'я засуджених досліджувала значна кількість вітчизняних учених, серед яких Ю. О. Дем'яненко [2], Л. І. Олефір [2], Т. С. Михайлова [2], Н. В. Рябих [7], В. В. Сулицький [10] та ін. Однак, зі зростанням свідомості про права засуджених і гуманність покарань, дослідження в області охорони здоров'я в контексті в'язниць може виявляє нові можливості для поліпшення системи виконання покарань та забезпечення засуджених адекватною медичною допомогою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Боротьба з поширенням соціально небезпечних хвороб є пріоритетною діяльністю для кожної держави, включаючи Україну. Згідно з нормами, закріпленими в Конституції України, однією з основних функцій держави в сфері охорони здоров'я громадян є забезпечення комплексу заходів для збереження та покращення якості здоров'я населення, а також запобігання масовим захворюванням, особливо інфекційним, які можуть призвести до значних втрат трудового потенціалу нації через інвалідність та смертність серед населення.

Держава відповідає за створення та впровадження ефективних програм та стратегій для протидії поширенню захворювань, вдосконалення системи медичної допомоги та профілактики, а також забезпечення доступу населення до якісної медичної допомоги та інформації щодо збереження здоров'я [8]. Фахівці у сфері медицини до соціально небезпечних хвороб відносять ВІЛ, туберкульоз та інфекційні (вірусні) гепатити [9, с. 16].

Відповідно до Конституції України, кожному гарантується право на охорону здоров'я. Згідно із

Кримінально — виконавчим кодексом України, засуджені користуються усіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених, законами України і встановлених вироком суду [3]. Однак, на сьогодні склалась ситуація, що саме особи, які перебувають в установах виконання покарань, зіштовхуються зі складнощами реалізації права на охорону здоров'я, особливо, у частині соціально небезпечних хвороб.

Кроки до подолання цієї проблеми передбачені Концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України. У зв'язку із значною кількістю засуджених, які страждають від різних соматичних і психічних захворювань, а також високим рівнем поширення інфекційних хвороб, таких як туберкульоз і ВІЛ/СНІД, існують серйозні проблеми забезпечення цих засуджених відповідною медичною допомогою. Заклади охорони здоров'я, які підпорядковуються Державній кримінально-виконавчій службі України, не завжди відповідають стандартам державних норм, і в установах виконання покарань виникають проблеми з питань санітарії та епідемічної безпеки [4].

Наразі є нагальна необхідність у створенні спеціальних медичних дільниць у закладах охорони здоров'я, щоб забезпечити медичну допомогу особам, які знаходяться під вартою. Також слід розглянути проблеми організації лікування осіб, які хворі на туберкульоз або інші небезпечні інфекційні захворювання, а також удосконалити умови для стаціонарного лікування жінок-засуджених в установах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України.

Зокрема, важливо вирішити питання облаштування спеціальних приміщень у протитуберкульозних закладах для утримання осіб, які під вартою та хворі на туберкульоз. Потрібно також збільшити фінансування медико-санітарного обслуговування осіб, які перебувають в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, для забезпечення ефективної протиепідемічної діяльності. На даний момент понад 80% медичного обладнання старого і застарілого, що ускладнює своєчасну та якісну діагностику та лікування хворих [4].

Отже, не можна заперечувати існування проблеми щодо лікування засуджених, не дивлячись на те, що Основний закон держави гарантує право на охорону здоров'я. Як свідчать статистичні дані, найбільш поширеною хворобою і проблемою її лікування є саме туберкульоз. Це не дивно, адже дійсно, низка установ виконання покарань є переповненими, у них відсутні належні санітарні умови, відсутні фахівці для належного реагування та лікування, недостатність фінансування медичного обслуговування та харчування засуджених, наявність малоефективної системи виявлення й

лікування хворих на туберкульоз унаслідок відсутності в штаті установ фтизіатрів, незадовільні санітарно-побутові умови утримання засуджених, тощо [6].

Загалом, вважається, що такі хвороби як туберкульоз, ВІЛ, гепатит є не тільки медичною, але й соціальною проблемою, вирішення якої вимагає комплексності: хворому не достатньо фармакологічних препаратів під час лікування, необхідні відповідні соціально-побутові умови утримання, відповідне збалансоване харчування, запобігання психологічних стресів, які можуть погіршити перебіг захворювання.

Загалом, медико-санітарне обслуговування починається з моменту надходження засудженого до УВП і надається засудженим як амбулаторно, так і шляхом поміщення у стаціонарне відділення. До головних завдань медичних частин місць позбавлення волі відносяться: здійснення санітарного нагляду та проведення профілактичних, протиепідеміологічних заходів в установах і підрозділах місць позбавлення волі [2, с. 119].

На сьогодні Україна рухається в євроінтеграційному напрямку, в тому числі намагається привести національне кримінально — виконавче законодавство у відповідність до європейських стандартів, аби забезпечити реалізацію конституційних прав, зокрема у медичній сфері, усім громадянам без винятку. В тому числі, це стосується і профілактики та запобігання таких хвороб як ВІЛ, ТБ, гепатит тощо. Деякі кроки Україною вже здійснюються у цьому напрямку.

Так, з офіційного сайту Державної кримінально — виконавчої служби України вбачається, що підрозділами ЦОЗ ДКВС України вживаються наступні заходи протидії поширенню соціально-небезпечних інфекцій серед засуджених та осіб, узятих під варту [1]:

1) Проводиться первинне оцінювання наявності симптомів туберкульозу та обов'язкове флюорографічне обстеження при прийомі ув'язнених або засуджених до слідчого ізолятора чи установи виконання покарань, а також регулярне флюорографічне обстеження кожні 6 місяців під час перебування в установах.

2) Проводиться додаткове обстеження осіб, у яких є підозра на туберкульоз, за допомогою молекулярно-генетичних методів з використанням апаратів GeneXpert, які доступні у 7 спеціалізованих туберкульозних лікарнях і 15 міських медичних частинах.

3) Осіб, у яких виявлено бактеріовиділення в мазках мокротиння чи молекулярно-генетичних дослідженнях, негайно ізолюють.

4) Хворих на заразну форму туберкульозу, які перебувають під вартою, госпіталізують до протитуберкульозних закладів Міністерства охорони здоров'я України або до дільниць слідчих ізолято-

рів спеціалізованих туберкульозних лікарень Державної кримінально-виконавчої служби України.

5) Лікування призначається згідно з результатами тестування на медикаментозну чутливість і здійснюється регулярний моніторинг ефективності лікування.

Що стосується ВІЛ-інфекції, передбачено також комплекс відповідних дій, а саме:

1) Всі засуджені та особи, взяті під варту, обов'язково підлягають обстеженню на ВІЛ. Це проводиться при прийомі до установ ДКВС України та потім регулярно, щорічно під час перебування в місцях позбавлення волі. Обов'язково тестуванню також підлягають особи, які звільняються з місць позбавлення волі. Тестування на ВІЛ є добровільним і конфіденційним, і обов'язкові до-тестове та післятестове консультування для осіб, які пройшли обстеження.

2) Лікування і медичний нагляд за особами з ВІЛ-інфекцією проводяться в закладах охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України.

3) Для спрощення обліку осіб з ВІЛ введено медичну інформаційну систему «ВІЛ-інфекція в Україні».

Стосовно вірусних гепатитів В і С, з 2019 року почалося обстеження і лікування хронічного вірусного гепатиту С вперше в історії ДКВС України.

Також у закладах охорони здоров'я ЦОЗ Державної кримінально-виконавчої служби України проводиться анкетування на наявність ризиків інфікування вірусними гепатитами та тестування на наявність антитіл до вірусу гепатиту С та антигену вірусу гепатиту В. Особи з позитивними результатами тестування на вірусний гепатит С піддаються подальшому дослідженню методом ПЛР в приватних лабораторіях або за допомогою апаратів GeneXpert [1].

Також, вказується, що «з метою підвищення прихильності до лікування серед засуджених хворих на туберкульоз, ВІЛ та хронічний вірусний гепатит С, до роботи з ними залучаються соціальні працівники та психологи неурядових організацій, медичними працівниками проводиться регулярний моніторинг виникнення побічних реакцій на лікарські засоби та надаються рекомендації щодо їх профілактики і лікування.

Спільно з фахівцями ДУ Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України, за необхідності, проводиться консультування лікуючих лікарів спеціалізованих туберкульозних лікарень, лікарів-інфекціоністів центрів профілактики та боротьби зі СНІДом та інших закладів охорони здоров'я, підпорядкованих МОЗ України. «Завдяки роботі центральної лікарської консультативної комісії з призначення нових протитуберкульозних препаратів здійснюється контроль за призначенням ефективних схем лікування хво-

рим з множинною лікарською стійкістю до антимікобактеріальних препаратів. Завдяки тісній співпраці з неурядовими організаціями в рамках забезпечення безперервності лікування хворих на туберкульоз після звільнення з установ виконання покарань, пацієнти, які не завершили лікування за час перебування в місцях позбавлення волі, після звільнення здебільшого забезпечуються соціальним супроводом, що сприяє продовженню хворим лікування під час перебування на волі та зменшує кількість випадків перерваного чи невдалого лікування» [6].

Також, варто відзначити, що у грудні 2021 року Міністерством юстиції України було розроблено проєкт Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. Це системний стратегічний документ, у якому передбачений реальний курс на зміни в пенітенціарній системі і конкретний план реалізації таких змін.

Основна мета Стратегії — «запровадження комплексних довгострокових змін у пенітенціарній системі, визначення основних напрямів її розвитку відповідно до стандартів Ради Європи, створення гуманістичної системи виконання кримінальних покарань, що гарантуватиме безпеку суспільства та забезпечуватиме соціальну адаптацію засуджених та осіб, узятих під варту» [8].

Наразі Стратегія реформування пенітенціарної системи передбачає 8 основних стратегічних цілей:

1. «Створення належних умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту: спрямована на створення гуманного середовища, забезпечення прав цих осіб, приведення матеріально-технічного забезпечення установ виконання покарань та слідчих ізоляторів і умов тримання до вимог національного законодавства та міжнародно-правових актів.

2. Створення ефективної системи запобігання та протидії катуванням, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню: сприятиме зменшенню кількості випадків катувань та інших видів жорстокого поводження, формуванню у персоналу ДКВС фундаментальних цінностей — поваги до особистості та прав людини.

3. Забезпечення права на охорону здоров'я та належне медичне обслуговування в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: передбачає створення належних умов для лікування ув'язнених, забезпечення їх ліками, регулярний та систематичний контроль за хворими на соціально-небезпечні інфекційні хвороби.

4. Збільшення застосування покарань та запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, та подальший розвиток органів пробації: в основі — збільшення альтернатив позбавленню волі без ізоляції від суспільства.

5. Удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх

подальше впровадження: передбачає надання підтримки і допомоги ув'язненим у подоланні залежностей, залучення до корисної зайнятості, підвищення освітнього рівня та професійних навичок, вирішення соціально-побутових питань під час підготовки до звільнення тощо.

6. Забезпечення належного рівня безпеки та правопорядку в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: спрямована на формування та впровадження ефективних інноваційних підходів у цій сфері, зниження рівня правопорушень та надзвичайних ситуацій, зміну взаємовідносин між персоналом та засудженими на засадах взаємоповаги і законності.

7. Формування ефективної моделі підготовки та діяльності персоналу: передбачає створення за новими стандартами належних умов праці та соціальний захист персоналу, що у свою чергу сприятиме формуванню вмотивованого та високопрофесійного персоналу пенітенціарної системи, здатного виконувати функції виправлення і ресоціалізації засуджених на основі найсучасніших підходів і методів роботи.

8. Розширення можливостей цифровізації пенітенціарної системи: мета — забезпечення зручного збору, використання та аналізу даних у пенітенціарній системі для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень» [8]. Як бачимо, у цій Стратегії передбачені як окремими завданнями конкретні дії щодо покращення роботи із соціально небезпечними хворобами так і загальні покращення функціонування пенітенціарної системи, які беззаперечно будуть мати вплив і на профілактику та допомогу засудженим хворим на ці хвороби.

Важливо відзначити, що психологічний аспект грає значну роль у лікуванні та профілактиці соціально небезпечних хвороб серед засуджених. Під час впровадження проєктів із психологічної підтримки засуджених виникають ситуації, коли деякі особи відмовляються від лікування або не бажають приймати заходи щодо профілактики соціально небезпечних хвороб.

Причини такої поведінки можна класифікувати наступним чином:

- соціальні — відсутність підтримки з боку сім'ї, родичів; недовіра до медичного персоналу;
- психологічні — не готовність відмовитися від певних державних пільг і гарантій, що гарантує держава хворим на такі хвороби;
- фізіологічні — страх перед побічними діями медичних препаратів нового покоління;
- стереотипні — дехто з засуджених вважає, що можутьвилікуватися народними засобами» [10, с. 41].

Вищезазначені фактори негативно впливають на психологічну готовність засуджених до ефективного лікування. У деяких випадках, як крайній спосіб вияву відмови від лікування або

як спробу «полегшення» свого стану, засуджені можуть обирати самогубство. Ця проблема є особливо актуальною і потребує детального наукового дослідження у різних аспектах, включаючи психологічні та соціальні аспекти, щоб розробити ефективні підходи до попередження таких випадків і покращення психологічного стану засуджених [10, с. 42].

З огляду на це, виникає питання: «Яким чином можна сформувати у засуджених мотиваційну готовність і прихильність до лікування соціально небезпечних хвороб?». Так, із засудженими треба проводити індивідуальну роботу (вивчення психологічних особливостей, мотиваційне консультування, психологічне втручання, психологічне спостереження, психологічне супроводження, відверті бесіди тощо). Другий напрям діяльності — це спонукання засуджених хворих дотримуватися епідеміологічних норм і правил особистої гігієни. Це досягається не тільки оволодінням та прийняттям ними правил здорового способу життя, але

й руйнацією субкультурних звичок і традицій. Третій напрям — формування довіри до медичного персоналу через наглядні приклади позитивних результатів їх діяльності у напрямку лікування засуджених [7, с. 74].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на сьогодні в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України застосовується комплекс заходів, покликаний попередити розповсюдження соціально-небезпечних інфекцій серед засуджених та осіб, узятих під варту, шляхом якнайшвидшого виявлення таких хворих, при необхідності їх ізоляції на період дообстеження, своєчасного призначення ефективної схеми лікування за результатами обстежень, проведення моніторингу його ефективності та переносимості, корекції схеми лікування за необхідності, а також забезпечення умов для його безперервності як під час перебування в установах ДКВС України, так і після звільнення.

Література

1. Боротьба з соціально небезпечними хворобами. Державна кримінально-виконавча служба України. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/structure/ohorona-zdor/soc-hvor/> (дата звернення: 16.09.2023).
2. Дем'яненко Ю. О., Олефір Л. І., Михайлова Т. С. Перспективи вдосконалення надання медичних послуг в установах виконання покарань. Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра. 2018. № 1(3). С. 117–125.
3. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. К. : Преса України, 1997. 80 с.
4. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України : Указ Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text> (дата звернення: 15.09.2023).
5. Порядок організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: затв. наказом Мін-ва юстиції України від 15.08.2014 р. № 1348/5/572. Офіційний вісник України від 05.09.2014 р. № 69.
6. Права людини в Україні — 2008. Права в'язнів. URL: <http://khpg.org/index.php?do=print&id=1245919847> (дата звернення: 15.09.2023).
7. Рябих Н. В. Забезпечення в Україні прав засуджених до позбавлення волі на охорону життя та здоров'я. Київ, 2016. 186 с.
8. Стратегія реформування пенітенціарної системи — як «дороговказ» до створення ефективної системи виконання кримінальних покарань. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-strategiya-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorennya-efektivnoi-sistemi-vikonannya-kriminalnih-pokaran> (дата звернення: 10.09.2023).
9. Соціально значущі та особливо небезпечні інфекційні хвороби : навч. пос. / К. В. Юрко, Г. О. Соломенник. Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Медицина», 2023. 255 с.
10. Сулицький В. В. Психологічні особливості засуджених хворих туберкульозом. Znanstvena misel journal. 2022. № 67. С. 38–42.

References

1. Borotba z sotsialno nebezpechnymy khvorobamy. Derzhavna kryminalno-vykonavcha sluzhba Ukrainy. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/structure/ohorona-zdor/soc-hvor/> (date of access: 16.09.2023).
2. Demianenko Yu. O., Olefir L. I., Mykhailova T. S. Perspektyvy vdoskonalennia nadannia medychnykh posluh v ustanovakh vykonannia pokaran. Kryminalno-vykonavcha systema: Vchora. Sohodni. Zavtra. 2018. № 1(3). S. 117–125.
3. Konstytutsiia Ukrainy : Pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 cherv. 1996 r. K. : Presa Ukrainy, 1997. 80 s.

4. Kontsepsiia derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukraini vid 8 lystopada 2012 roku № 631/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text> (date of access: 15.09.2023).

5. Poriadok orhanizatsii nadannia medychnoi dopomohy zasudzhenym do pozbavleniia voli: zatv. nakazom Min-va yustytzii Ukrainy vid 15.08.2014 r. № 1348/5/572. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 05.09.2014 r. № 69.

6. Prava liudyny v Ukraini — 2008. Prava viazniv. URL: <http://khp.org/index.php?do=print&id=1245919847> (date of access: 15.09.2023).

7. Riabikh N. V. Zabezpechennia v Ukraini prav zasudzhennykh do pozbavleniia voli na okhoronu zhyttia ta zdorovia. Kyiv, 2016. 186 s.

8. Stratehiia reformuvannia penitentsiarnoi systemy — yak “dorohovkaz” do stvorennya efektyvnoi systemy vykonannia kryminalnykh pokaran. Uriadovi portal. Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-strategiya-reformuvannya-penitentsiarnoi-sistemi-yak-dorogovkaz-do-stvorennya-efektivnoi-sistemi-vikonannya-kryminalnih-pokaran> (date of access: 10.09.2023).

9. Sotsialno znachushchi ta osoblyvo nebezpechni infektsiini khvoroby: navch. pos. / K. V. Yurko, H. O. Solomennyk. Vseukrainske spetsializovane vydavnytstvo “Medytsyna”, 2023. 255 s.

10. Sulitskyi V. V. Psykholohichni osoblyvosti zasudzhennykh khvorykh tuberkulozom. Znanstvena misel journal. 2022. № 67. S. 38–42.

УДК 343.13

Предместніков Олег Гарійович

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України, завідувач кафедри права

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Predmestnikov Oleh

Doctor of Law, Professor,

Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

ORCID: 0000-0001-8196-647X

Сирота Дмитро Іванович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук,

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Syrota Dmytro

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Fundamental and Branch Legal Sciences Department

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyyi National University

ORCID: 0000-0002-9940-3541

Даценко Людмила Євгеніївна

старший викладач кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Datsenko Liudmyla

Senior Lecturer of the Fundamental and Branch Legal Sciences Department

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyyi National University

ORCID: 0000-0001-9743-681X

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9152

**ТАЄМНИЦЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА:
ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ
НА АДВОКАТСЬКІ ЗАПИТИ В МЕЖАХ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

**THE SECRET OF PRE-TRIAL INVESTIGATION:
PROBLEMATIC ISSUES OF OBTAINING INFORMATION
ON ATTORNEY REQUESTS WITHIN THE FRAMEWORK
OF CRIMINAL PROCEEDINGS**

Анотація. У статті було досліджено проблемні питання отримання інформації на адвокатські запити в межах кримінального провадження в аспекті важливості дотримання таємниці досудового слідства. Основна увага була приділена розкриттю поняття «таємниця досудового слідства», оскільки її дотримання є причиною відмов у наданні інформації на адвокатські запити. Аналіз законодавства свідчить, що лише окремі положення КПК України містять норми, що є дотичними до поняття «таємниця досудового розслідування», а пряме закріплення цього терміну відсутнє. Також в роботі піддається науковій критиці законодавча норма, викладена в ч. 1 ст. 222 КПК України та пропонується в переліку суб'єктів, які надають дозволи на розголошення відомостей, зазначити дізнавача як суб'єкта, який здійснює розслідування кримінальних проступків і може надавати дозволи в цих видах проваджень. Також нами обґрунтовується необхідність приєднатися до наукових пропозицій щодо законодавчого визначення переліку відомостей, які становлять таємницю

слідства. В роботі ми доходимо висновку, що відсутність законодавчих дефініцій в означеній сфері правових відносин призводить до низки негативних факторів: 1) слідчий, дізнавач, прокурор може відмовити адвокату в наданні інформації відповідно до поданого адвокатського запиту, посилаючись на те, що запитувані відомості становлять таємницю досудового слідства; 2) адвокат позбавлений процесуальної можливості оскаржити таку відмову через відсутність нормативного визначення даних, які становлять таємницю досудового слідства і порядку їх надання або відмови в їх наданні; 3) процесуально неефективною є норма ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування», адже через відсутність законодавчого визначення терміну «дані досудового розслідування», вкрай складним є завдання щодо притягнення винних осіб до відповідальності навіть за умови, що вона дійсно розголосила дані, які стали їй відомі у зв'язку з участю у провадженні. Щодо отримання адвокатом відомостей досудового розслідування в рамках подання адвокатського запиту, в статті пропонується передбачити процесуальний порядок надання адвокатом письмового зобов'язання щодо нерозголошення вказаних відомостей без дозволу дізнавача, слідчого, прокурора. На наш погляд, така побудова норми ст. 222 КПК України забезпечить сторону захисту від необґрунтованої відмови, а також унормує діяльність слідчого, дізнавача і прокурора.

Ключові слова: адвокатський запит, таємниця досудового слідства, відомості досудового розслідування, розголошення відомостей.

Summary. The article investigated the problematic issues of obtaining information on attorney requests within the framework of criminal proceedings in terms of the importance of maintaining the secrecy of the pre-trial investigation. The main attention was paid to the disclosure of the concept of «secret of pre-trial investigation», since its observance is the reason for refusal to provide information to lawyers' requests. The analysis of the legislation shows that only certain provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine contain norms that are tangential to the concept of «secret of pre-trial investigation», and there is no direct confirmation of this term. Also, the work is subject to scientific criticism of the legislative norm set forth in Part 1 of Art. 222 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and it is suggested that in the list of entities that provide permits for the disclosure of information, the inquirer should be noted as an entity that investigates criminal offenses and may grant permits in these types of proceedings. We also justify the need to join the scientific proposals regarding the legislative definition of the list of information that constitutes the secret of the investigation. In the work, we come to the conclusion that the absence of legislative definitions in the specified area of legal relations leads to a number of negative factors: 1) the investigator, inquirer, prosecutor may refuse the lawyer to provide information in accordance with the lawyer's request, referring to the fact that the requested information constitutes a lawyer's secret; 2) the lawyer is deprived of the procedural opportunity to appeal such a refusal due to the lack of a normative definition of the data that constitute the secret of the pre-trial investigation and the procedure for their provision or refusal to provide them; 3) procedurally ineffective is the norm of Art. 387 of the Criminal Code of Ukraine «Disclosure of data of operational investigative activities, pre-trial investigation», because due to the lack of a legislative definition of the term «data of pre-trial investigation», the task of bringing guilty persons to justice is extremely difficult, even if she really disclosed the data that became her known in connection with participation in the proceedings. Regarding the lawyer's receipt of pre-trial investigation information as part of the submission of a lawyer's request, the article proposes to provide a procedural procedure for the lawyer to provide a written commitment not to disclose the specified information without the permission of the investigator, investigator, prosecutor. In our opinion, this construction of the norm of Art. 222 of the Criminal Procedure Code of Ukraine will protect the defense from unjustified refusal, as well as regulate the activity of the investigator, inquirer and prosecutor.

Key words: lawyer's request, secrecy of pre-trial investigation, information of pre-trial investigation, disclosure of information.

Постановка проблеми. Дотримання таємниці досудового розслідування є безумовним фактором ефективного досудового розслідування з метою захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України)) [1].

На наше переконання, дотримання таємниці досудового розслідування сприятиме запобіганню витoku обставин досудового розслідування (наприклад, обшуку, який планується провести або одночасний допит осіб, яких було допитано раніше), а також запобіганню розголошення даних, що належать до особистого життя підозрюваного, потерпілого, свідка та інших суб'єктів. Таким чином, не тільки процесуальною метою обумовлено необхідність збереження таємниці досудового розслідування, але і захистом прав та інтересів приватних осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Як вказують вчені, таємниця досудового розслідування в низці випадків також є передумовою захисту сфери особистого життя людей, які стали учасниками процесу, а забезпечення нерозголошення даних кримінального

провадження і є однією з гарантій захисту прав і свобод людини [2, с. 317].

Рухаючись далі, слід зауважити, що охорона вказаної таємниці досить часто стає причиною відмови в наданні інформації на адвокатські запити. З одного боку, слідчий, дізнавач, прокурор прагнуть запобігти розголошенню відомостей досудового розслідування, а з іншого — обмежують адвоката у відомостях, право на отримання яких передбачено законодавством. Отже, маємо законодавчу і правозастосовну проблему щодо співвідношення таємниці досудового слідства й отримання інформації адвокатом на адвокатські запити в межах кримінального провадження. Враховуючи актуальність означеної проблематики в правозастосовній сфері, вбачається за необхідне здійснити науковий пошук щодо отримання інформації на адвокатські запити в межах кримінального провадження і співвідношення із таємницею досудового слідства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що вказані тематики в науці здебільшого розглядаються відокремлено один від одного. Зокрема, окремо досліджується недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування і проблеми отримання адвокатом інформації в рамках направлення адвокатського запиту. Щодо наукових пошуків у сфері забезпечення таємниці досудового розслідування, варто зазначити роботу О.Гризи «Гарантії забезпечення дотримання таємниці досудового розслідування», в якій було з'ясовано поняття, зміст та система гарантій забезпечення дотримання таємниці під час досудового розслідування, а також обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення положень законодавства в цій сфері [3]. І.Гловюк у своїй роботі «Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «Sellami v. France»)» проаналізувала проблеми співвідношення таємниці досудового розслідування та свободи вираження поглядів. На основі аналізу судової практики доктринальних підходів до понять «таємниця досудового розслідування», «відомості досудового розслідування», тлумачення ст. 222 КПК України авторка доходить висновку, що наразі неможливо говорити про чітке розуміння поняття «відомості досудового розслідування» в аспекті їх розголошення [4]. Ж.Удовенко під час дослідження гарантій забезпечення права особи на невторчання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України визначила окремі аспекти дотримання таємниці досудового розслідування та інші дотичні питання [2]. В.Дрозд визначила концептуальні засади правового регулювання досудового розслідування як стадії кримінального провадження, в рамках якої окремі питання присвятила розгляду положень щодо таємниці досудового розслідування [6]. Деякі аспекти забезпечення таємниці досудового розслідування було розгля-

нуто в роботі Д.Кавуна «Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у досудовому розслідуванні» [7]. Дотичні до обраної тематики дослідження були розглянуті Ю.Лозинською в роботі «Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні» [8]. С.Січко в дисертаційній праці «Загальні положення досудового розслідування» визначив дефініцію поняття «таємниця досудового розслідування», а саме: різновид таємної інформації, яка отримується під час проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні, стосується обставин кримінального правопорушення, учасників кримінального провадження тощо, та розголошення якої може завдати шкоди правам і законним інтересам учасників кримінального провадження, забезпеченню ефективного досудового розслідування та відправленню правосуддя [9, с. 20]. В цих та інших роботах було започатковано розв'язання наукової проблеми щодо співвідношення таких категорій як «таємниця досудового розслідування» та «доступ адвоката до матеріалів кримінального провадження в рамках подання адвокатського запиту». Водночас наразі відсутні профільні дослідження щодо проблем отримання інформації на адвокатські запити в межах кримінального провадження в аспекті дотримання таємниці досудового слідства.

Формулювання цілей статті здійснюємо з огляду на низку раніше проведених досліджень і потреб сьогодення. Зокрема, **метою статті** є дослідження проблемних питань отримання інформації на адвокатські запити в межах кримінального провадження в аспекті важливості дотримання таємниці досудового слідства.

Виклад основного матеріалу дослідження слід розпочати з визначення категорії «таємниця досудового слідства». Адже щоб зрозуміти які «обмеження» можуть очікувати адвоката під час подання адвокатського запиту, слід визначитися із терміном «таємниця досудового слідства» та його наповненням. Так, це поняття вживається в законодавстві, зокрема у КК України, КПК України, Законі України «Про доступ до публічної інформації». Водночас відсутнє законодавче його визначення, як і формулювання переліку відомостей, які становлять таємницю досудового розслідування. Вчені вказують, що втіленням цього положення у кримінальному процесуальному законодавстві, серед іншого, є відповідні приписи щодо так званої «таємниці досудового розслідування», загальні правила збереження якої закріплені у ст. 222 КПК України [9, с. 130]. Тобто лише окремі положення містять норми, що є дотичними до поняття «таємниця досудового розслідування», а пряме закріплення цього терміну відсутнє. Окрім того, аналіз законодавчої норми, викладеної в ч. 1 ст. 222 КПК України «Відомості досудового розслідування

можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим» свідчить про недосконалість її побудови. Так, викликає зауваження перелік суб'єктів, які надають дозвіл на розголошення відомостей досудового розслідування. Зокрема, в переліку відсутній дізнавач як суб'єкт, який здійснює розслідування кримінальних проступків. Вбачається, що така недосконалість має бути усунена шляхом внесення змін до ст. 222 КПК України.

І. Гловюк проаналізувала цілу низку наукових дефініцій терміну «таємницю досудового розслідування» і дійшла висновку, що наразі неможливо говорити про чітке розуміння поняття «відомості досудового розслідування». Авторка вважає, що обсяг цих відомостей слід уточнити на нормативному рівні (виходячи з того, що це інформація, яка перебуває у володінні дізнавача, слідчого, прокурора), надавши юридичну визначеність дискреційному повноваженню слідчого, прокурора розв'язувати питання стосовно розголошення відомостей досудового розслідування. До таких відомостей мають бути віднесені відомості, які містять усі захищені законом таємниці, починаючи з моменту отримання заяви або повідомлення про кримінальне правопорушення, а також відомості, які неможливо отримати шляхом механізмів звернення громадян та доступу до публічної інформації, включаючи загальнодоступні документи (зважаючи на те, що таке формулювання містить ст. 221 КПК України), крім відомостей, які були досліджені у відкритому судовому засіданні [4, с. 84]. Погоджуючись із висловленою пропозицією щодо необхідності законодавчого визначення переліку відомостей, які становлять таємницю слідства, додамо наступне. Так, відсутність законодавчих дефініцій в означеній сфері правових відносин призводить до низки негативних факторів:

- слідчий, дізнавач, прокурор може відмовити адвокату в наданні інформації відповідно до поданого адвокатського запиту, посилаючись на те, що запитувані відомості становлять таємницю досудового розслідування;
- адвокат позбавлений процесуальної можливості оскаржити таку відмову через відсутність нормативного визначення даних, які становлять таємницю досудового слідства і порядку їх надання або відмови в їх наданні;
- процесуальне неефективною є норма ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування», де передбачено кримінальну відповідальність за розголошення без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка провадила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування особою, попередженою

в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані. Враховуючи те, що дефініція «дані досудового розслідування» не визначена в законодавстві, вкрай складним є завдання щодо притягнення винних осіб до відповідальності навіть за умови, що вона дійсно розголосила дані, які стали їй відомі у зв'язку з участю у провадженні.

На підтвердження останньої тези пропонуємо навести дані з Єдиного державного реєстру судових рішень, де серед судових рішень за ст. 387 КК України можемо віднайти єдиний вирок суду щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності. Так, за вироком Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 липня 2017 р. у справі № 161/10033/17, «ОСОБА_3, бувши потерпілим у кримінальному провадженні № 12017030010002786 від 13.06.2017 року, діючи умисно, бувши попередженим у встановленому законом порядку про обов'язок не розголошувати дані досудового розслідування, розголосив їх у вказаному кримінальному провадженні, без дозволу прокурора та слідчого, всупереч вимогам ст. 222 КПК України та п. 3 ч. 1 ст. 57 КПК України, з власного акаунта в загальнодоступній соціальній мережі «Facebook», розмістив постанову про проведення судово-медичної експертизи у кримінальному провадженні № 12017030010002786, яка містить таємницю досудового розслідування, зокрема: місце, час та спосіб вчинення злочину, анкетні дані неповнолітньої особи, котра вчинила злочин, речі, котрі були викрадені під час вчинення злочину, номер кримінального провадження та його кваліфікація» [10].

Продовжуючи дослідження в аспекті отримання адвокатом інформації в рамках подання адвокатського запиту, зазначимо, що видається незрозумілим факт відмови слідчого, дізнавача, прокурора у наданні інформації. Так, С. Січко в роботі визначає, що не є розголошенням даних досудового розслідування таке: викладення інформації у клопотаннях, заявах, скаргах та інших процесуальних документах, а також у заявах та інших документах, що подаються в державні та міжнародні органи з захисту прав і свобод особи; надання матеріалів кримінального провадження учасникам, за умови отримання від них письмового зобов'язання про нерозголошення вказаних відомостей без дозволу слідчого, прокурора [9, с. 134]. Тобто у випадку коли адвокат письмово зобов'язується про нерозголошення вказаних відомостей без дозволу слідчого, прокурора, не вбачаємо за можливе надати відмову у наданні відповідної інформації у відповідь на адвокатський запит. На наш погляд, така побудова норми ст. 222 КПК України забезпечить сторону захисту від необґрунтованої відмови, а також унормує діяльність слідчого і прокурора. А також, враховуючи висловлені раніше у статті

пропозиції до ст. 222 КПК України, такий дозвіл, окрім слідчого і прокурора, надається дізнавачем.

Вчені також звертають увагу, що необхідно передбачити процесуальну форму попередження осіб, яким стали відомі дані досудового розслідування у зв'язку з їх участю у ньому, про кримінальну відповідальність за розголошення цієї інформації. Так, висувуються пропозиції щодо закріплення такого попередження у протоколі. У зв'язку із чим обґрунтовується необхідність викладення ч. 2 ст. 222 КПК України у такій редакції: «Слідчий, дізнавач, прокурор попереджають осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування у зв'язку з участю в ньому, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без їх дозволу, що зазначається в протоколі відповідної процесуальної дії або про що складається окремий протокол. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, установлену законом» [9, с. 136]. Видається, що висунуті в науці пропозиції заслуговують на свою підтримку з огляду на наступне. Так, без редагування ч. 2 ст. 222 КПК України отримаємо пропозицію щодо складення протоколу під час повідомлення про нерозголошення даних досудового розслідування. Водночас в ч. 1 ст. 104 КПК України, яка має назву «Протокол», передбачено, що «у випадках, передбачених КПК України, хід і результати проведення процесуальної дії фіксуються у протоколі». Тобто випадки складення протоколу прямо передбачено в КПК України. Отже, з метою законодавчого визначення процедури отримання від адвоката письмового зобов'язання про нерозголошення вказаних відомостей без дозволу слідчого, прокурора у відповідь на отримання інформації в рамках подання адвокатом запиту, варто редагувати положення ч. 2 ст. 222 КПК України.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У статті було досліджено проблемні питання

отримання інформації на адвокатські запити в межах кримінального провадження в аспекті важливості дотримання таємниці досудового слідства. Основна увага була приділена розкриттю поняття «таємниця досудового слідства», оскільки її дотримання є причиною відмов у наданні інформації на адвокатські запити. В роботі ми доходимо висновку, що в КПК України відсутнє визначення поняття «таємниця досудового розслідування». Чинна редакція ч. 1 ст. 222 КПК України піддається науковій критиці та пропонується в переліку суб'єктів, які надають дозволи на розголошення відомостей, зазначити дізнавача як суб'єкта, який здійснює розслідування кримінальних проступків і може надавати дозволи в цих видах проваджень. Також нами обґрунтовується необхідність приєднатися до наукових пропозицій щодо законодавчого визначення переліку відомостей, які становлять таємницю слідства. В роботі ми доходимо висновку, що відсутність законодавчих дефініцій в означеній сфері правових відносин призводить до низки негативних факторів: слідчий, дізнавач, прокурор може відмовити адвокату в наданні інформації відповідно до поданого адвокатського запиту, посилаючись на те, що запитувані відомості становлять таємницю досудового розслідування; адвокат позбавлений процесуальної можливості оскаржити таку відмову через відсутність нормативного визначення даних, які становлять таємницю досудового слідства і порядку їх надання або відмови в їх наданні; процесуально неефективною є норма ст. 387 КК України «Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування» тощо. Враховуючи обмежений обсяг роботи, окремі питання обраної тематики залишилися недослідженими. Зокрема, в подальших наукових пошуках планується проаналізувати причини відмови в наданні інформації на адвокатські запити, порядок оскарження вказаних відмов, перелік відомостей, які становлять таємницю досудового розслідування тощо.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
2. Удовенко Ж.В. Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України: дис.д.ю.н. Київ, 2021. 586 с.
3. Гриза О.В. Гарантії забезпечення дотримання таємниці досудового розслідування: дис.к.ю.н. Дніпро, 2017. 200 с.
4. Гловюк І.В. Таємниця досудового розслідування та свобода вираження поглядів (на прикладі рішення ЄСПЛ «SELLAMI V. FRANCE»). Нове українське право. 2022. Вип. 6. Том 1. С. 81–87. doi: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.11>
5. Удовенко Ж.В. Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України: дис.д.ю.н. Київ, 2021. 586 с.
6. Дрозд В.Г. Концептуальні засади правового регулювання досудового розслідування як стадії кримінального провадження: автореф. дис. ... к.ю.н. Харків, 2019. 40 с.

7. Кавун Д. Ю. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення прав потерпілого (фізичної особи) у судовому розслідуванні: дис. ... к.ю.н. Харків, 2016. 214 с.
8. Лозинська Ю. І. Достовірність показань свідка та її з'ясування у кримінальному провадженні: дис. ... к.ю.н. Львів, 2018. 259 с.
9. Січко С. О. Загальні положення досудового розслідування: дис.к.ю.н. Харків, 2021. 247 с.
10. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 липня 2017 р. у справі № 161/10033/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67743650> (дата звернення 02.09.2023)

References

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. [in Ukrainian]
2. Udovenko Zh. V. Harantii zabezpechennia prava osoby na nevtruchannia v yii osobyste i simeine zhyttia u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy: dys. d.iu.n. Kyiv, 2021. 586 s. [in Ukrainian]
3. Hryza O. V. Harantii zabezpechennia dotrymanna taiemnytsi dosudovoho rozsliduvannia: dys. k.iu.n. Dnipro, 2017. 200 s. [in Ukrainian]
4. Hloviuk I. V. Taiemnytsia dosudovoho rozsliduvannia ta svoboda vyrazhennia pohliadiv (na prykladi rishennia YeSPL “SELLAMI V. FRANCE”). Nove ukrainske pravo. 2022. Vyp. 6. Tom 1. S. 81–87. doi: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.11> [in Ukrainian]
5. Udovenko Zh. V. Harantii zabezpechennia prava osoby na nevtruchannia v yii osobyste i simeine zhyttia u kryminalnomu provadzhenni Ukrainy: dys. d.iu.n. Kyiv, 2021. 586 s. [in Ukrainian]
6. Drozd V. H. Kontseptualni zasady pravovoho rehuliuвання dosudovoho rozsliduvannia yak stadii kryminalnoho provadzhennia: avtoref. dys. ... k.iu.n. Kharkiv, 2019. 40 s. [in Ukrainian]
7. Kavun D. Iu. Kryminalnyi protsesualnyi mekhanizm zabezpechennia prav poterpiloho (fizychnoi osoby) u dosudovomu rozsliduvanni: dys. ... k.iu.n. Kharkiv, 2016. 214 s. [in Ukrainian]
8. Lozynska Yu. I. Dostovirnist pokazan svidka ta yii ziasuvannia u kryminalnomu provadzhenni: dys. ... k.iu.n. Lviv, 2018. 259 s. [in Ukrainian]
9. Sichko S. O. Zahalni polozhennia dosudovoho rozsliduvannia: dys. k.iu.n. Kharkiv, 2021. 247 s. [in Ukrainian]
10. Vyrok Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 12 lypnia 2017 r. u spravi № 161/10033/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67743650> (date of access: 02.09.2023) [in Ukrainian]

Меркулова Валентина Олександрівна*доктор юридичних наук, професор,**професор кафедри кримінального права та кримінології**Одеський державний університет внутрішніх справ***Merkulova Valentyna***Doctor of Law, Professor,**Professor of the Department of Criminal Law and Criminology**Odessa State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0003-1332-1113

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9190

АДВОКАТУРА ТА АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДОКТРИНИ ПРАВА

ADVOCACY AND ADVOCACY ACTIVITY IN UKRAINE: MODERN TRENDS IN THE DOCTRINE OF LAW

Анотація. На сучасному етапі реформування інституту адвокатури в Україні особливого значення набувають як сталі, так і новітні теоретичні (теоретико-правові) конструкції, джерелом відтворення яких є доктрина права. Саме в ній все частіше предметом обговорення є проблеми дієвості виконання адвокатурою своєї соціальної ролі в сучасному світі, загалом, а в Україні, зокрема, потенційних можливостей підвищення ефективності адвокатської діяльності в умовах глобалізації та технічної інтенсифікації. Пропонуємо умовно виокремити дві основні групи доктринальних джерел, які присвячені, по перше, аналізу загально-правових проблем регулювання сфери професійної адвокатської діяльності, визначення критеріїв співвідношення недержавності інституту адвокатури та його соціальної сутності, її сучасних та потенційних функцій, тлумаченню основних понять та категорій (правомірність чи законність діяльності, правова допомога тощо). По-друге, відтворюють спеціальні проблеми діяльності інституту адвокатури уже безпосередньо в сфері відправлення кримінального судочинства. Ці питання піддавалися аналізу з точки зору дієвості кримінально-правового та кримінального процесуального інструментарію щодо захисту правомірної адвокатської діяльності від незаконних втручань, порушень гарантій незалежності професійної діяльності та професійної таємниці.

Узагальнений аналіз доктринальних положень доводить той факт, що ще доволі широкою є сфера діяльності інституту адвокатури, яка потребує свого більш чіткого правового регулювання, зміни підходів на рівні теорії права, законодавства та правозастосування. На тлі визнання того факту, що становлення ефективної та дієвої системи забезпечення прав людини в Україні є доволі тривалим та складним процесом, – в доктрині права розглядаються різні напрямки подальшого реформування відповідної правової сфери, визначаються різні підходи тлумачення понять та категорій, що стосуються адвокатської діяльності, порядку та умов правозастосовної діяльності. Зважаючи на зміст вищезазначеного, дискусійного характеру набувають положення, що стосуються визначення сутнісних ознак понятійного апарату; функціонального призначення адвокатури в сучасних умовах реформування судової системи та впровадження відновних технологій (практик); визначення пріоритетних чинників, які б мали відтворювати якість (ефективність) адвокатської діяльності, визначати межі її правомірності (закон, професіоналізм, етична складова, спрямування тощо).

Тенденцією досліджень кримінологічного, кримінально-правового та кримінального процесуального характеру є доведення того, що в умовах інтенсивного реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства в Україні посилюється актуальність питань, пов'язаних із формуванням системи кримінально-правових та кримінально процесуальних заходів забезпечення сфери професійної адвокатської діяльності від незаконного впливу (втручань, перешкоджань). Теоретичного, правового та правозастосовного переосмислення потребують питання, які стосуються: визначення тяжкості діянь, пов'язаних із посяганням на особисті та професійні права, свободи та інтереси захисника, представника особи з надання правової допомоги (на тлі посилення значення інституту адвокатури в умовах побудови в Україні правової, громадянської держави); набуття санкцією, що передбачає відповідальність за втручання в професійну адвокатську діяльність (ст. 397 КК), дієвого кримінально-правового охоронного значення; подальшої наукової розробки щодо підстав розмежування суміжних діянь, що посягають на порядок здійснення професійної адвокатської діяльності,

тотожних за окремими об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Більш чіткого кримінального процесуального регулювання потребують сфери кримінального судочинства, які стосуються особливостей забезпечення професійної таємниці адвоката на різних стадіях кримінального судочинства; спеціальних умов здійснення обшуку чи огляду приміщення, де здійснюється адвокатська діяльність; правового регулювання щодо захисту свідка, який надає свідчення по справі тощо.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, адвокатська діяльність, захисник, представник особи з надання правової допомоги, порушення гарантій адвокатської діяльності.

Summary. At the present stage of reforming the institution of the legal profession in Ukraine, both permanent and new theoretical (theoretical-legal) structures, the source of reflection of which is the doctrine of law, are of particular importance. It is here that the subject of discussion is increasingly the problems of the effectiveness of the legal profession in fulfilling its social role in the modern world in general, and in Ukraine the potential opportunities for increasing the efficiency of advocacy in the conditions of globalization and technical intensification. We propose to conditionally identify two main groups of doctrinal sources, which are devoted, firstly, to the analysis of general legal problems of regulating the sphere of professional advocacy, determining the criteria for the relationship between the non-state institution of the legal profession and its social essence, its modern and potential functions, the interpretation of basic concepts and categories (legitimacy or legality of activities, legal assistance, etc.). Secondly, they reflect the special difficulties of the activity of the institution of advocacy specifically in the field of criminal proceedings. These issues were analyzed from the point of view of the effectiveness of criminal law and criminal procedural tools for protecting legitimate advocacy from unlawful interference, violations of guarantees of independence of professional activity and professional secrecy.

A generalized analysis of doctrinal provisions proves the fact that the sphere of activity of the institution of advocacy is still quite wide, requiring clearer legal regulation and changes in approaches at the level of legal theory, legislation and law enforcement. Against the backdrop of recognition of the fact that the formation of an effective and efficient system for ensuring human rights in Ukraine is a rather long and complex process, the doctrine of law examines various directions for further reform of the relevant legal sphere, defines various approaches to the interpretation of concepts and categories relating to advocacy, procedure and conditions for law enforcement activities. Taking into account the content of the above, the provisions for determining the essential features of the conceptual apparatus are becoming debatable; functional purpose of the legal profession in modern conditions of reforming the judicial system and introducing innovative technologies (practices); determination of priority factors that should reproduce the quality (efficiency) of advocacy, determine the boundaries of its legality (law, professionalism, moral component, direction, etc.).

The trend of criminological, criminal legal and criminal procedural research proves that in the context of intensive reform of criminal and criminal procedural legislation in Ukraine, the relevance of issues related to the formation of a system of criminal legal and criminal procedural measures is increasing. Illegal actions (interferences, obstacles) Theoretical, legal and law enforcement rethinking is required: determination of the gravity of acts associated with an encroachment on the personal and professional rights, freedoms and interests of a defender, a representative of a person providing legal assistance (against the backdrop of the increasing importance of the institution of advocacy in the context of building a legal, civil state in Ukraine)); acquisition of an effective criminal law protective value by a sanction providing for liability for interference in the professional activities of lawyers (Article 397 of the Criminal Code); further scientific development regarding the grounds for delimiting related acts that encroach on the procedure for carrying out professional advocacy activities, identical in certain objective and subjective characteristics. More clear criminal procedural regulation is required in areas of criminal proceedings related to the specifics of ensuring the professional secrecy of a lawyer at various stages of criminal proceedings; special conditions for carrying out a search or inspection of the premises where advocacy is carried out; legal regulation of the protection of a witness who testifies in the case, etc.

Key words: lawyer, legal profession, advocacy, defense attorney, representative of a person providing legal assistance, violation of guarantees of advocacy.

Постановка проблеми. Інститут адвокатури в Україні є відносно новим, а отже перебуває в стані подальшого оновлення, приведення його організаційно-правових основ у відповідність до міжнародно-правових стандартів, кращих зразків зарубіжної законодавчої та правозастосовної практики. Відповідно посилюється значення формування саме тих наукових завдань (прийомів наукових досліджень), які б дозволили в оптимальні терміни здійснити теоретичне відтворення основних проблем сучасної дійсності функціонування інституту адвокатури, взагалі, в сфері кримінального судочинства, зокрема.

До того ж, важливими є питання у який спосіб здійснюється теоретичне тлумачення більшості

понять та категорій, які безпосередньо (або ж опосередковано) стосуються адвокатської діяльності, наскільки чинне вітчизняне правове регулювання розглядуваної сфери сприяє ефективному функціонуванню даного інституту. Тож на даному етапі реформування інституту адвокатури в Україні особливого значення набувають як сталі, так і новітні теоретичні (теоретико-правові) конструкції, джерелом відтворення яких є доктрина права. Саме в ній все частіше предметом обговорення є проблеми дієвості виконання адвокатурою своєї соціальної ролі в сучасному світі, загалом, а в Україні, зокрема, потенційних можливостей підвищення ефективності адвокатської діяльності в умовах глобалізації та технічної інтенсифікації.

Системний порівняльно-правовий підхід до аналізу основного змісту окремих спеціальних досліджень, публікацій з зазначеної теми дозволяють певним чином класифікувати доктринальні джерела на певні групи, зважаючи на сутність проблеми, яка піддається аналізу та спрямувань дискусійних висловлювань авторів. Пропонуємо умовно виокремити дві основні групи джерел, які присвячені, по перше, аналізу загально-правових проблем регулювання сфери професійної адвокатської діяльності, визначення критеріїв співвідношення не державності інституту адвокатури та його соціальної сутності, її сучасних та потенційних функцій, тлумаченню основних понять та категорій (адвокат, захисник, представник особи з надання правової допомоги, правомірність чи законність діяльності, правова допомога тощо). По-друге, відтворюють спеціальні проблеми діяльності інституту адвокатури уже безпосередньо в сфері відправлення кримінального судочинства. Ці питання піддавалися аналізу з точки зору дієвості кримінально-правового та кримінального процесуального інструментарію щодо захисту правомірної адвокатської діяльності від незаконних втручань, порушень гарантій незалежності професійної діяльності та професійної таємниці.

Такий методологічний підхід дозволяє не лише сконцентрувати увагу на основних сутнісних спрямуваннях наукових досліджень зазначеного напрямку, але й виокремити те специфічне та проблематичне, що властиве цій доктрині права на сучасному етапі розвитку адвокатури в Україні. На тлі загальновизнаних наукових позицій маємо виокремити певні точки зору, які відрізняються специфічним характером та певним рівнем дискусійності. Ця специфічність щодо дослідження різних питань адвокатської діяльності, її змістовних (сутнісних) ознак, проблем та суперечностей законодавства та правозастосування, відповідно шляхів їхнього вирішення, — залежить від предмету та спрямувань дослідження.

Метою наукової статті є визначення сучасних тенденцій доктрини права щодо адвокатури та адвокатська діяльність в Україні.

Виклад основного матеріалу. Щодо аналізу загально-правових проблем регулювання сфери професійної адвокатської діяльності, зокрема, в частині визначення критеріїв співвідношення ознак не державності (незалежності) інституту адвокатури та його соціальної сутності, слід зазначити, що в переважній більшості спеціальних публікацій наголошується на особливому значенні дуальності здійснення адвокатської діяльності. Як на наш погляд, в наукових позиціях окремих авторів (М. Р. Аракелян, Т. В. Варфоломеева, К. Коваль, А. М. Подоляка) відтворюються головні ознаки цього співвідношення.

Якщо узагальнено відтворити зміст цих положень, маємо підкреслити наступне. Концепт дуальності здійснення адвокатської діяльності виявляється у тому, що адвокатура — це єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Незалежність від держави виявляється у багатьох чинниках організаційного та соціально-правового характеру, передусім, в механізмі взаємовідносин із клієнтом. Статус адвоката є незалежним, він може бути обмежений тільки в інтересах ефективного виконання адвокатом професійного обов'язку, а також в інтересах правосуддя та в межах процесуального законодавства. А тому в доктрині права справедливо наголошується на наявності ознак дуалізму щодо специфічності відносин адвокатури і держави (повна незалежність) та відносин адвоката та клієнта (узгодження способів захисту). Адвокат є вільним у виборі засобів захисту та власної позиції, але має узгодити їх з клієнтом. Клієнт — це єдина процесуальна фігура, з якою адвокат зобов'язаний узгоджувати кожен свій крок, пов'язаний із захистом інтересів останнього. Саме незалежність адвокатів є правовою основою та способом забезпечення реального захисту прав клієнтів. При цьому в доктрині права чітко виявляється закономірність: ступінь незалежності й суверенності адвокатури визначається зрілістю демократичних інститутів держави. Оскільки держава підпорядкована суспільству і має діяти в інтересах громадян, — саме громадянське суспільство виступає як матеріальна основа правової держави. А показником рівня просування України до правової держави та розвинутого громадянського суспільства має бути правовий статус адвокатури та стан захищеності особистості. Адже саме якісна та ефективна адвокатська діяльність з надання правової допомоги є одним із ключових факторів забезпечення захисту та належного рівня втілення у життя прав і інтересів громадян, тим більш у разі виникнення правового конфлікту [1, с. 56; 5, с. 314–315; 9, с. 10; 15; 21].

Проте в доктрині права не існує однозначності в розумінні та тлумаченні основних понять та категорій, які стосуються адвокатської діяльності. Так доволі різним є розуміння поняття «правової допомоги». На думку одних вчених правова допомога — це гарантоване державою кваліфіковане сприяння суб'єктами, визначеними законом, у здійсненні правомірних дій, необхідних для набуття, зміни або припинення людиною прав чи обов'язків в межах певних правовідносин [3, с. 130; 25, с. 3]. На думку інших, правова допомога розглядається як можливість особи використувати або захищати свої права в будь-яких судах, компетентних ухвалювати рішення у цивільних, кримінальних, адміністративних справах [18, с. 17]. Існує і доволі вузьке тлумачення «правової

допомоги» — як певних послуг правового характеру, що надаються на оплатній чи безоплатній основі лише у випадку захисту від обвинувачення в кримінальному провадженні і тільки адвокатами [26, с. 131]. Як на наш погляд, на увагу заслуговує визначення «правової допомоги», надане С. В. Вилковим, який доводить, що це передусім сприяння законодавчо закріпленими юридичними засобами та способами в реалізації прав, свобод та інтересів особи, яка потребує такої допомоги, з метою вирішення певної проблемної ситуації правового характеру (наявність спору або конфлікту, фактичне порушення або загроза порушення законних прав, свобод та інтересів особи). Професійну правничу допомогу може надавати лише адвокат, який має професійні знання у сфері права [10, с. 148].

Проте якщо розглядати процес удосконалення професійної діяльності адвокатури як необхідну умову функціонування правової громадянської держави в Україні, — маємо визнати, що призначення розглядуваного інституту є набагато ширшим. Вважаємо, що проблеми розуміння співвідношення між державою та адвокатською спільнотою в Україні мають стосуватися не лише сфери надання правової допомоги та захисту. Правовий порядок та законність передбачають більш глибоке розуміння функціонального призначення правозахисного інституту, яким є адвокатура. Сучасні наукові дослідження не містять однозначної відповіді на це питання, не має однозначності у визначенні функцій адвокатури. Відповідно, на нашу увагу заслуговує наукова дискусія, яка відтворює різні підходи в доктрині права щодо цього питання.

Зазвичай аналіз цієї проблеми здійснюється у відповідності із основними положеннями чинного законодавства, а отже увага концентрується на здійсненні професійної правової допомоги. Так Н. М. Бакаянов стверджує, що головним функціональним призначенням адвокатури є надання професійної правової допомоги. При цьому функціональний напрям діяльності адвокатури отожднюється із основною метою цієї діяльності — «забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб, інтересів держави» [7, с. 118]. Інші конкретизують цю функцію. На думку О. В. Синєокого, на адвокатуру покладаються три найважливіших функції: захисту обвинувачених (підозрюваних) на досудовому слідстві, підсудних у суді першої інстанції, засуджених в апеляційній та касаційній інстанціях; надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при розгляді різних категорій справ (кримінальних, цивільних, адміністративних) у судах та інших державних органах; консультативна робота по наданню порад, консультацій населенню та юридичним особам з правових питань [23, с. 102].

Існує і інший підхід, коли чинні зазначені функції та потенційно можливі функції об'єднуються

у три більш узагальнені функції. Так, Н. О. Обловацька вважає, що для здійснення своїх цілей та завдань адвокатська діяльність спрямована на здійснення передусім: превентивної функції (попереджає про входження суб'єктів права в ситуацію, яка може сприяти настанню юридично несприятливих наслідків); відновлювальної функції (полягає у відновленні порушених прав та законних інтересів громадян); охоронній функції (полягає в захисті своїх клієнтів, над законними правами яких виникла загроза їх порушення) [19, с. 47].

Як на наш погляд, перспективним є напрям досліджень, які спрямовані на доведення того, що перелік функцій адвокатури має піддаватися суттєвому корегуванню та доповненню з урахуванням сучасних тенденцій реформування вітчизняного кримінального судочинства. Зокрема, Т. Б. Вільчик пропонує вийти за межі традиційного, усталеного виду діяльності — надання правничої допомоги, яка у різних сферах судочинства може трансформуватися у функцію захисту чи представництва. Адже обсяг професійних знань, набуті навички спілкування з різними верствами населення посилюють актуальність набуття адвокатурою новітніх публічних функцій — виховної, просвітницької, медіативної, нормотворчої, контрольної тощо [11, с. 78]. Враховуючи сучасні тенденції впровадження в Україні відновного правосуддя, набуття інтенсивного розвитку таких відновних практик як медіація, примирення, різновиди угод між винною особою та потерпілим тощо, маємо визнати, що функціональне наповнення професійної діяльності адвокатури потребує оновлення. Саме такий підхід допоможе віднайти належне місце адвокатури у інтенсивному процесі реформування трьох найважливіших соціально-правових систем — правоохоронної, правозахисної, судової; створить передумови формування такої правової моделі функціонування адвокатури, яка в найбільшій мірі дозволить реалізувати творчість, нестандартне мислення, набуті теоретичні знання та практичні навички адвокатів у взаєминах із клієнтом [20, с. 8–12].

Окреме місце серед дискусійних проблем загально-правового значення посідає питання щодо визначення пріоритетних чинників, які мають впливати на якість адвокатської діяльності, визначати межі її правомірності тощо. В окремих дослідженнях робиться наголос на законності діяльності. Так Н. Карпова, ствержуючи про доцільність подальшого удосконалення кримінально-правової охорони захисника чи представника з надання правової допомоги використовує в широкому розумінні словосполучення «законна діяльність», яке розглядається як тотожне по відношенню до поняття «правомірна діяльність» [14, с. 110]. На думку В. Заборовського та В. Манзюк вирішення багатьох проблем залежить від повноти та чіткості

законодавчого визначення кола діянь, які забороняється вчиняти адвокату в його взаємовідносинах із судом [12, с. 160]. Отже, законність адвокатської діяльності — чітке дотримання вимог закону в широкому розумінні.

Другою загальноновизнаною тезою є твердження щодо особливого значення співвідношення ступеню дотримання адвокатом меж правомірності діяння та рівнем його професіоналізму. Маємо враховувати те, що обов'язок адвоката постійно підвищувати свій професійний рівень визначено у ст. 21 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Маємо погодитися із науковою позицією С.А. Антонюка щодо того, що принцип професіоналізму адвоката як важливої засади під час надання кваліфікованої правничої (правової) допомоги клієнту, в судочинстві України посідає не менш важливу роль ніж законність та незалежність адвокатської діяльності [4, с. 261]. Безумовно високий рівень професіоналізму адвоката у якості складових передбачає не лише чітке знання вимог закону, а й його зобов'язання дотримуватися присяги, правил адвокатської етики, умов договору про надання правової допомоги, обов'язку невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів. До того ж, маємо підкреслити особливість спрямування адвокатської діяльності, яке має полягати у необхідності повного або часткового спростування пред'явлених особі підозри чи обвинувачення; у запобіганні пред'явлення підозри чи обвинувачення; в подальших стадіях процесу — у скасуванні обвинувачення, пом'якшенні кримінальної відповідальності, пошуку підстав для виправдання особи, яка має право на захист. Отже «професіоналізм адвоката», «професійна адвокатська діяльність» — доволі широка етична та соціально-правова категорія.

Перелічивши у якості складової професіоналізму адвокатів «знання правил адвокатської етики», маємо зупинитися на цьому більш конкретно. Заслужують на увагу спеціальні дослідження, в яких проблеми етики розглядаються на тлі світових глобалізаційних процесів. Етичний вимір адвокатської діяльності передусім стосується дотримання міжнародно-правових стандартів конфіденційності стосунків між адвокатом та його клієнтом. Ця проблема набуває актуальності з урахуванням набутого в останні роки розвиненими демократичними країнами певного правозастосовного досвіду. Цінність його полягає у тому, що він може розглядатися як приклад сучасної модифікації правозахисної системи в умовах, коли доволі інтенсивно відбувається технологічний розвиток світової спільноти, здійснюються економічні зміни, посилюється реформування інформаційних технологій. Досить цікавими є висновки А.М. Бірюкової, яка досліджувала особливості стабілізаційних механізмів забезпечення незалежності та

неупередженості адвокатів під час захисту інтересів клієнта (дієвість етичних професійних стандартів) в умовах впливу глобалізації на діяльність міжнародних адвокатських компаній (корпорацій) з розгалуженою мережею офісів у всьому світі, інтенсивністю міграції адвокатів. Виокремивши первісні (родинні зв'язки; сексуальні зв'язки; особисті переконання — релігійні, політичні, гендерні; фінансова чи матеріальна незалежність; обставини процесуальної несумісності) та опосередковані (виникають у зв'язку з наданням адвокатом у різний час правової допомоги особам, які можуть бути пов'язані сферою інтересів) конфлікти інтересів в адвокатській діяльності, автор відстоює позицію щодо доцільності існування двох рівнів стратегії регулювання конфлікту інтересів: законодавчого — абсолютної заборони надання правової допомоги в ситуації конфлікту; корпоративного — управління конфліктом (керуваність конфліктом) в умовах реального часу і врахування усіх життєвих обставин, наявності можливостей одночасного захисту двох і більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими, або ж можуть стати такими, у разі письмового погодження з клієнтами. В останньому випадку набуватимуть значення інформаційні бар'єри усередині адвокатської корпорації, які мають забезпечити вимоги конфіденційності щодо діяльності певної команди адвокатів фірми, яка представляє інтереси нового клієнта проти колишнього клієнта [8, с. 52, 53].

Щодо окремих доктринальних аспектів спеціфічної діяльності інституту адвокатури уже безпосередньо в сфері відправлення кримінального судочинства, маємо зазначити, що в більшій мірі вони стосуються дієвості кримінально-правового захисту правомірної адвокатської діяльності від незаконних втручань, порушень гарантій незалежності професійної діяльності та професійної таємниці, з одного боку, проблем чинного кримінального процесуального законодавства щодо дієвого забезпечення рівності сторін усіх учасників кримінального провадження, з іншого боку. На нашу думку, саме стосовно цього спеціального напрямку діяльності адвокатури набуває актуальності твердження О.О. Козлова стосовно того, що дієвість гарантій адвокатської діяльності обумовлюється реалізацією трьох соціально-правових складових: наявністю якісного, не суперечливого нормативно-правового регулювання сфери відносин між адвокатом та клієнтом, чіткого механізму реалізації цих відносин; формулюванням інструментарію забезпечення гарантій реалізації адвокатської діяльності усіма державними і недержавними суб'єктами; забезпеченням принципу невідворотності відповідальності за порушення гарантій адвокатської діяльності (втручання, створення перешкод, порушення професійної таємниці тощо) [16, с. 90]. Тож маємо визначитися на підставі доктринальних положень

із тим, наскільки дієвим є механізм кримінально-правового захисту правомірної адвокатської діяльності, які проблеми кримінального процесуального регулювання цієї діяльності є предметом для обговорення наукової спільноти.

На підставі аналізу статистичних даних в кримінологічних дослідженнях відмічається певна закономірність: спостерігається збільшення кількості кримінальних правопорушень, об'єктом яких є професійна діяльність захисників та представників осіб з надання правової допомоги. Так, за окремими даними, кількість кримінальних правопорушень, ознаки якого містяться у ст. 397 КК, з 2015 по 2020 році збільшилася майже на 90% (з 128 до 242 випадків). До речі, саме цей вид кримінально-протиправної поведінки становить в середньому 75% від усієї кількості діянь, об'єктом посягань яких є особистісні та професійні права, свободи та інтереси захисника, представника особи з надання правової допомоги (ст. ст. 397–400 КК). Проте за ці роки мали місце лише поодинокі випадки направлення в суд обвинувальних висновків, тим більш — ухвалення судом відповідних вироків [6, с. 106–109]. За іншими даними до Єдиного реєстру досудових розслідувань за період з 2014 по 2021 роки за ст. 397 КК України було внесено відомості про вчинення 616 кримінальних правопорушень. Проте кількість тих, у яких на кінець звітнього періоду рішення не було прийнято (про закінчення або зупинення) складало 94% [22, с. 265].

Правозастосовна практика доводить, що кримінальна відповідальність за вчинення дій, пов'язаних із посяганням на професійні та особисті права, свободи та інтереси захисників та представників особи з надання правової допомоги настає доволі рідко, обмежується поодинокими випадками. В свою чергу, незначна кількість відповідних кримінальних проваджень, а тим більш судових вироків призводять до суттєвого звуження можливостей наукового дослідження проблем стану та потенційних правоохоронних можливостей складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 397–400 КК, щодо розроблення науково виважених рекомендацій подальшого удосконалення чинного законодавства та посилення дієвості правозастосовної практики (зокрема в частині кваліфікації діянь). У якості чинників, які обумовлюють такий стан, в доктрині права зазвичай визначається різні фактори: недостатній рівень соціально-правового реагування держави на виявлені суттєві недоліки у законотворчій та правозастосовній діяльності у зазначеній правоохоронній сфері; недосконалість кримінально-правових норм, що встановлюють підстави та умови кримінальної відповідальності, з точки зору відповідності вітчизняного правового регулювання міжнародно-правовим стандартам та глобалізаційним процесам; низька превентивна ефективність санкції кримінально-правової норми;

значна латентність діянь розглядуваного виду; складність ведення відповідної категорії кримінальних проваджень; недостатня компетентність та необізнаність осіб, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень, об'єктом яких є професійна діяльність захисників та представників осіб з надання правової допомоги (незнання закону, або ж не належне їхнє тлумачення) тощо [6, с. 104, 109; 13, с. 194].

У якості окремої кримінально-правової проблеми пропонуємо розглянути доктринальні положення щодо особливостей кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень. Справедливо йдеться про те, що вчинені посягання на професійні, особисті права, свободи та інтереси захисників та представників особи з надання правової допомоги доволі часто підпадають під ознаки декількох діянь, що утворює ідеальну, або ж реальну сукупність. В спеціальних публікаціях звертається увага на те, що втручання в діяльність захисника, представника особи з надання правової допомоги (створення перешкод, порушення гарантій їхньої діяльності тощо) можуть здійснюватися в будь-якій формі впливу на психічний та фізичний стан потерпілої особи. Відповідно підкреслюється необхідність врахування спеціальних правил кваліфікації цих діянь. Так, маємо погодитися із тим, що наприклад, необґрунтована критика, нетактовне та принизливе висловлювання, нецензурна лайка щодо особи, яка надає правову допомогу у суді (що є публічним місцем), свідчить про нехтування суспільними моральними цінностями, — свідчить про наявність ідеальної сукупності діянь, яка має кваліфікуватися за ст. 397 та ст. 296 КК. В тих же випадках, коли втручання поєднане із психічним, фізичним насильством, знищенням чи пошкодженням майна, має місце сукупність злочинів, передбачена ст. ст. 397 та ст. ст. 398–400 КК [13, с. 194].

Складнощі кваліфікації діяння, передбаченого ч. 2 ст. 397 КК (вчинені службовою особою з використанням свого службового становища) обумовлюються підчас не належною оцінкою співвідношення ознак даного спеціального складу кримінального правопорушення із загальним, передбаченим ст. 364 «Зловживання владою, або ж службовим становищем». Не достатня увага приділяється ознакам безпосереднього об'єкта посягання, яким у першому випадку є встановлений законом порядок права на захист, який здійснюється у формі правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги. Ці недоліки кваліфікації, на думку Т.Є. Колягіної, призводять до не обґрунтованого зменшення кількості розпочатих кримінальних проваджень за ознаками ст. 397 КК [17, с. 68].

Особливі складнощі у проведенні досудового розслідування, визначення формули кваліфікації

у разі встановлення ознак посягання на правомірну діяльність захисника та представника особи посилюють значення результатів суто криміналістичних досліджень. Формулювання окремої методики досудового розслідування досліджуваного виду кримінального правопорушення багато в чому залежить від результатів дослідження конкретних форм та способів втручання (перешкоджання). На тлі наявності у більшості досліджень кримінально-правового характеру лише узагальненої тези щодо вчинення перешкод до здійснення правомірної діяльності, порушення встановлених законом гарантій діяльності, порушення професійної таємниці захисника чи представника особи, — посилюється цінність сучасних досліджень криміналістичного характеру, особливо в частині визначення найтипівіших способів вчинення втручання в діяльність захисника чи представника особи з надання правової допомоги. Серед таких називаються наступні способи, які доволі часто здійснюються з метою усунення захисника чи представника особи від участі в кримінальному провадженні: викрадення документів; поширення відомостей, що ганьблять та дискредитують захисника; обман з метою дезінформації; допит адвоката як свідка з питань, що становлять професійну таємницю; вилучення документів без згоди адвоката; прослуховування телефонних розмов без дозволу прокурора; притягнення до відповідальності у зв'язку із наданням правової допомоги тощо [22, с. 264]. Проте існують і пропозиції (В. В. Сміх) розглядати втручання (як протиправні дії, спрямовані на зміну ходу кримінального провадження) у більш широкому розумінні, як такі що охоплюють будь-яке посягання на життя, здоров'я, право власності захисника, представника особи з надання правової допомоги, їхніх рідних, шантажуванні потерпілих тощо [24, с. 75]. Отже більш поглибленого дослідження потребують питання співвідношення загальних та спеціальних складів кримінальних правопорушень, розмежувальних критеріїв щодо діянь, які є тотожними за окремими об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

Насамкінець, маємо зупинитися на окремих проблемах кримінального процесуального характеру. Слід відмітити певну тенденцію, яка властива доктрині даної галузі права в розглядуваній сфері: відмічається певна застарілість результатів наукових досліджень, у зв'язку із суттєвим реформуванням кримінально-процесуального законодавства (особливо в частині запровадження спрощеного порядку досудового розслідування для проступків, якими є дії, передбачені ст. 397 КК), наголошується на посиленні актуальності міжнародно-правового досвіду та міжнародно-правових стандартів. Зазвичай предметом дослідження є: досвід країн Європейського Союзу щодо гарантій забезпечення професійної таємниці адвоката; особли-

востей реалізації міжнародно-правових стандартів в частині вимог щодо здійснення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність; можливостей реалізації захисних функцій щодо «свідка» (особи, якій відомі, чи можуть бути відомі обставини, що підлягають доведенню під час кримінального провадження) тощо.

Отже, однією із міжнародно-правових проблем, яка піддається аналізу в сучасній доктрині права є ставлення країн світу до питання підстав, механізму та меж звільнення адвоката від обов'язку зберігати адвокатську таємницю. Аналізуються як ті приклади, коли клієнт вправі звільнити адвоката від зберігання адвокатської таємниці, так і ті, коли адвокат не може бути звільнений від обов'язку щодо зберігання адвокатської таємниці ні своїм клієнтом, ні будь-яким органом влади, ні в цілому ким бито не було. Теоретична та практична цінність такого виду досліджень полягає у напрацюванні певних напрямків подальшого реформування вітчизняного законодавства в цій частині. Зокрема, щодо умов дотримання адвокатської таємниці іншими учасниками системи правосуддя, меж адвокатської таємниці. До того ж, маємо погодитися із думкою Т. В. Варфоломеєвою, ці проблеми посилюються зважаючи на стадії кримінального судочинства, яка справедливо доводить те, що «визначити, чи є вимоги клієнта необґрунтованими, не можна на стадії, коли тільки-но вирішується питання про отримання інформації саме для визначення її необґрунтованості» [9, с. 14].

На підставі вивчення відповідного законодавства Франції та Австрії, А. Андрощук доводить необхідність подальшого вдосконалення чинного законодавства щодо порядку та умов проведення обшуків у приміщеннях адвокатів, адвокатських об'єднань. На увагу заслуговує те, що обшуки у приміщеннях адвокатських об'єднань за законодавством Франції допускаються тільки за судовим рішенням і повинні проводитися у присутності глави адвокатської палати регіону і тільки із метою розшуку предметів, які не підпадають під дію положення щодо адвокатської таємниці. Про заплановані обшуки та описи майна у службових приміщеннях адвокатів у Австрії Асоціація адвокатів має бути заздалегідь попереджена, і при них має бути присутній представник колегії адвокатів. Документи, які стосуються цього питання, мають бути скріплені печаткою і зберігатися в суді. Суд у складі трьох суддів має перевірити конфіденційність свідчень [2, с. 17].

Н. Карпова, аналізуючи чинний зміст кримінальних процесуальних положень стосовно можливостей реалізації захисних функцій щодо «свідка» приходить до висновку, що вони не повністю реалізують та відтворюють конституційні положення. Проблема прав свідка на захист аналізується на тлі роз'яс-

нення Конституційного суду (Рішення від 30 вересня 29009 р., № 23-рп/2009) щодо особливостей реалізації свідком права на захист від можливого порушення права не давати свідчень або пояснень щодо себе, членів сім'є чи близьких родичів, які можуть бути використані в кримінальному процесі для доведення обвинувачення зазначених осіб. Недолік вбачається у тому, що визнання у ч. 3 ст. 87 КПК недопустимими лише докази свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим, є лише «півзаходом», оскільки такий же правовий статус повинна мати і інша інформація, отримана від свідка під час досудового розслідування. Відповідно, пропонується в ст. 397 КК поширити перелік потерпілих від незаконного втручання у професійну діяльність за рахунок «адвоката свідка з надання правової допомоги» [14, с. 112].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене слід підкреслити наступне. Обраний нами методологічний підхід щодо виокремлення загально-визначених та суперечливих (дискусійних) наукових положень на двох рівнях: щодо загально-правового та кримінально-правового (кримінального процесуального) аспектів адвокатської діяльності, — дозволили дійти наступних висновків.

Загально-визначеним є те, що створення дієвих законодавчих та правозастосовних умов для ефективної адвокатської діяльності, а отже належної захищеності особистості, є основним показником побудови в Україні правової громадянської держави. При цьому доводиться особливе значення та необхідність визнання пріоритету європейських стандартів адвокатської діяльності, напрацьованих та апробованих у розвинутих країнах Європи протягом тривалого часу (порівняно із Україною). Адже сфера захисту в Україні прав та свобод людини та громадянина потребує новітніх підходів та більш повного врахування глобалізаційних процесів, які в значній мірі відтворюються у міжнародно-правових стандартах та у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Окремим загально-правовим напрямком наукових досліджень є визначення критеріїв правомірності адвокатської діяльності, доведення доцільності подальшого поглиблення її стандартизації, підвищення морального та професійного рівня адвокатів, поширення сфери діяльності адвокатури за межами судової системи.

Проте, на тлі визнання того факту, що становлення ефективної та дієвої системи забезпечення прав людини в Україні є доволі тривалим та складним процесом, — в доктрині права розглядаються різні напрямки подальшого реформування відповідної правової сфери, визначаються різні підходи тлумачення понять та категорій, що стосуються адвокатської діяльності, порядку та умов правозастосовної діяльності. Зважаючи на зміст вище-

зазначеного, дискусійного характеру набувають положення, що стосуються визначення сутнісних ознак понятійного апарату; функціонального призначення адвокатури в сучасних умовах реформування судової системи та впровадження відновних технологій (практик); визначення пріоритетних чинників, які б мали відтворювати якість (ефективність) адвокатської діяльності, визначати межі її правомірності (закон, професіоналізм, етична складова, спрямування тощо).

Безумовним є те, що в умовах інтенсивного реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства в Україні посилюється актуальність питань, пов'язаних із формуванням системи кримінально-правових та кримінально процесуальних заходів убезпечення сфери професійної адвокатської діяльності від незаконного впливу (втручань, перешкоджань). Дієвість гарантій адвокатської діяльності в кримінальному судочинстві залежить від наявності якісного не суперечливого нормативно-правового регулювання та дотримання принципу невідворотності кримінальної відповідальності за порушення гарантій незалежності адвокатської діяльності. Отже теоретичного, правового та правозастосовного переосмислення потребує значна кількість питань (як кримінально-правового, так кримінального процесуального характеру), яка стосується реалізації кримінальної відповідальності за діяння, що посягають на особисті та професійні права, свободи та інтереси захисника чи представника особи з надання правової допомоги.

Узагальнений аналіз доктринальних положень доводить той факт, що ще доволі широкою є сфера, яка потребує свого більш чіткого правового регулювання, зміни підходів як на рівні законодавця, так і правозастосування. Зокрема в частині: визначення тяжкості діянь, пов'язаних із посяганням на особисті та професійні права, свободи та інтереси захисника, представника особи з надання правової допомоги, з урахуванням посилення значення інституту адвокатури в умовах побудови в Україні правової, громадянської держави; набуття санкцією, що передбачає відповідальність за втручання в професійну адвокатську діяльність (ст. 397 КК), дієвого кримінально-правового охоронного значення; подальшої наукової розробки щодо підстав розмежування суміжних діянь, тожних за окремими об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Більш чіткого кримінального процесуального регулювання потребують сфери кримінального судочинства, які стосуються особливостей забезпечення професійної таємниці адвоката на різних стадіях кримінального судочинства; спеціальних умов здійснення обшуку чи огляду приміщення, де здійснюється адвокатська діяльність; правового регулювання щодо захисту свідка, який надає свідчення по справі тощо.

Література

1. Адвокатура в Україні : Збірник офіційних нормативних актів. Спілка адвокатів України, Ін-т адвокатури при Київ. ун-ті ім. Т.Шевченка; К. : Юрінком Інтер, 2005. 205 с.
2. Андрощук А. Професія юриста в країнах Європейського Союзу. Юридичний журнал. 2011. № 2. С. 15–21.
3. Андрусів В.Г. Співвідношення забезпечення адвокатурою права на захист з наданням правової допомоги. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2006. № 12. С. 126–131.
4. Антонюк С.А. Проблемні аспекти оновлення законодавства України в контексті професійного представництва адвоката у цивільному судочинстві. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 2. С. 259–262.
5. Аракелян М.Р. Правозахисна діяльність адвокатури: теоретико-правовий ракурс : монографія. Фенікс, 2018. 386 с.
6. Бабенко А.М., Федорончук І.В. Втручання у діяльність захисника чи представника особи: кримінологічний і кримінально-процесуальний виміри Юридичний бюлетень. 2020. Вип. 15. С. 104–111.
7. Бакаянова Н.М. Функціональні і організаційні основи адвокатури України: дис. доктора юрид. наук: 12.00.19. Одеса, 2017. 486 с.
8. Бірюкова А.М. Конфлікт інтересів в адвокатській діяльності в умовах глобалізації. Юридичний бюлетень. 2017. Вип. 5. С. 48–54.
9. Варфоломєєва Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. Вісник академії адвокатури України. 2009. Число 1(14). С. 7–20.
10. Вилков С.В. Теоретичні проблеми визначення змісту правової категорії «безоплатна правова допомога». Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 8. С. 143–150.
11. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.10. Х., 2016. 491 с.
12. Заборовський В.В., Манзюк В.В. Правова природа принципів, на яких побудовані взаємовідносини адвоката із судом та іншими учасниками судового провадження. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32, т. 3. С. 157–161.
13. Зеленов Г. Кваліфікація злочинів проти правосуддя у сфері забезпечення гарантій професійної діяльності захисників або представників особи. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 9. С. 193–195.
14. Карпова Н. Проблемні питання визначення потерпілого від втручання в діяльність захисника чи представника особи. Національний юридичний журна «Теорія і практика». IUNIE 2017. С. 109–113.
15. Коваль К. Внутрішні стандарти адвокатури. Український адвокат. Липень 2013 року. № 7(83). С. 3–5.
16. Козлов О.О. До питання щодо визначення ознак гарантій адвокатської діяльності. Юридичний бюлетень. 2018. Вип. 7, Ч. 1. С. 86–91.
17. Колягіна Т.С. Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 397 КК України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2019. Вип. 56, Т. 2. С. 66–68.
18. Кузьменко О.В. Адміністративна юстиція в Україні : навч. посібник. Київ : Атіка. 2007. 156 с.
19. Обловацька Н.О. Поняття адвокатської діяльності в Україні та Росії. Адвокат. 2011. № 11. С. 45–48.
20. Пальона А.В., Петрик О.Л. Питання актуальності здійснення адвокатської діяльності як одного з варіантів професійної самореалізації успішного юриста в умовах євроінтеграції України. Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4, Ч. 3. С. 8–12.
21. Подоляка А.М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури. Форум права. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_62 (дата звернення: 18.08.2023).
22. Русанівська Д.Д. Спосіб вчинення як ключовий елемент криміналістичної характеристики втручання в діяльність захисника чи представника особи. Право і суспільство. 2022. № 5. С. 264–269.
23. Синекий О.В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: учеб. пособие. Харьков : Право, 2008. 496 с.
24. Сміх В.В. Кримінальна відповідальність за порушення права особи на правову допомогу : монографія / за заг. ред. Проф. М.І. Мельника. Київ : Атіка. 2012. 200 с.
25. Шрамко Ю.Т. Конституційне право на правову допомогу в Україні: актуальні питання законодавчого регулювання: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2016. 18 с.
26. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг. Право і Безпека. 2009. № 1. С. 129–135.

References

1. Advokatura v Ukraini : Zbirnyk ofitsiinykh normatyvnykh aktiv. Spilka advokativ Ukrainy, In-t advokatury pry Kyiv. un-ti im. T.Shevchenka; K. : Yurinkom Inter, 2005. 205 s.
2. Androshchuk A. Profesiia yurysta v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu. Yurydychnyi zhurnal. 2011. № 2. S. 15–21.
3. Andrusiv V.H. Spivvidnoshennia zabezpechennia advokaturouiu prava na zakhyst z nadanniam pravovoi dopomohy. Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy. 2006. № 12. S. 126–131.

4. Antoniuk S.A. Problemni aspekty onovlennia zakonodavstva Ukrainy v konteksti profesiinoho predstavnytstva advokata u tsyvilnomu sudochynstvi. Porivnialno-analitychne pravo. 2019. № 2. S. 259–262.
5. Arakelian M.R. Pravozakhysna diialnist advokatury: teoretyko-pravovyi rakurs: monohrafiia. Feniks, 2018. 386 s.
6. Babenko A.M., Fedoronchuk I.V. Vtruchannia u diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby: kryminolohichni i kryminalno-protseusualnyi vymiry Yurydychnyi biuleten. 2020. Vyp. 15. S. 104–111.
7. Bakaianova N.M. Funktsionalni i orhanizatsiini osnovy advokatury Ukrainy: dys. doktora yuryd. nauk: 12.00.19. Odesa, 2017. 486 s.
8. Biriukova A.M. Konflikt interesiv v advokatskii diialnosti v umovakh hlobalizatsii. Yurydychnyi biuleten. 2017. Vyp. 5. S. 48–54.
9. Varfolomeieva T.V. Vprovadzhennia mizhnarodnykh pravyl advokatskoi etyky v Ukraini. Visnyk akademii advokatury Ukrainy. 2009. 1(14). S. 7–20.
10. Vylkov S.V. Teoretychni problemy vyznachennia zmistu pravovoi katehorii “bezoplatna pravova dopomoha”. Yurydychnyi biuleten. 2018. Vyp. 8. S. 143–150.
11. Vilchuk T.B. Advokatura yak instytut realizatsii prava na pravovu dopomohu: porivnialno-pravovyi analiz zakonodavstva krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.10. Kh., 2016. 491 s.
12. Zaborovskiy V.V., Manziuk V.V. Pravova pryroda pryntsypiv, na yakykh pobudovani vzaiemovidnosyny advokata iz sudom ta inshymy uchasykamy sudovoho provadzhennia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriiia “Pravo”. 2015. Vyp. 32, t. 3. S. 157–161.
13. Zelenov H. Kvalifikatsiia zlochyniv proty pravosuddia u sferi zabezpechennia harantii profesiinoi diialnosti zakhysnykiv abo predstavnykiv osoby. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 2019. № 9. S. 193–195.
14. Karpova N. Problemni pytannia vyznachennia poterpiloho vid vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby. Natsionalnyi yurydychnyi zhurna “Teoriia i praktyka”. IUNIE 2017. S. 109–113.
15. Koval K. Vnutrishni standarty advokatury. Ukrainyskyi advokat. Lypen 2013 roku. № 7(83). S. 3–5.
16. Kozlov O.O. Do pytannia shchodo vyznachennia oznak harantii advokatskoi diialnosti. Yurydychnyi biuleten. 2018. Vyp. 7, Ch. 1. S. 86–91.
17. Koliahina T. Ie. Subiekt zlochynu, peredbachenoho st. 397 KK Ukrainy. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriiia Pravo. 2019. Vyp. 56, T. 2. S. 66–68.
18. Kuzmenko O.V. Administratyvna yustytsiia v Ukraini : navch. posibnyk. Kyiv : Atika. 2007. 156 s.
19. Oblovatska N.O. Poniattia advokatskoi diialnosti v Ukraini ta Rosii. Advokat. 2011. № 11. S. 45–48.
20. Palona A.V., Petryk O.L. Pytannia aktualnosti zdiisnennia advokatskoi diialnosti yak odnogo z variantiv profesiinoi samorealizatsii uspishnogo yurysta v umovakh yevrointehratsii Ukrainy. Pivdenoukraisnyskyi pravnychyi chasopys. 2022. № 4, Ch. 3. S. 8–12.
21. Podoliaka A.M. Zakhyst prav i svobod hromadian zasobamy advokatury. Forum prava. 2009. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2009_1_62 (date of access: 18.08.2023)
22. Rusanivska D.D. Sposib vchynennia yak kliuchovyi element kryminalistychnoi kharakterystyky vtruchannia v diialnist zakhysnyka chy predstavnyka osoby. Pravo i suspilstvo. 2022. № 5. S. 264–269.
23. Sineokij O.V. Advokatura kak institut pravovoj pomoshi i zashity: ucheb. posobie. Harkov : Pravo, 2008. 496 s.
24. Smikh V.V. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia prava osoby na pravovu dopomohu: monohrafiia / za zah. red. Prof. M.I. Melnyka. Kyiv : Atika. 2012. 200 s.
25. Shramko Yu.T. Konstytutsiine pravo na pravovu dopomohu v Ukraini: aktualni pytannia zakonodavchoho rehuliuвання: avtoref. dys. kand. yuryd nauk: 12.00.02. Kyiv, 2016. 18 s.
26. Iushkevych O.H. Nadannia pravovoi dopomohy yak vyd sotsialnykh posluh. Pravo i Bezpeka. 2009. № 1. S. 129–135.

Барсук Марина Анатоліївна
кандидатка юридичних наук
Barsuk Maryna
Candidate of Law Sciences

DOI: 10.25313/2520-2308-2023-9-9209

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ СУДДІВ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND FEATURES OF THE LEGAL MECHANISM OF SOCIAL PROTECTION FOR JUDGES IN UKRAINE

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню сутнісного змісту правового механізму соціального захисту суддів в Україні. Автором встановлюється, що правовий механізм соціального захисту суддів в Україні є особливою юридичною конструкцією, що цілісно узгоджується із принципами права, ґрунтується на нормах чинного законодавства, а також охоплює комплекс заходів та способів соціального захисту суддів, які здійснюються (застосовуються) уповноваженими на це суб'єктами у відповідних формах для забезпечення належного рівня соціальної безпеки суддів (також суддів у відставці, членів їх сім'ї). Як особливий юридичний конструкт, досліджуваний правовий механізм характеризується низкою характеристик. По-перше, цей механізм впливає із загальної соціальної політики держави, як соціальної та правової держави, а також з політики забезпечення правосуддя в Україні. По-друге, такий правовий механізм є системою елементів, комплексно узгоджених із конкретною метою створення та дії цього механізму (також відповідним колом завдань). Основними елементами цієї системи є: принципи соціального захисту суддів; нормативно-правові акти, що упорядковують сферу соціального захисту суддів; суб'єкти, залучені в систему соціального захисту суддів; форми соціального захисту суддів. По-третє, розглядуваний правовий механізм виконує комплекс функцій, серед яких: організаційна, превентивна, відновлювальна, врівноважуюча та ін. По-четверте, правовий механізм соціального захисту суддів ґрунтується на комплексі загальноправових, спеціальних і особливих принципів, а також на нормах законодавства, що сукупно охоплені структурою цього механізму. По-п'яте, цей правовий механізм характеризується соціально-правовим значенням. У висновках до статті автором обґрунтовується теоретичне та практичне значення правового механізму соціального захисту суддів в Україні. У висновках до статті зазначається, що хоча правовий механізм соціального захисту суддів в Україні в цілому є теоретичною конструкцією, цей механізм також має практичні наслідки для реального здійснення заходів соціального захисту. По-перше, концептуальні основи правового механізму соціального захисту суддів визначають фундаментальну важливість забезпечення соціальної безпеки судді заходами соціального захисту. По-друге, ці концептуальні основи правового механізму констатують, що судді, як важливі для існування держави в якості правової, демократичної та соціальної держави, виконують особливу роль, важливість виконання якої не може бути аргументом для нехтування соціальної безпеки таких працівників. У цьому сенсі правовий механізм соціального захисту суддів визнає, що судді мають законні сподівання щодо того, що вони будуть належним чином захищені державою від соціальних ризиків і вірогідності зазнати критичного рівня соціальної вразливості.

Ключові слова: правовий механізм, соціальна безпека, соціальний захист, соціальні права, соціальні ризики, суддя.

Summary. The article's objective is to elucidate the fundamental components of the legal mechanism for the social protection of judges in Ukraine. The author delineates this mechanism as a distinct legal structure that harmonizes seamlessly with legal principles and is grounded in current legislative norms. It comprises an all-encompassing array of measures and methodologies for social protection, carried out by authorized bodies in diverse forms. Firstly, this mechanism conforms to Ukraine's overarching social policy, reflecting its identity as a social and legal state, and aligning with its justice policy. Secondly, it embodies a system where elements are meticulously coordinated to enable the creation and facilitate its operation, adhering to the relevant range of responsibilities. The main components identified by the author include principles of social protection for judges, normative legal acts that govern this sphere, the entities involved in the system of social protection, and the various forms that define the

primary coverage areas for social protection of judges. Thirdly, this legal mechanism fulfills a complex array of functions, including organizational, preventive, restorative, and balancing functions, among others. Fourthly, the legal mechanism for judges' social protection is rooted in general legal principles as well as special and specific principles, alongside legislative norms that collectively constitute its foundation. Fifthly, this legal mechanism carries significant social and legal significance. In conclusion, the author emphasizes the theoretical and practical importance of the legal mechanism for judges' social protection. The article concludes that the legal mechanism for social protection of judges in Ukraine, while primarily theoretical, has practical implications for the actual implementation of these measures. Firstly, the conceptual foundations underlying this mechanism emphasize the essential role of ensuring a judge's social security through proper social protection measures. This not only reflects the importance of judges to the existence of the state as a legal, democratic, and social entity but also underscores their unique role. Secondly, the importance of this role should not become an excuse for neglecting the social security of these vital workers. The legal mechanism recognizes judges' legitimate expectations of adequate state protection against social risks, preventing a critical level of social vulnerability. In essence, while the legal mechanism may seem abstract construct, it has tangible effects on the social protection of judges, affirming their special status within the state structure and their rightful expectations of support.

Key words: judge, legal mechanism, social protection, social rights, social risks, social security.

Постановка проблеми. Правовий механізму соціального захисту загалом є теоретичної основою, за допомогою якої в теоретичному контексті можна окреслити певну ідеальну модель забезпечення соціального захисту відповідного кола осіб, які потребують такого захисту з огляду на складні життєві обставини. У зв'язку із цим, ця науково обґрунтована «ідеальна модель» слугує концептуальним керівництвом у сфері соціального захисту суддів, що: по-перше, містить чіткі координати (настанови) вчинення тих чи інших дій як суддею (у процесі набуття соціальних прав, реалізації права на соціальний захист, а також захисту цього права в судовому та/або в адміністративному порядку), так і суб'єктом, відповідальним за здійснення заходів соціального захисту суддів; по-друге, сприяє систематичному та організованому підходу до задоволення потреб суддів у сфері соціальної безпеки. При цьому ефективна дія правового механізму соціального захисту суддів в Україні можлива у тому разі, коли на науковому рівні буде з'ясовано актуальний зміст і структуру такого правового механізму. Вказане складає собою особливу проблему, приймаючи до уваги те, що цей механізм взагалі ще не був предметом окремого наукового дослідження (розвідки), що є питанням, яке потребує вирішення у межах цієї наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча поняття та ознаки правового механізму соціального захисту суддів в Україні ще не були предметом наукового дослідження, слід констатувати наявність значного обсягу праць українських вчених, в яких ними розкривається сутнісний зміст правового механізму, серед яких: Н. О. Бабич [1], О. О. Беспалов [2], О. А. Дяченко [3], О. В. Епель [4], Е. Л. Ковалюмнус [5], О. М. Куракін [6], М. В. Панченко [7], В. О. Швець [8] та ін. науковці. Вказане є закономірним, адже категорія «правовий механізм», що тривалий час широко використовується в юридичній науці України, виникла в процесі розвитку правознавцями інструменталь-

ної теорії права в рамках давньої та тривалої дискусії про комплексну модель реалізації (втілення) об'єктивного права, а також про цілісну модель нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Напрацювання цих та ін. вчених становить теоретичну основу для уточнення наукової думки стосовно сутнісного змісту правового механізму соціального захисту суддів.

Формулювання цілей статті. Метою цієї наукової статті є з'ясування поняття та основних ознак правового механізму соціального захисту суддів в Україні. Для досягнення цієї мети слід виконати наступні завдання: 1) окреслити загальну сутність правового механізму; 2) на основі підходів вчених до визначення поняття «правовий механізм» сформулювати визначення поняття «правовий механізм соціального захисту суддів в Україні»; 3) окреслити основні ознаки досліджуваного правового механізму та проаналізувати їх сутнісний зміст; 4) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Термін «правовий механізм» є юридичною конструкцією, що служить категоріально-термінологічною основою для розуміння будь-якого явища чи процесу в якості цілісної системи зі складною структурованою природою. У цій складній структурі наявна низка внутрішніх елементів, яким властиві певні особливості, та які є взаємопов'язаними між собою, будучи скорегованими спільною метою та завданнями такого правового механізму. При цьому правовий механізм, як особлива юридична конструкція, характеризується наступними ключовими характеристиками: динамікою, самоврядністю та зовнішнім управлінням. Вказане є важливим з огляду на те, що правовий механізм є юридичною конструкцією, що окреслюється в теоретичному аспекті й має значне практичне значення для забезпечення правопорядку в тій сфері, в якій діє відповідний правовий механізм (як правило, також у суміжних сферах).

Ці характеристики особливо актуальні, коли йдеться про регулювання та здійснення правового впливу на сферу забезпечення соціальної безпеки

суддів соціально-правовими засобами (насамперед заходами соціального захисту). Тому визначення поняття «правовий механізм» має давати уявлення про те, як саме здійснюється чи має здійснюватися правове регулювання суспільних відносин, що виникають у конкретних обставинах, уможливаючи поступовий (залежно від соціально-економічного розвитку держави, еволюції правової культури в суспільстві та державі) розвиток законодавства та правозастосовну діяльність у відповідній сфері.

Враховуючи викладене погодимось із тим, що «у загальному сенсі правовий механізм — це замкнена система засобів і чинників впливу на суб'єктів права, завдяки якій нормативні вимоги до юридично значимої суспільної поведінки суб'єктів права знаходять свій практичний вияв» [7, с. 136]. Такий загальний підхід до розуміння правового механізму можемо помітити й в дослідженнях ряду юристів-трудоуників. Наприклад, В. О. Швець, розглядаючи особливості забезпечення стабільності трудових відносин, доходить думки, що правовим механізмом забезпечення таких правових відносин «є система урегульованих чинним законодавством взаємоузгоджених (збалансованих) основних (трудоправових) і допоміжних елементів (способів, засобів забезпечення), що у своєму функціональному вияві інтегровані та організовані, будучи спрямованими на законне, послідовне, науково обґрунтоване й ефективне забезпечення належного стану перебігу трудових правовідносин, які узгоджені правом працівника та роботодавця на стабільні трудові правовідносини» [9, с. 160]. У свою чергу провідна українська вчена О. В. Епель, розглядаючи сутність конституційно-правового механізму забезпечення соціальних прав людини та громадянина, доходить думки, що таким правовим механізмом є «передбачений і закріплений за допомогою конституційно-правових норм та гарантій, що визначають правові засоби й методи для становлення ефективних, комфортних та необхідних умов, логічно впорядкований, послідовний та цілісний порядок забезпечення соціальних прав людини і громадянина, який включає здійснення реалізації, охорони та захисту суспільних відносин між особами, що реалізують особисті конституційно-соціальні права, а також застосування державного примусу у разі невиконання обов'язків чи порушення заборон задля досягнення мети щодо встановлення рівних можливостей, комфортних умов та належного рівня добробуту для кожної людини й громадянина» [4, с. 174].

Також слід звернути увагу на те, що українськими вченими вже робились спроби сформулювати визначення поняття правового механізму соціального захисту (забезпечення) судді та похідних виявів цього механізму. Наприклад, український науковець і суддя О. О. Беспалов розглядаючи ме-

ханізм системи соціального забезпечення суддів в Україні, доходить думки, що під таким механізмом слід розуміти «систему правових засобів, способів та форм, які результативно впливають на втілення комплексної системи соціальних гарантій, що створюють належні обставини для реалізації повноважень на здійснення правосуддя та гарантують задоволення фінансових, матеріальних, потреб безпеки судді тощо у питаннях винагороди за працю, відпочинку, соціального страхування, забезпечення житлом та необхідними для роботи засобами, а також іншими важливими умовами, що виступають у якості компенсації обмежень, установлених законодавством для цієї категорії осіб» [2, с. 174].

Отже, наведені підходи до визначення правового механізму, а також пов'язаних із соціальною безпекою суддів категорій створюють теоретичну основу для формулювання визначення поняття «правовий механізм соціального захисту суддів в Україні», як особливої юридичної конструкції, що цілісно узгоджується із принципами права, ґрунтується на нормах чинного законодавства, а також охоплює комплекс заходів та способів соціального захисту суддів, які здійснюються (застосовуються) уповноваженими на це суб'єктами у відповідних формах для забезпечення належного рівня соціальної безпеки таких працівників (так само — суддів у відставці, членів їх сім'ї).

Зважаючи на викладене, а також на підходи вчених щодо визначення ознак правових механізмів [див., напр.: 3; 6; 10–13], доходимо висновку, що для правового механізму соціального захисту суддів в Україні наразі характерними є наступні ознаки:

1) правовий механізм соціального захисту суддів в Україні впливає із загальної соціальної політики держави, як соціальної та правової держави, а також з політики забезпечення правосуддя в Україні, як в правовій та демократичній державі;

2) правовий механізм соціального захисту суддів в Україні, як системна юридична конструкція, комплексно узгоджена із конкретною метою свого створення та дії, на досягнення якої спрямовується комплекс завдань цього правового механізму. Важливість мети механізму обумовлена тим фактом, що «мета існування, функціонування (здійснення) будь-якого суб'єкту (предмету, процесу)» «визначає динамічну об'єктивізацію цього суб'єкту (предмету, процесу) в практичній дійсності, зводячи її до певної логічної форми, розумність і раціональність якої обумовлюється достатньою адекватністю відповідної мети» [14, с. 101]. Так мета правового механізму соціального захисту суддів виявляється у двох аспектах: по-перше, задоволення певних інтересів суддів, суспільства та держави у соціальній та інших сферах соціального буття

шляхом задоволення інтересу суддів в їх соціальному захисті, що в практичній дійсності досягається, коли досягнута мета соціального захисту зазначеного кола працівників; по-друге, забезпечення правової нормативності взаємодії суб'єктів, які забезпечують соціальний захист суддів, між собою та з судьями, а також суддів між собою з метою захисту свого права на соціальний захист, та на реалізацію цього суб'єктивного права. Тобто, мета цього правового механізму створення та підтримку існування оптимальних умов функціонування системи соціального захисту відповідного кола працівників, за яких у належному вигляді досягається мета соціального захисту суддів (також суддів у відставці). Що ж стосується завдань цього правового механізму, то ними є шляхи об'єктивації мети і завдань соціального захисту вказаного кола працівників, що узгоджується із принципами права, доктриною соціального захисту, а також із положеннями чинного законодавства;

3) правовий механізм соціального захисту суддів в Україні виконує комплекс функцій. Цей правовий механізм, впливаючи на відповідне коло суб'єктів й на зазначені соціальні відносини, постає в якості логічно організованої та динамічної системи елементів, які дозволяють комплексно здійснювати правовий вплив на свідомість і поведінку зазначених суб'єктів, взаємодію між ними для того, щоб досягти у практичній діяльності умов соціально безпечного буття суддів (суддів у відставці, членів їх сімей) з використанням засобів соціального захисту, а також встановлення правопорядку у сфері соціального захисту суддів. При цьому слід мати на увазі, що функції досліджуваного правового механізму відображають функції соціального захисту суддів загалом, а саме: по-перше, зосереджуючи увагу системи соціального захисту на потреби забезпечення соціальної безпеки суддів загальними заходами соціального захисту соціально-економічного, політичного, демографічного, інформаційного та ін. характеру (вияв загальних функцій соціального захисту суддів); по-друге, корелюючи дію системи соціального захисту працівників (невід'ємною та особливою, автономною частиною якої система соціального захисту суддів) потребами врахування специфічних соціальних ризиків, пов'язаних із перебуванням працівника на посаді судді, а саме корегуючи організаційну, превентивну, відновлювальну, врівноважуючу (компенсаційну), адаптаційно-стимулюючу, соціально-захисну та соціально-реабілітаційну функцію соціального захисту (вияв базових функцій соціального захисту суддів); по-третє, сприяючи належному збалансуванню публічних і приватних інтересів в сфері соціального захисту суддів шляхом впливу на відповідне коло суб'єктів і їх відносини за допомогою контрольно-профілактичної, іннова-

ційної, ідеологічної функції та функції прихильності (вияв факультативних функцій соціального захисту суддів);

4) правовий механізм соціального захисту суддів в Україні ґрунтується на комплексі принципів та нормах законодавства, які охоплені структурою цього механізму. Досліджуваний правовий механізм є частиною правопорядку, а відтак цілком закономірно, що в правовій, демократичній та соціальній державі такий механізм створюється та діє у відповідності до принципів соціального захисту суддів, а також на підставі норм чинного законодавства, що визначають соціальні права, способи їх реалізації, а також різні аспекти соціального захисту суддів. Як вбачається, принципи соціального захисту суддів є системою, яку складають загальноправові принципи (верховенства права, людиноцентризму, законності, рівності, справедливості), галузеві (спеціальні) принципи (є основними принципами соціального права України), а також особливі принципи, що стосуються соціального захисту суддів, приймаючи особливості статусу таких працівників. Що ж стосується нормативно-правової основи соціального захисту суддів, то вона є багаторівневою, охоплюючи рівень норм Конституції України, рівень норм міжнародно-правових актів, рівень національних законодавчих актів, рівень національних підзаконних актів та рівень відповідних локальних актів;

5) правовий механізм соціального захисту суддів в Україні характеризується соціально-правовим значенням. Український науковець В.О. Швець справедливо констатує, що для будь-якого правового механізму характерним є те, що він може «уможливити комплексний вплив на об'єкт впливу та на інших суб'єктів права; може чинити як позитивний, так і негативний вплив на людину, суспільство та державу» [9, с. 165]. Разом із тим, юрист-трудолик наголошує на тому, що в «будь-якій соціальній та правовій державі, в якій належним чином функціонує правова система, не можуть створюватися правові механізми, які невинно шкодять цій системі та правам людини, суспільству» [9, с. 165]. Не викликає жодних сумнівів, що правовий механізм соціального захисту суддів в Україні не може бути виключенням з окресленого правила. Загалом, осмислюючи особливе соціально-правове значення правового механізму соціального захисту суддів в Україні слід зауважити, що таке значення в цілому виявляється у наступному: а) цей правовий механізм здійснює вплив на потенціал вияву судової влади в державі, а також на функціонування системи правосуддя, що є життєво важливою опорою демократичної системи держав, а також для панування права в такій державі та суспільстві; б) правовий механізм соціального захисту суддів розроблено спеціально для задоволення унікальних потреб суддів

у забезпеченні їх (та членів їх сімей) соціальної безпеки, які в них виникають в результаті впливу на них (вірогідності впливу) соціальних ризиків, обумовлених перебуванням особи на посаді судді та пов'язаними із цим обставинами дійсності; в) соціальний захист суддів створює умови соціально безпечного буття суддів, у результаті чого суддя спроможний реалізувати судову владу, що сприяє загальній стабільності, культивуванню справедливості в державі та суспільстві, збільшенню довіри суспільства до системи правосуддя та до держави, а також сприяє задоволенню євроінтеграційних прагнень Українського народу; г) правовий механізм соціального захисту суддів сприяє виконанню вимог фундаментального принципу рівності усіх перед законом, адже перебування громадянина на посаді судді, що передбачає виконання надзвичайно важливої публічно владної функції (реалізації судової влади) та застосування до особи низки адміністративно-правових обмежень і заборон, не може супроводжуватись нівелюванням людської природи працівника, котрий перебуває на відповідній посаді, й потребує забезпечення належного рівня соціальної безпеки;

б) правовий механізм соціального захисту суддів в Україні характеризується тим, що він є системним утворенням, що охоплює такі ключові елементи: а) принципи соціального захисту суддів, що забезпечують концептуальну основу функціонування правового механізму; б) нормативно-правові акти, що упорядковують сферу соціального захисту суддів; в) суб'єкти, залучені в систему соціального захисту суддів (це стосується і самих суддів, зокрема, в контексті їх діяльності в органах суддівського самоврядування та органах суддівського врядування); г) форми (в рамках них способи і засоби) соціального захисту суддів, які окреслюють різноманітні напрями соціального захисту (серед яких напрям матеріального забезпечення, напрям охорони здоров'я, житло-побутовий напрям, трудовий напрям, напрям страхування, пенсійний напрям та ін. [див., напр.: 15]). У сукупності ці елементи правового механізму соціального захисту суддів в Україні сприяють ефективній регулюванню та реалізації заходів соціального захисту суддів, як працівник з особливим трудовим статусом.

Висновки. Узагальнюючи викладене слід зауважити, що концептуальні основи правового механізму соціального захисту суддів мають очевидне практичне значення, адже: по-перше, визначають фундаментальну важливість забезпечення соціальної безпеки судді заходами соціального захисту, як

особливого права судді, як людини, громадянина та працівника з особливим трудовим статусом, наявність якого обумовлює виникнення та посилення існуючих соціальних ризиків для судді. По-друге, ці концептуальні основи правового механізму констатують, що судді, як важливі для існування держави в якості правової, демократичної та соціальної держави, виконують особливу роль, важливість виконання якої не може бути аргументом для нехтування соціальної безпеки таких працівників (коли соціальні права та інші, пов'язані із набуттям соціальних благ права, суддів звужуються в результаті застосування до них адміністративно-правових обмежень і заборон, то в такому разі такі втрати повинні бути судді компенсовані державою). У цьому сенсі правовий механізм соціального захисту суддів також визнає, що судді мають законні сподівання щодо того, що вони будуть належним чином захищеними державою від соціальних ризиків і вірогідності зазнати критичного рівня соціальної вразливості, котрі можуть виникнути: як під час виконання роботи судді, так і в особистому житті; як відносно судді (судді у відставці), так і щодо членів сім'ї судді (зокрема, в результаті неправомірного впливу на суддів шляхом впливу на його близьких осіб). Таким чином, хоча правовий механізм соціального захисту суддів в Україні в цілому є теоретичною конструкцією, він також має практичні наслідки для реального здійснення заходів соціального захисту, а також для забезпечення незалежності судової влади, самостійності суддів й тому — для панування права в державі, за якого можливий сталий розвиток суспільства.

Щодо наукової новизни в статті (**власна розробка**) слід зазначити, що в цій науковій розвідці уперше комплексно окреслено сутнісний зміст сучасного правового механізму соціального захисту суддів в Україні. Для досягнення цієї мети автором:

- *по-перше*, удосконалено актуальну наукову думку щодо універсальної інтерпретації поняття «правовий механізм», як особливої юридичної конструкції, що має важливе практичне значення для панування права в державі та суспільстві;
- *по-друге*, вперше сформульоване визначення поняття «правовий механізм соціального захисту суддів в Україні»;
- *по-третє*, поглиблено наукову думку щодо інструментального підходу до забезпечення соціальної безпеки суддів за рахунок виокремлення та аналізу ключових властивостей правового механізму соціального захисту суддів в Україні.

Література

1. Бабич Н.О. Мета та завдання механізму правового регулювання реалізації соціальної функції держави. Соціальне право. 2021. № 3. С. 39–44. doi: 10.32751/2617-5967-2021-03-03.
2. Беспалов О.О. Структура механізму системи соціального забезпечення суддів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 33–2, Т. 2. С. 172–176.
3. Дяченко О.А. Поняття та риси правового механізму реалізації прав осіб з інвалідністю у сфері трудових відносин. Соціальне право. 2020. № 3. С. 92–97. doi: 10.37440/soclaw.2020.04.18.
4. Епель О.В. Доктрина захисту конституційних соціальних прав людини і громадянина в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 437 с.
5. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 246 с.
6. Куракін О.М. Структура механізму правового регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. Вип. 35, Т. 1, Ч. 2. С. 46–49.
7. Панченко М.В. Правовий механізм забезпечення гідної праці державних службовців України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2019. 455 с.
8. Швець В.О. Мета та завдання правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. Юридична наука. 2019. № 2 (92). С. 448–455.
9. Швець В.О. Проблеми правового регулювання забезпечення стабільності трудових правовідносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 445 с.
10. Ананченко А.В. Механізм правового регулювання та його елементи. Актуальні питання державотворення у аспекті євроінтеграційних процесів в Україні: матеріали круглого столу (м. Київ, 01 листопада 2016 р.). Київ : КНУТД, 2016. С. 70–73.
11. Сова В.В. Ознаки механізму правового регулювання створення та використання об'єктів інтелектуальної власності в трудових правовідносинах. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 74, Ч. 1. С. 126–131. doi: 10.24144/2307-3322.2022.74.21.
12. Швець В.О. Поняття і ознаки правового механізму забезпечення стабільності трудових правовідносин. Юридична наука. 2019. № 1. С. 139–144.
13. Шкода В.М. Структура механізму правового регулювання соціального захисту працівників митних органів. Visegrad Journal on Human Rights. 2022. № 2. С. 230–235.
14. Гладкий В.В. Мета трудового права як сучасної цивілізаційної цінності. Соціальне право. 2021. № 3. С. 99–105. doi: 10.32751/2617-5967-2021-03-12.
15. Купрун Є.П. Поняття та ознаки форм соціального захисту працівників органів прокуратури України. Наукові тренди постіндустріального суспільства: матеріали III Міжнар. наук. конф. (м. Дніпро, 21 жовтня, 2022 р.). Вінниця: Європейська наукова платформа, 2022. С. 83–84.

References

1. Babych N.O. (2021). The purpose and tasks of the mechanism of legal regulation for the implementation of the social function of the state [Meta ta zavdannia mekhanizmu pravovoho rehulivannia realizatsii sotsialnoi funktsii derzhavy]. Social Law, 3, 39–44. doi: 10.32751/2617-5967-2021-03-03.
2. Bepalov O.O. (2015). Structure of the social security system mechanism for judges [Struktura mekhanizmu systemy socialnogo zabezpechennja suddiv]. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 33–2 (2), 172–176.
3. Djachenko O.A. (2020) The concept and features of the legal mechanism for the implementation of the rights of persons with disabilities in the field of labor relations [Ponjattja ta rysy pravovogo mekhanizmu realizaciji prav osib z invalidnistju u sferi trudovykh vidnosyn]. Social Law, 3, 92–97. doi: 10.37440/soclaw.2020.04.18.
4. Epelj O.V. (2021). The doctrine of the protection of constitutional and social rights of men and citizens in Ukraine [Doktryna zakhystu konstytucijnykh socialnykh prav ljudyny i ghromadjanyna v Ukraini]: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.05. Kyiv.
5. Kovaliumnus E.L. (2021). The legal mechanism for the protection of labor and social rights of judges in Ukraine [Pravovyj mekhanizm zakhystu trudovykh ta sotsialnykh prav suddiv v Ukraini]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv.
6. Kurakin O.M. (2015). Structure of legal regulation mechanism [Struktura mekhanizmu pravovogo rehuljuvannja]. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 35 (2), 46–49.
7. Panchenko M.V. (2019). The legal mechanism for ensuring decent work for civil servants in Ukraine [Pravovyj mekhanizm zabezpechennja ghidnoji praci derzhavnykh sluzhbovciv Ukrainy]: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.05. Kyiv.
8. Shvecj V.O. (2019). The purpose and tasks of the legal mechanism for ensuring the stability of labor relations [Meta ta zavdannia pravovogo mekhanizmu zabezpechennja stabilnosti trudovykh pravovidnosyn]. Legal Science, 2 (92), 448–455.
9. Shvecj V.O. (2021). Problems with legal regulation of ensuring labor relations stability [Problemy pravovogo rehuljuvannja zabezpechennja stabilnosti trudovykh pravovidnosyn]: dys. ... d-ra juryd. nauk: 12.00.05. Kyiv.

10. Ananchenko A.V. (2016). Legal regulation mechanisms and their elements [Mekhanizm pravovogho reghuljuvannja ta jogho elementy]. Current issues of state formation in the context of European integration processes in Ukraine: Materials of the Round Table, Kyiv, November 1, 2016. Kyiv : KNUTD, 70–73.

11. Sova V.V. (2022). Signs of the mechanism of legal regulation of the creation and use of objects of intellectual property in labor relations [Oznaky mekhanizmu pravovogho reghuljuvannja stvorenja ta vykorystannja ob'ektiv intelektualnoji vlasnosti v trudovykh pravovidnosynakh]. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 74 (1), 126–131. doi: 10.24144/2307-3322.2022.74.21.

12. Shvecj V.O. (2019). The concept and features of a legal mechanism for ensuring labor relations stability [Ponjattja i oznaky pravovogho mekhanizmu zabezpechennja stabilnosti trudovykh pravovidnosyn]. Legal Science, 1, 139–144.

13. Shkoda V.M. (2022). Structure of the mechanism of legal regulation of social protection for customs employees [Struktura mekhanizmu pravovogho reghuljuvannja socialjnogho zakhystu pracivnykiv mytnykh orghaniv]. Visegrad Journal on Human Rights, 2, 230–235.

14. Hladky V.V. (2021). The purpose of labor law as a modern civilizational value [Meta trudovoho prava yak suchasnoi tsyvilizatsiinoi tsinnosti]. Social Law, 3, 99–105. doi: 10.32751/2617-5967-2021-03-12.

15. Kuprun Ye.P. (2022). Concepts and signs of forms of social protection for employees of the prosecutor's office of Ukraine [Poniattia ta oznaky form sotsialnoho zakhystu pratsivnykiv orhaniv prokuratury Ukrainy]. Scientific trends in post-industrial society: materials of the III International Scientific Conference (Dnipro, October 21, 2022). Vinnitsa: European Scientific Platform, 83–84.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 9 (67)

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2023

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.09.2023. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 15,58. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.